

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

81415

**ŞAİR EŞREF'İN HAYATI VE ESERLERİ ÜZERİNDE
BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

81415

Şerife BAŞ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ö. Faruk HUYUGÜZEL

İZMİR-1999

T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
GİRİŞ: EŞREF ÜZERİNE YAZILANLARA GENEL BİR BAKIŞ	5
I. EŞREF'İN HAYATI, SİYASİ VE EDEBİ FAALİYETİ	
A) AİLESİ, DOĞUMU VE YETİŞME TARZI	9
B) SULTAN II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE	
1. Yurt İçindeki Hayatı:	
a) Memuriyetleri	16
b) Tutuklanması ve Mahkûmiyeti	34
c) Yazı Faaliyeti	38
2. Yurt Dışındaki Hayatı:	
a) Mısır, Fransa, İsviçre ve Kıbrıs'ta	42
b) Yazı Faaliyeti	46
C) II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE	
a) Memuriyetleri ve Emekliliği	50
b) Yazı Faaliyeti	59
D) ÖLÜMÜ VE YANKILARI	70
E) KARAKTERİ VE EVLİLİK HAYATI	75
SONUÇ	82
II. ESERLERİ	
a) Kitap Halinde Basılmış ve Basılmamış Eserleri	84
b) Hayattayken Neşredilen Şiir ve Yazıları	85
c) Ölümünden Sonra Neşredilen Şiirleri	97
Faydalandığımız Kaynaklar	122

ÖNSÖZ

Mehmed Eşref, Tokadizade Şekip, Tefvik Nevzat, Abdülhalim Memduh gibi isimlerle belli bir dönemde İzmir kültür muhitini canlandırmış, şahsiyeti ve hicivleriyle Türkiye çapında şöhret yapmış önde gelen şairlerimiz arasındadır. Onunla ilgili olarak kaleme alınmış çok sayıda kitap ve makalenin yanı sıra ondan söz eden hatıra ve röportaj türünde birçok kaynağa sahibiz. Giriş kısmında ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız gibi söz konusu kitap ve makaleler, ilmî titizlikten uzak, oldukça dağınık, sathî ve eksik çalışmalardır. Yalnız Ö. Faruk Huyugüzel'in danışmanlığında hazırlanmış doğrudan Eşref'i konu alan lisans tezleriyle birlikte İzmir gazete ve dergileri üzerine yapılmış bibliyografik çalışmaların ve yine bu yayın organlarından derlenerek oluşturulmuş, şair ve onun içinde bulunduğu muhit hakkında bilgi veren hatıra ve röportaj türündeki yazıların çalışmamız sırasında yolumuzu kısaltarak olaylara geniş bir perspektiften bakmamızı sağladığını söylemeliyiz.

Bu bakımdan biz, şirini incelemeye geçmeden önce şairin tam bir hayat hikâyesini ve eserlerinin mümkün mertebe tam bir bibliyografyasını ortaya koymak istedik ve yüksek lisans tezimizi bu iki konuya tahsis ettik. İki ana bölüm halinde düzenlediğimiz bu çalışmanın birinci kısmında, özellikle İzmir'de yayınlanmış gazete ve dergilerden, arşiv belgelerinden ve şairin yakınında bulunan kişilerin hatıralarından yararlanarak onun etraflı ve doğru bir biyografisini oluşturmaya çalıştık. Biyografinin "Ailesi, Doğumu ve Yetiştirme Tarzı" kısmında, ailesi ve yetiştiği muhit hakkında bilgi verilerek cedlerinden intikal etmiş bazı mizac özellikleriyle birlikte içinde bulunduğu muhitin şair üzerindeki tesirlerine yer verilmiştir. Ataları ve doğum tarihi konusunda bilgilerin yetersiz ve çelişkili olması, çocukluğuna dair bazı kısımların karanlıkta kalması bu bölümde karşılaştığımız başlıca problemlerdendir. Aslî kaynaklardan ve ihtiyatla yaklaşılmaması gereken hatıralardan, anlatılagelen anekdotlardan yararlanarak ve bunların doğruluğunu araştırmak suretiyle bu eksiklik ve tutarsızlıklara açıklık getirmeye çalıştık.

Şairin II. Meşrutiyet'ten önce ve sonra olmak üzere iki kısımda ele alınan memuriyet hayatında ve yurt dışında geçen hayatında, özellikle bazı devlet adamlarıyla olan ilişkisi, onlara yazdığı hicivler ve daha sonra İzmir'deki kültür muhitiyle yakın teması üzerinde durulmuştur. Bu ilişkiler onun resmî görevlerini ve yazı faaliyetini etkileyeceği için önemlidir. Burada da esas kaynak olarak aldığımız siciliyle diğer kaynaklar arasında tutarsızlıkların olması dikkat çekicidir. Meselâ sicilinde görevinden sık sık azledilme ve nakledilme sebebi olarak genelde içkiye düşkünlüğü, bazı uygunsuz

hareketlerde bulunması gösterilirken yakınında bulunan kişiler esas sebep olarak bazı devlet adamlarına yazdığı hicivleri göstermektedir.

Yurt dışına gitmeden önce, yurt dışında ve II. Meşrutiyetten sonra olmak üzere üç kısımda ele aldığımız yazı faaliyeti konusunda bu devrelerde verdiği eserler ve gazetecilik faaliyeti üzerinde durulmuştur. Bu incelemenin ikinci aşaması olarak düşündüğümüz doktora çalışmasında eserlerinin tahliline geniş olarak yer verileceği için bu kısımlarda eserlerinin muhtevasına girilmemiştir.

“Karakteri ve Evlilik Hayatı” kısmında hakkında anlatılmış fıkralara, anekdotlara ve hicivlerine ışık tutacağını düşünerek şairin bazı karakter özelliklerine yer verdik. Aynı amaçla kronolojik olarak tesbit edemediğimiz evlilik hayatını da bu kısımda ortaya koymaya çalıştık.

Daha sonra gelen sonuç kısmında ise Eşref’in biyografisine dair elde edilen neticeler bir bütün olarak verilerek genel bir değerlendirmeye gidilmiştir.

Çalışmamızın bibliyografyayı ihtiva eden ikinci ana bölümü üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım Eşref’in kitap halinde basılmış ve basılmamış eserlerinin, ikinci kısım hayattayken yayınlanan şiir ve yazılarının, üçüncü kısım ise ölümünden sonra yayınlanan şiirlerinin kronolojik bir listesini içine almaktadır. Sağlığında yayınlama imkanı bulamadığı, daha sonra özellikle Vakit gazetesinde ve diğer yayın organlarında neşredilmiş eserlerini ölümünden sonraki eserleri kısmına dahil ettik. Ayrıca şairin yakınındaki bazı kişilerin kaleme aldıkları hatıralarda ve Eşref’le ilgili kitaplarda, yazılarda yer alan ilk neşir yerlerini tesbit edemediğimiz eserleri de burada vermeyi uygun gördük.

Özellikle şairin eserlerinin bibliyografyasını oluşturma aşamasında pek çok problemle karşı karşıya kaldığımızı söylemeliyiz. Öncelikle şunu belirtelim ki bazı gazete ve dergi koleksiyonlarının eksik olması yazı faaliyetini tam olarak tesbit edebilmemize engel olmuş, bu durum bibliyografyada kaçınılmaz olarak birtakım eksikliklere yol açmıştır. Öte yandan Eşref’in şiirlerini içki meclislerinde irticalen söylemesi ve etrafındaki kişilerin bunları farklı şekillerde kaleme almaları pek çok şiirin değişik varyantlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hatta şairin aynı şiiri daha sonra başka bir vesileyle bazı kelime ve mısralarda değişiklik yaparak söylediği de olmuştur. Gazetelerde yayınlanan şiirlerde de benzerine rastladığımız böyle durumlarda şiirin ilk neşir tarihi göz önünde bulundurularak o şekli esas alınmıştır. Bazan da bir kıtanın başka bir yerde bir gazel içinde, bir beytin bir kıta içinde geçtiği görülmektedir. Böyle durumlarda, eğer şiir daha uzun bir manzume içinde daha önce yayınlanmışsa bibliyografyaya dahil etmedik.

Diğer taraftan tesbit ettiğimiz bir beyit veya bir kıta, daha sonra kendisinden daha uzun bir manzume içerisinde karşımıza çıkmışsa her iki neşri de bibliyografyaya almayı uygun gördük. Bunların dışında, genişletilmiş olarak daha sonra yayınlanmış kasidelerde şiirin ilk şekli göz önünde bulundurularak parantez içinde gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Bibliyografyayı oluştururken karşılaştığımız problemlerden bir başkası Eşref tarafından kaleme alınmış ya da anlatılmış fıkraların bibliyografyada yer alıp almaması meselesiydi. Bu fıkralardan hangilerinin şairin kendisine, hangilerinin başkasına ait olduğu hususunda güçlüklerle karşılaştığımız ve bunu belirlemenin neredeyse imkansız olduğunu düşündüğümüz için fıkraları bibliyografyaya dahil etmedik.

Diğer bir problem ise başlıksız şiirlerin verilmesiyle ilgiliydi. Bilindiği gibi onun pek çok şiiri kitaplarında, çeşitli yayın organlarında ve kendisine ya da başkalarına ait yazılarda kıta, beyit, gazel, kaside gibi genel başlıklarla, bazan da tamamen başlıksız olarak çıkmıştır. Bu tür başlıksız şiirleri bibliyografyada ilk mısralarını kaydederek gösterdik. Bibliyografyada ayrıca başlıksız ve başlıklı bütün şiirlerin parantez içinde nazım şekillerini de belirttik. Manzum ve mensur kısımları olan, belli bir nazım şekline sokulamayan şiirlere ise “Karışık manzume” dedik.

Eşref’e izafe edilen ya da imzasız olarak neşredilen bazı şiirlerin şaire aidiyetini belirlemede de bazı güçlüklerle karşılaştık. Meselâ Alpay Kabacalı’nın da dikkat çektiği gibi¹ daha önce Hasbihal’de Deli Hikmet’e ait olduğu belirtilen iki kıtayı Fahri Uzun Eşref’e izafe ederek vermiştir. Musavver Eşref’te de aynı hataya düşülerek bu kıtaların şairin imzasıyla verildiğini görmekteyiz². Yine Edeb Yahu’da yer alan bir yazıda³ yazarı belirtilmeden geçen bir kıta daha sonra Vakit’te Eşref imzasıyla yayınlanmıştır⁴. Biz bu gibi durumlarda şaire ait olmadığından kesinlikle emin olduğumuz şiirleri bibliyografya dışında bıraktık, ancak şüpheli olduğunu düşündüğümüz örnekleri soru işaretiyle bibliyografyaya dahil ettik.

Bu şekilde düzenlediğimiz bibliyografya bölümünden sonra çalışmamızın sonunda faydalandığımız kaynakların bir listesine yer verilmiştir.

Bu çalışmayı yaptığım esnada arşiv belgelerinin okunmasında yardımlarını esirgemeyen Araş. Gör. Vehbi Günay ve Ferzane Devletabadi’ye teşekkür etmek ve

¹Şair Eşref, İstanbul, 1988, s. 202. Ayrıca Alpay Kabacalı’nın kitabında yer alan “Eşref’in Yazmadıkları” başlıklı bölümde buna benzer başka yanlışlıklara da temas edilmektedir.

²nr. 1-26, 3 Eylül 1325/16 Eylül 1909, s. 1.

³“Gülelim mi Ağlayalım mı”, nr. 13, 27 Kânunievvel 1324/9 Ocak 1909, s. 3

⁴nr. 4061, 27 Nisan 1929.

çalışmamı büyük bir sabır ve titizlikle takip eden hocam Prof. Dr. Ö. Faruk Huyugüzel'e daimî minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Şerife BAŞ
Bornova 1999

GİRİŞ: EŞREF ÜZERİNE YAZILANLARA GENEL BİR BAKIŞ

19. yüzyılın en büyük hiciv şairlerinden olan Eşref üzerine yazılmış pek çok kitap ve hakkında yapılmış birçok çalışma vardır. Bunlardan bazıları önemsiz derlemeler, bazıları da daha ciddi gözüken çalışmalardır. Sicil kayıtlarından sonra Bursalı Mehmet Tahir'in Osmanlı Müellifleri'nde yer alan "Eşref Mehmed Efendi 'hecâgû'" başlıklı madde⁵ biyografik mahiyette kaleme alınmış ilk kaynaktır. İbnülemin Mahmut Kemal İnal'in⁶, Hüseyin Avni'nin⁷ çalışmalarından sonra şair hakkında detaylı bilgi veren bir kaynak olarak Eşref'in oğlu Mustafa Şatım'ın "Meşhur Şair Eşref'in Hayatı"⁸ adlı nazım nesir karışık olarak kaleme aldığı eseri sayılabilir. Bu eser şairin ataları, mizacı, evlilik hayatı hakkında birinci elden bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Daha sonraki çalışmalarda temel kaynak olarak kullanılan Mehmet Zeki Pakalın'ın 1946'da yayınladığı "Resmi Siciline Göre Şair Eşref"⁹ başlıklı makale ise Eşref'in özellikle memuriyet hayatını geniş ölçüde aydınlatmıştır. Bununla beraber sicil kayıtlarına dayanan bu makalede asıl sicil metnine sadık kalınmamış, metnin bazı yerleri atlanarak bazı yerleri özetlenerek verilmiştir. Daha sonra Eşref üzerine kitap ve makale yayınlayanların Başbakanlık Arşivi'ndeki orijinal sicil metnine gitmeyerek bu makaleye başvurmaları şairin memuriyet hayatı hakkındaki bilgilerde bazı eksikliklere yol açmıştır. Bu makaleden sonra şairin yüzüncü doğum yılı münasebetiyle Hakkı Tarık Us'un hazırladığı kronoloji¹⁰ ve Aylık Ansiklopedi'de yer alan yazısı¹¹ geniş ölçüde sicil kayıtlarında verilen bilgilere dayanmaktadır. Buna ek olarak bu kronolojide ve makalede, özellikle sicilinin ilk kısımlarında sadece yıl belirtilerek verilen tarihlere ay ve güne dair kayıtlar da ilave edilmiştir. Ancak Hakkı Tarık Us'un bu kayıtları neye dayanarak verdiğini bilemiyoruz.

Kayda değer gördüğümüz bu çalışmalardan sonra Eşref ve eserleri üzerine daha çok antoloji mahiyetinde pek çok kitap neşredilmiştir. Ulaşabildiğimiz bu eserler yayın tarihlerine göre şöyle sıralanabilir: Hüseyin Rıfat'ın "Şair Eşref'in Külliyyatı"¹², Doğan Ruşenay ve Necati Işılav'ın "Şair Eşref'ten Seçme Hicivler: Eşref Antolojisi"¹³ ; Fahri

⁵c. 2, İstanbul, 1333, s. 88.

⁶Son Asır Türk Şairleri, cüz: 2, İstanbul 1931, ss. 333-345.

⁷İzmir Şairleri Antolojisi, İzmir, 1934, ss. 38-42.

⁸İzmir, 1943, 27 s.

⁹Akademi Fikir Hareketleri, nr. 4, 15 Haziran 1946, ss. 19-21.

¹⁰Doğumunun 100 üncü Yılında Anılırken Şair Eşref, İstanbul, 13 Temmuz 1947.

¹¹"Şair Eşref", c. IV, İstanbul, 1948, ss. 1205-1207.

¹²İstanbul, 1928, 144 s.

¹³1943, 16 s.

Uzun'un "Hiciv Edebiyatı Örnekleri-1: Şair Eşref"¹⁴ ve "Bütün Eşref"¹⁵ adlı kitapları; Numan Kıyat'ın "Edebî Abideler: Eşref"¹⁶; Cevdet Kudret'in daha sonra değişik isimlerle ve genişletilmiş olarak baskıları yapılan "Eşref'ten Hicviyeler"¹⁷; Sami Nabi Özerdim'in "Eşref"¹⁸; Hilmi Yücebaş'ın "Şair Eşref Hayatı-Hatıraları-Şiirleri"¹⁹ adlı eseri ve onun genişletilmiş bir şekli olan "Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları"²⁰ adlı kitabı; K. Onan'ın "Hiciv Üstadları Neyzen Tevfik, Şair Eşref"²¹; yazarı ya da derleyeni belli olmayan "Ölümünün 52. Yılında Şair Eşref"²² Ahmet Şişman'ın "En Güzel Neyzen Tevfik ve Şair Eşref Fıkraları"²³ adlı kitabı; Alpay Kabacalı'nın "Yergi, Nükte ve Fıkralarıyla Şair Eşref"²⁴ ve "Şair Eşref"²⁵; Önder Göçgün'ün "Şair Eşref"²⁶.

Genellikle antoloji mahiyetinde hazırlanmış bu eserlerde hayat hikâyesi çoğu zaman ciddi bir araştırmaya gidilmeksizin eksik ve sathî olarak verildikten sonra, Eşref üzerine fıkraları, nükteleri, düşünceleri ihtiva eden pek çok yazı ve seçme metin, çoğunun künyeleri belirtilmeden, kronoloji fikrinden uzak bir şekilde verilmiştir. Bunların çoğunda ayrıca temel kaynaklara ulaşılmadan ikinci, üçüncü elden kaynaklara başvurulmuş, çoğu zaman da kaynakların künyeleri verilmemiştir. Yine halk arasında efsaneleşen Eşref'in hayatı ve eserleri konusunda ihtiyatla yaklaşılması gereken bazı kaynaklar doğru olarak kabul edilerek aynı yanlışlar tekrar edilegelmiştir.

Bu çalışmalar içerisinde Hilmi Yücebaş'ın "Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları" adlı eseri, dağınık olmasına rağmen pek çok malzemeyi ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Hayat hikâyesi eksik ve dağınık bir şekilde verildikten sonra şair üzerine anlatılan anekdotlar, fıkralar, yazılar ve seçme şiirler çoğunun künyeleri verilmeden birbirinden kopuk olarak sıralanmıştır. Bütün bu eksikliklere rağmen başka yerlerde bulamadığımız yazılar ve şiirler için bu kitaba sık sık başvurduğumuzu

¹⁴İstanbul, 1945, 39 s.

¹⁵İstanbul, 1964, 160 s.

¹⁶t.y., 16 s. İlk sayfada birinci kısmın 1950'nin son ayında yayımlandığı belirtilmektedir.

¹⁷İstanbul, 1953, 99 s.; 2. b., İstanbul, 1955, 108 s.; genişletilmiş 3. b. ("Eşref, Hicviyeler" adıyla), Ankara, 1970, 167 s.; 4. b., İstanbul, 1977, 143 s.

¹⁸Ankara, 1953, 15 s.; 2. b., Ankara, 1956, 15 s.; 3. b., Ankara, 1959, 15 s.

¹⁹İstanbul, 1958, 159 s.

²⁰İstanbul, 1978, 447 s.; 3. b., İstanbul, 1984, 444 s.

²¹İstanbul, 1961, 112 s.

²²Manisa, 1964, 31 s.

²³İstanbul, 1983, 89 s.

²⁴İstanbul, 1983, 71 s.

²⁵İstanbul, 1988, 487 s.

²⁶Ankara, 1988, 146 s.

söylemeliyiz. Yine, geniş ölçüde Hilmi Yücebaş'ın kitabından yararlanmış olan Alpay Kabacalı'nın "Şair Eşref" adlı çalışması derli toplu olması bakımından diğer kitaplardan ayrılmaktadır. İlk kısımda Eşref'in hayat hikâyesi bir takım bölümlere ayrılarak kronolojik olarak verilmiştir. Daha sonra şiirlerinin değerlendirmesi yapılmış ve kitabın sonuna nazım şekillerine göre eserlerinden seçme metinler ilave edilmiştir. Burada da pek çok eserin künyesinin verilmediği ya da tahkik edilmeden yanlış olarak verildiği görülmektedir²⁷.

Ayrıca bütün bu eserlerin kronolojik olarak düzenlenmiş tam bir Eşref bibliyografyasına sahip olmaması büyük bir eksikliktir. Kısa bir biyografiden sonra şairden seçme metinler genellikle nazım şekillerine göre tasnif edilerek verilmiştir. Bunların büyük bir bölümü şairin kitaplarından ve 1928'de Hüseyin Rıfat'ın Vakit'te yayınladığı manzumelerin bir kısmını topladığı "Şair Eşref'in Külliyyatı" adlı eserinden seçilmiş şiirlerdir. Diğerlerinden farklı olarak Hilmi Yücebaş'ın kitabı daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış Üçüncü Deccal'i ve bazı manzumeleri ihtiva etmesi bakımından önemlidir.

Eşref'in hayatını ve eserlerini vermeyi amaçlayan bu kitapların dışında bir de şairin ölümünden sonra yakın çevresi tarafından kaleme alınmış hatıralar ve bu kişilerle yapılan röportajlar vardır. Özellikle Hüseyin Rıfat, Hasan Rüştü, Mehmet Şeref, Kâmil Dursun, Remzi Zeytinoğlu'nun hatıraları²⁸ ile bunlar ve diğer ilgili kişilerle yapılan röportajlar²⁹ önemlidir. Hatıra ve röportajlarda tabîi olarak kronoloji veya tarih fikrinin olmaması ve yazarların hafıza yanlışları dolayısıyla bu kaynakların ihtiyatlı bir şekilde

²⁷Meselâ Hilmi Yücebaş'ın Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları adlı kitabında künyesi belirtilmeden yer alan Avram Galantı'nın Eşref'in Mısır'daki günlerini anlattığı yazısı Alpay Kabacalı'nın Şair Eşref adlı kitabında da künyesi belirtilmeden yer almaktadır. Yine Hilmi Yücebaş'ın bu kitabında Eşref'in Binbaşızade Hilmi Bey adındaki bir kişiyle Kalender adlı bir gazete çıkardığı belirtilir. Alpay Kabacalı da hiçbir açıklama yapmadan, kaynak göstermeden biraz farklı bir ifadeyle şairin Bıçakçızade [Binbaşızade olmalı] Hilmi Bey'in çıkardığı Kalender gazetesiyle ilişki kurduğunu ifade eder. Hilmi Yücebaş'ın Şair Eşref: Hayatı, Hatıraları, Şiirleri kitabında bulunan ve künyesi yanlış olarak verilen Laedri imzalı "Rütbesiz Şair Eşref" yazısı da tahkik edilmeden bibliyografya kısmına alınmıştır. Bu ve diğer pek çok örnekten anladığımız göre Alpay Kabacalı, Hilmi Yücebaş'dan pek çok alıntı yapmış, fakat kaynak göstermeden bunları kendi ifadesi gibi vermiştir.

²⁸Bu hatıraların bir kısmı Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde yapılmış bazı lisans tezlerinde bir araya getirilmiştir: Muazzez Kara, İzmir Edebiyat Tarihine Dair Hatıralar I (Necip Türkçü ve Mehmet Şeref'in hatıraları), İzmir, 1987, 432 s.; Aysevil Akköy, İzmir Edebiyat Tarihine Dair Hatıralar II, (Kâmil Dursun ve Hasan Rüştü'nün Hatıraları), İzmir, 1987, 141 s.

²⁹Bu konuda yapılmış lisans tezleri için bkz. Habibe Keskin, İzmirli Yazarlara Dair Hatıra ve Röportajlar, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir, 1986, 219 s.; Güniz Silistre, Ölülerle Mülâkatlarım, İzmir'den Röportajlar, Yeni Portreler, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir, 1988, 245 s.; Muzaffer İnkaya, İzmir Edebiyatına Dair Röportaj ve Hatıralar III, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir, 1990, 165 s.

kullanılması gerektiği açıktır. Bununla birlikte Eşref'i ve onun içinde bulunduğu kültür muhitini birinci elden tanıtması bakımından önemli bulduğumuz bu kaynaklardan çalışmamız sırasında geniş ölçüde istifade ettiğimizi söylemeliyiz. Ayrıca Eşref'in dost meclislerinde irticalen söylediği bazı şiirlerinin sadece bu yazılarda yer alması bibliyografya kısmındaki bazı eksikliklerimizi gidermiştir.

Bunların dışında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde yapılmış doğrudan Eşref'i konu alan dört lisans tezi bulunmaktadır. Aydan Süner "Şair Eşref ve Matbu Eserleri"³⁰ adlı çalışmasında şairin Mısır'da bastırıldığı matbu eserlerini ve Hüseyin Rıfat'ın 1928'de yayınladığı Şair Eşref'in Külliyyatı adlı kitabını yeni yazıya aktarmıştır. Leyla Kaval "Edeb Yahu Gazetesinde Eşref"³¹ adlı çalışmasında Edeb Yahu'da yer alan şiirleri, hakkında yazılan yazıları, içinde şairin şiirlerinin ve hakkındaki fıkraların yer aldığı yazıları derleyerek yeni yazıya aktarmıştır. Ali Samur'un "Eşref'in Ahenk, İzmir, Eşref ve Vakit'teki Şiirleri ve Hakkında Yazılanlar"³² başlıklı çalışması, isminden de anlaşıldığı gibi şairin değişik yerlerde çıkmış şiirlerini ve hakkında yazılanları içermektedir. Son olarak Hüseyin İzci "Eşref'in Eşref, Yeni Edirne ve Hizmet'te Yayınlanan Şiir, Fıkra, ve Makaleleri"³³ adlı çalışmasında bu gazetelerde yer alan şiir, fıkra ve makaleleri toplamıştır. Bunların dışında diğer üniversitelerde Eşref üzerine yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlamadık.

Sonuç olarak, Eşref üzerine bir çok kitap ve makale yazılmış olmasına rağmen bunlar şairin biyografi ve bibliyografyasını, eserlerinin sistematik tahlil ve tetkikini ortaya koyabilmiş değildir. Bu bakımdan şair hakkında etraflı ve ilmî bir araştırmanın yapılması gereği apaçık bir eksiklik olarak ortada durmaktadır.

İlmî veya ilmî olmayan bütün bu çalışmalar bize şunu gösterdi ki Eşref gerek hicivleriyle gerek kişiliğiyle devlet adamlarının hışmına uğrarken buna karşılık halkın sempatisini kazanmış nev'i şahsına münhasır biridir. Şaire dair sicil kayıtlarındaki suçlamalarla halk arasında anonimleşen ve dilden dile anlatılan fıkralar, anekdotlar adeta bu iki gücün uzlaşmayan tarafını göstermesi bakımından kayda değer örneklerdir. İşte biz bu çalışmamızda bütün bu kaynaklardan istifade ederek, subjektif bakışlardan sıyrılmak suretiyle imkân ölçüsünde Eşref'in hayatını ilmî bir şekilde ortaya koymayı ve eserlerinin eksiksiz bir bibliyografyasını oluşturmayı amaçladık.

³⁰1986, 410 s.

³¹1991, 101 s.

³²1991, 210 s.

³³1997, 88 s.

I. EŞREF'İN HAYATI, SİYASİ VE EDEBİ FAALİYETİ

A) AİLESİ, DOĞUMU VE YETİŞME TARZI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sicill-i Ahval defterindeki kayda göre³⁴, tam adıyla Mehmed Eşref, baba tarafından meşhur matematik âlimi Gelenbevî İsmail Efendi soyuna ve bu ailenin Usulîzadeler koluna mensuptur. Dedelerinden gerek Gelenbevî İsmail Efendi (1730-1791) ve gerekse onun babası Mustafa Efendi ve dedesi Mahmud Efendi ilmiyeye mensup kimselerdi. İsmail Efendi'nin babası ve dedesi Manisa çevresinde müderrislik ve müftülük yapmışlardı. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra ruûs imtihanını kazanarak müderrislik unvanını kazanan Gelenbevî İsmail Efendi aklî ve naklî ilimlerde söz sahibi olan büyük ilim adamlarından birisidir. Matematik ve mantık alanlarının yanı sıra belâgat, gramer, felsefe, kelâm, astronomi gibi değişik sahalarda da çalışmaları vardır³⁵.

Şairin anne tarafından dedesi olan Yayaköylü Ahmet Reşit Efendi ise Arapça ve Farsça alanında ve dinî sahada tahsil görmüş, ömrünün sonuna kadar Manisa'nın nahiyelerinden Yayaköyü'nde Karaosmanzadeler tarafından inşa edilen medresede müderrislik ve medresenin kütüphanesinde hafız-ı kütüplük vazifelerinde bulunmuştur. Ayrıca, 18. yüzyılın tanınmış şairi Sünbülzade Vehbî'nin Arapça-Türkçe manzum lugati Nuhbe-i Vehbî'yi geniş bir şekilde şerh etmiştir. Bursalı Mehmet Tahir, Ahmet Reşit Efendi'nin Soma köylerinden Bayat'ta doğduğunu ve H. 1248 (1832) tarihinde vefat ettiğini belirtirken³⁶ Hikmet İlaydın, Nuhbe-i Vehbî şerhindeki takrizlerden ve sonuna iliştirilen tarihlerden yola çıkarak bu bilgileri tashih eder. Buna göre, eserin basıldığı tarih olan 1843'te Ahmet Reşit Efendi hayattadır. Aslen Somalı olmayıp Kırkağaçlıdır ve sonradan Yayaköy'e yerleşmiştir³⁷. Eşref, medreselerde okutulan Nuhbe-i Vehbî şerhi hakkında söylediği bir kıtasında kendi çağındaki eserleri eleştirir ve dedesinden övgüyle söz eder:

*Lüzumu bence yokken Nuhbe-i Vehbi'yi şerh etmiş
Mübârek cedd-i pâkim zannederdim bî-kerem çıkmış
Görüb âsâr-ı asrı şimdi ettim hakkını teslim
Yayaköy'den süvâr-ı mârifet Eşref dedem çıkmış*

³⁴Defter ve sayfa nr. 4/142, sıra nr. 19566.

³⁵Şerafettin Gölcük-Metin Yurdağur, "Gelenbevî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 13, ss. 552-555.

³⁶Aydın Vilayetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Mütverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli, İzmir, 1324, ss. 120-121.

³⁷"Eşref'in Dedeleri", Fikirler Dergisi, yeni seri, nr. 2, Ağustos 1947, s. 24.

Bu kıtadan hareketle Hüseyin Rıfat ve Hikmet İlaydın, Ahmet Reşit'i yanlış bir şekilde Eşref'in babasının babası olarak gösterirler³⁸.

Hüseyin Rıfat, bir yerde Eşref'in babası Hafız Mustafa ile ilgili bazı anekdotları Ahmet Reşit'e izafe ederek onu zarif, nüktedan, fıkra ve hikâye nakliyle meşhur olarak gösterirken³⁹ başka bir yerde dedesinin Eşref üzerinde etkili olmadığını, medrese mahsulü bir dindar, bir softa olduğunu belirtir⁴⁰.

Genellikle çelişkili ve ihtiyatsız ifadeler kullanan Hüseyin Rıfat'ın ve onunla birlikte Eşref'in bir kıtasını çok keyfi bir şekilde yorumlayan Hikmet İlaydın'ın verdiği bilgilere güvenilemeyeceği açıktır. Onu daha yakından tanıyan Remzi Zeytinoğlu ve daha sağlıklı kaynaklara dayanan Hakkı Tarık Us'un söyledikleri bizce daha makuldür. Başka bir deyişle Ahmet Reşit Efendi, Eşref'in baba tarafından değil, anne tarafından dedesidir⁴¹.

Hakkı Tarık Us ve Remzi Zeytinoğlu'nun verdiği bilgilerde de çelişkili taraflar vardır. Hakkı Tarık Us, Eşref'in annesi Arife Hanım'ı Ahmet Reşit'in kızı olarak verirken, Remzi Zeytinoğlu torunu olduğunu söyler. Doğruluğunu tam olarak bilemediğimiz bu bilgilerle beraber Arife Hanım hakkında da fazla bilgiye sahip değiliz. Yalnız Hakkı Tarık Us, Arife Hanım'ın bir rivayete göre hafız ve şairlik tabiatına malik olduğunu ifade eder.

Eşref'in babası, Gelenbe'de cami imam ve hatibi olan Usulfizade Hafız Mustafa, çevresinde nükteci ve hoş sohbet kişiliğiyle bilinen bir kişidir. Medresede oldukça tahsil görmüş hocalardandır⁴². Torunu Mustafa Eşref, İstanbul'da ölmüş olan dedesini şöyle anlatır⁴³:

(...)

*Pek tuhaflardandı Hafız Mustafa merhum da
Bezmine kim gelse gülmekten yıkardı mutlaka
Kisve-i ilmiyyeyi lâbis bir ehl-i dil idi
İsmi söylenmezdi, derlerdi ona Hafız Ağa*

³⁸Hüseyin Rıfat, "Eşref'e Ait Hatıralar", Vakıf, nr. 3767, 4 Temmuz 1928; Hikmet İlaydın, "Eşref'in Dedeleri", s. 27.

³⁹"Eşref'e Ait Hatıralar", Vakıf, nr. 3767, 4 Temmuz 1928.

⁴⁰"Eşref ve Hayatı: Eşref Babasının Oğlu", Vakıf, nr. 9624, 5 Kasım 1944.

⁴¹Asım Kültür, "Eşref'in Hayatına Ait Bilinmeyen Parçalar" Yeni Asır, nr. 12759, 14 Haziran 1946; Hakkı Tarık Us, "Şair Eşref", s. 1205.

⁴²***, "Eşref", Yeni İzmir, nr. 3, 9 Mayıs 1335/1919, s. 10.

⁴³"Eşref'in Tercüme-i Halinden Bir Nebze", Hıyaban, nr. 4, 3 Temmuz 1330/16 Temmuz 1914, s. 58.

*Meyle, hey heyle geçirdi ömrünü, gam tutmadı
Lafz-ı bî-mana idi merhumun indinde cefa
Daima bir yerde etmezdi karar, seyyâh idi
Oldu İstanbul'da hayfâ târik-i dâr-ı fenâ
(...)*

Aşağıya aldığımız Hafız Mustafa ile ilgili anekdotlardan bazıları baba ile oğulun korkusuz, serüvene atılmaya hazır, nüktedan, hazırcı cevap kişilikleriyle birbirlerine ne kadar benzediğini ortaya koymasından önemlidir. Hüseyin Rifat'ın naklettiğine göre⁴⁴:

“Merhum Ahmet Vefik Paşa vali bulunduğu sırada hakkında biraz dedikodularda bulunan Karaosmanoğullarından galiba Ömer ismindeki ağayı Bursa'ya çağırmış. Ne de olsa derebeyi ahfadından olan ağa maiyetine hadem, haşem bir çok atlı zeybekleri alarak yola çıkmış ve ilk molayı da Yayaköyü'nde Hacı Mustafa'nın evinde ve ahırlarında vermiş. Eşref merhum gibi eli pek sıkı olan Hacı Mustafa, Ömer Ağa'nın dallı budaklı gelişini ve bu halin kendisine pahalıya malolacağını görünce hemen Karaosmanoğlu'nun yanına sokularak:

-Aman ağam ne yapıyorsun? Paşa seni, arkanda böyle bir sürü atlı zeybeklerle görünce, “Ahalinin şikâyetinde hakları varmış; bu adam hâlâ zorbalıktan vazgeçmemiş der ve seni öldürtür. Sen bu adamları başından sav; Bursa'ya ikimiz beraber gidelim; ben orada işi idare ederim” diye korkutmuş. Zeybekleri Manisa'ya iade ettirerek hem masraftan yakasını kurtarmış, bilakis ağa yanında Bursa'ya gidip gelinceye kadar açıktan bedava günler geçirmiş.

Ömer Ağa'nın Hacı Mustafa ile birlikte paşanın huzuruna çıkmaları da ayrı ve pek gülünç bir sahnedir.

Bir gün paşa ikisini birden hükûmet konağındaki odasında kabul etmiş; paşa köşedeki erkan minderinde upuzun lülesini çekiştirirken Hacı Mustafa, Ömer Ağa'dan evvel öne atılarak:

⁴⁴“Eşref ve Hayatı: Eşref Babasının Oğlu”, Vakıf, nr. 9624, 5 Kasım 1944; “Eşref'e Ait Hatıralar”, Vakıf, nr. 3767, 4 Temmuz 1928. Ancak Hüseyin Rifat'ın farklı zamanlarda kaleme aldığı bu hatıralarında hafıza yanılması dolayısıyla tutarsızlıklar görülmektedir. Bu olayların bir kısmı Hafız Mustafa'nın değil de Ahmed Reşit Efendi'nin başından geçmiş gibi anlatılır. Ahmet Vefik Paşa'nın 4 Şubat 1879-16 Ekim 1882 tarihleri arasında Bursa valisi olduğunu dikkate alırsak, o zaman büyük bir olasılıkla vefat etmiş olan Ahmed Reşit'in bu olaylarla ilgisi olmadığını anlarız. Ayrıca Hikmet İlaydın'ın da belirttiği gibi Ahmed Reşit'in vazifesi canının istediği zaman bırakıp yıllarca dışarılarda dolaşmasına müsait değildir.

-Paşa hazretleri... Ömer Ağa derebeylik, eşkiyalık ediyor, halkı haraca kesti, fakir fukarayı soyuyor; evinde kimseyi rahat yatırmıyor; harmanlara bedavadan ortaklık ediyor, herkesin karılarını dağlara çekip oynatıyor, hasılı kimseye göz açtırmıyor. (Hacı Mustafa sözlerinin bu arasında biraz durakladıktan sonra) gibi laflar dönüyorsa da, bunların hiçbirinin aslı astarı yoktur; Ömer Ağa işinde gücünde kendi arazisini ekip biçmekle, kendi işleriyle çoluk çocuğuyla meşgul, namuslu bir adamdır. Haber verilen şeylerin birinde günahı olmayan abdestinde namazında bir müslümandır, diye ifadesini Ömer Ağa lehine sona erdiriyorsa da Hacı Mustafa'nın ilk sözlerinden kuşkulanan ve pek ziyade ürken Ömer Ağa, korkusundan hem büyüğünü, hem de küçüğünü donuna kaçırıyor.

Hacı Mustafa'nın bu zarif nüktesinden ve tavrından, aynı zamanda Ömer Ağa'nın uğradığı felaketten pek ziyade hoşlanan Vefik Paşa kahkahalarla gülererek, kendilerine eziyet edeceğine bir takım nasihatlarla bulunarak ikisinin de köylerine dönmelerine izin veriyor.”

Hafız Mustafa'nın oğlunu evlendirmek için çeyiz almaya gittiği İzmir'den Kırkağaç'a dönüşünde torununu kucagina verdikleri ve yine cebinde yalnız on bir mecdiye ile hacca gidip geldiği; dönüşünde de o on bir mecdiyeden iktisat ederek birkaç tanesini geri getirdiği anlatılan anekdotlar arasındadır.

Eşref'in aile şeceresindeki bu karışıklık ve eksikliklerin yanı sıra doğum tarihi konusunda da oldukça karışık bir durum, daha doğrusu birbirini tutmayan farklı tarihler vardır. Bu husustaki en güvenilir kaynağımız olan Sicill-i Ahval kaydında H. 1263/1847 tarihi verilirken sicile yapılan Zeyl'de şu ifadeyle karşılaşıyoruz⁴⁵:

“Mumaileyhin 1263 senesinde tevellüt eylediği ifadesine atfen mukaddema tercüme-i hâline dercedilmiş ise de bu kere aynen görülüp iade edilen tezkire-i Osmaniyesinde 1269 sene-i maliyesinde tevellüt eylediği anlaşılma ile tashihen tezyil kılındı.”

Bu ifadeden anlaşıldığına göre Eşref'in daha önce bildirdiği doğum tarihi yine kendisinin yaptığı bir müracaat sonunda nüfus tezkeresindeki tarihe uygun olarak değiştirilmiştir. Eşref, Fatsa kazası kaymakamıyken hakkında çıkan şikâyetlerin soruşturulması sırasında sicil dairesine resmen müracaat ederek doğum tarihinin 1263 değil -elindeki nüfus tezkeresine göre- 1269/1853 olduğunu belirterek sicilinde düzeltme yaptırmıştır. Hüseyin Rifat bu yaş tashihiinin emeklilik zamanının uzatılması, daha doğru

⁴⁵Defter nr. 150, sıra nr. 48814.

bir ifadeyle emekliye sevk edilmesini engellemek maksadından kaynaklanabileceğini belirtirken⁴⁶ Cevdet Kudret nüfus kâğıdındaki kaydın 1853 oluşunu “ihmal, erkek çocukların askere geç gitmelerini sağlamak” gibi nedenlerden kaynaklanabileceğini belirtmektedir⁴⁷.

Şairin oğlu Mustafa Şatım da babasının ölümünden iki yıl sonra yazdığı bir manzumede⁴⁸

Doğduğu tarih-i rumî Eşref'in altmış dokuz

diyerek aynı tarihi, yani 1853 yılını verir. Ancak yine aynı şiirde “*Oldu altmış üç yaşında âzîm-i dâr-ı bekâ*” diyerek bizi farklı bir doğum tarihine, yani 1849 tarihine götürür. Eşref’in ölümünden birkaç yıl sonra İzmir’de çıkan Yeni İzmir’deki yazıda⁴⁹ ise şairin 1258/1842’de doğduğu söylenmekte, ancak 60 yaşında öldüğü söylenerek bu bilgi neredeyse yalanlanmaktadır.

Böylece Eşref’in doğum tarihi konusunda güvenilir ya da şairin yakın çevresinden çıkan bilgilerde dört farklı yıl ortaya çıkmaktadır: 1842, 1847, 1849 ve 1853. Ancak bunlardan en güvenilir tarihler şairin kendi ifadesine dayanılarak sicil kayıtlarında yer alan 1847 ve 1853 tarihleridir. Burada karşımıza çıkan ikinci tarihin, şairin tam bilemediğimiz bir maksadına bağlı olarak doğum tarihini farklı göstermesinden ileri geldiğini söyleyebiliriz. Başka deyişle onun kendi ifadesine dayanılarak siciline kaydedilen ilk tarihi, yani 1847 yılını gerçek doğum tarihi olarak almak akla daha yakın görünmektedir. Şaire dair dikkate değer biyografik kaynaklarda da aynı tarihin esas alınmış olması bu fikrimizi doğrulayan bir husustur⁵⁰.

Böylece Eşref, 1847 yılında Manisa’nın Kırkağaç ilçesine bağlı Gelenbe nahiyesinde doğmuş olmaktadır.

⁴⁶“Eşref’in Çocukluğu ve Gençliği”, Vakit, nr. 9621, 2 Kasım 1944.

⁴⁷Eşref, Hicviyeler, Ankara, 1970, s. 7.

⁴⁸“Eşref’in Tercüme-i Halinden Bir Nebze”, s. 58.

⁴⁹***, “Eşref”, ss. 10-11.

⁵⁰İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, s. 333; Hüseyin Avni, İzmir Şairleri Antolojisi, s. 39; Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, s. 13; Sadettin Nüzhet Ergun, Türk Şairleri, c. III, İstanbul, 1944, s. 1358; Hakkı Tarık Us, “Şair Eşref”, s. 1205. Hakkı Tarık Us, doğum yılı belli olup da doğum günü belli olmayanları yılın altıncı ayı başında doğmuş olarak düşünmeyi resmî bir kaide olarak görür. Buna göre takvim değişikliklerini de göz önünde bulundurarak Eşref’in doğum gününü 13 Temmuz olarak belirler. Ancak bunun ilmî bir yaklaşımla bağdaşmadığını söyleyebiliriz.

Şairimizin doğumundan sonra memuriyet hayatına kadar geçen yılları da oldukça karanlıktır. Çocukluğu, ilk temayülleri, kimlerden ders aldığı, nasıl bir aile ortamında yetiştiği hakkında bilgimiz sadece birkaç anekdottan ve birkaç cümleden ibarettir.

Eşref'i yakından tanıyan Tokadizade Şekip, şairin çocukluğunun bir müslüman muhit içinde geçtiğini, nüktedan kişiliğinin oluşmasında ve ufkunun gelişmesinde bu muhitte birlikte babasının ve tabiatın etkili olduğunu şiirimsi üslûbuyla şöyle anlatır⁵¹:

“Eşref, Kırkağaç kazasının Gelenbe nahiyesinde doğmuş, eyyâm-ı sabâvetini saf, nezîh bir müslüman muhitinin sadeğî-i mübareki içinde geçirmişti. Onun dimağı henüz iyiyi kötüyü layıkıyla tefrîk etmezken zarafeti, hazırcıvaplığı ile müştehir olan babası Usulioğlu'nun sayesinde nüktedanlıkla istinâs imkanına nâil olmuştur. Kâh musaffâ, zemzeme-dâr derelerin çiçekli kenarlarında, kâh tepeleri bulutlarla öpüşen dağların taravetli çamları altında tabiatla başbaşa kalan Eşref hislerini safvetler içinde tenmiyeye muvaffak olmuş, nüfus-ı nazarı tezâyüd, daire-i rü'yeti tevessü ettikçe zamanın safahât-ı fazâhatı karşısında derin, pek derin teessürlere menkûb olmaktan kendisini kurtaramamıştır.”

Karakter bakımından adeta babasının bir kopyası olan Eşref, anlatılanlara göre Manisa'ya gelinceye kadar Kırkağaç ve Gelenbe'de zeybek kıyafetiyle başına buyruk bir hayat sürer. Hakkı Tarık Us⁵², Eşref'in Kırkağaç'ta bir içki sofrasında kendinden büyük arkadaşı Sivrioğlu Arif'le münakaşaya tutuştuğunu, kaçan Arif'i kovalayıp evinin kapısına bir tabanca sıkması üzerine başlayan yarı adlî yarı idarî kovalama sonucu Manisa'ya kaçarak zeybek kıyafetini çıkardığını belirtirken Yeni İzmir'de aynı hadise şöyle anlatılır⁵³:

“Eşref memleketinde keçi çobanlığı yaparak tabiatın aguşunda büyümüş, feyzini muhitinden, tabiatın almış bir şairdir. On beş yaşında babasının teşviki üzerine mektebe giderek okumağa başlamış ise de çok haşarı olan Eşref bir gün Sivrioğlu'nun kapısına bir tabanca sıkmış ve mektepten, memleketinden firar ederek Manisa'ya gitmiştir. Manisa'da iki sene kadar medresede yaşamış olan Eşref'in hayat-ı tahsili üç seneden ibarettir.”

Şairi yakından tanıyan Remzi Zeytinoğlu ile yapılan röportajdan⁵⁴ öğrendiğimize göre ise Eşref, Gelenbe'de o zamana mahsus köy okulunda okuduktan sonra babasının

⁵¹“Şair Eşref İçin”, Ahenk, nr. 9285, 19 Temmuz 1339/1923.

⁵²“Şair Eşref”, s. 1205.

⁵³***, “Eşref”, s. 10.

⁵⁴Asım Kültür, “Eşref'in Hayatına Ait Bilinmeyen Parçalar” Yeni Asır, nr. 12759, 14 Haziran 1946.

istek ve teklifi üzerine hıfza çalışarak beş ay gibi kısa bir zamanda hafız olmuştur. Oğlunun kuvvetli hafıza ve keskin zekasını gören babası Usulîzade, Eşref'i Manisa'da bulunan akrabaları yanına göndererek oradaki Hatuniye Medresesi'nde Arapça, Farsça ve ayrıca hususî bir öğretmenden de biraz hesap ve tarih dersi aldirmiştir.

Sicill-i Ahval de bu bilgileri doğrulamaktadır. Nitekim burada sıbyan mektebinden sonra Manisa'da Hatuniye Medresesi'nde Arapça, Farsça; hususi hocadan da hesap ve tarih okuduğu belirtilir. İbnülemin Mahmut Kemal İnal da "Manisa'da Sultaniye müderrisi Rıza Efendi'den medrese usulünce Fenafî'ye kadar okuduğu ve bütün tahsilinin bundan ibaret olduğu menkuldür." şeklinde bir kayıt düşmektedir⁵⁵.

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Eşref'in ele avuca sığmayan, disiplinsiz kişiliği düzenli ve uzun bir medrese hayatı geçirmesine müsaade etmemiştir. Şair bir gazelinde yer alan:

*Biz hudâyi-nâbitiz, bizde muallim hakkı yok
Bizdeki üstadlar bizden bayağıdır bütün*

mısralarıyla bilgisini doğuştan getirdiğini ve eğitim görmüş üstadların kendisinden daha yetersiz olduklarını söyleyerek kendisini över⁵⁶.

Oğlu Mustafa Şatım da babasının medrese, mektep yüzü görmediğini, kendi kendisini yetiştirdiğini şu beytinde ifade eder⁵⁷:

*Şair Eşref görmemiştir medrese, mektep yüzü
Sa'y-ı zâtisiyle etmiştir mücerred irtika*

20. yüzyılın başında ölmüş olmasına rağmen Eşref'in biyografisinde bilinmeyen birçok noktaların bulunması ya da hayatının menkabevî ya da efsanevî bir şekilde anlatılmasının çeşitli sebepleri vardır. İstanbul muhitinden uzak olması, eserlerini irticalen söylemesi ve bunların yazıya sonradan geçmesi şöhretinin dar bir çerçevede kalmasına ve geç duyulmasına sebep olmuştur. Ayrıca Abdülhak Hamit, Recaizade Mahmut Ekrem ve Muallim Naci gibi şahsiyetlerle aynı nesilden olmasına rağmen, sosyal içerikli şiirleriyle daha çok Namık Kemal ve Ziya Paşa nesline yakın olması yüzünden devrindeki edebî modaların dışında kalmış olması gibi sebeplerin yanı sıra edebiyat tarihinde genel olarak hiciv türüne pek önem verilmemesi, Eşref'in hayatı gibi eserlerini de ciddî dikkatin dışına

⁵⁵Son Asır Türk Şairleri, s. 333.

⁵⁶Curcuna, nr. 1, 22 Kânunısanı 1906, s. 2.

⁵⁷"Eşref'in Tercüme-i Halinden Bir Nebze" s. 57.

çıkarmıştır. Böylece ailesi ve daha çok da memuriyetlerinden önceki devresiyle ilgili hayatı adeta yukarıda zikredilen anekdotlarla doldurulmuştur denilebilir.

B) SULTAN II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE

1. Yurt İçindeki Hayatı:

a) Memuriyetleri

Kısa bir tahsil hayatından sonra Eşref, ilk olarak H. 1287/27 Eylül 1870⁵⁸ tarihinde Manisa sancağı Tahrirat Kalemî'nde mülâzemet, yani memuriyet stajına başlar. İki yıllık bir staj devresinden sonra H. 1289/4 Eylül 1872 tarihinde üç yüz yetmiş beş kuruş maaşla Turgutlu kasabası tahrirat kâtipliğine geçer. Ancak burada on ay görev yapar ve 3 Temmuz 1873'te istifa ederek Manisa Muhasebe Kalemî'nde tekrar mülâzemet başlar. Stajını tamamladıktan sonra H. 1291/14 Ağustos 1874'te dört yüz yetmiş beş kuruş maaşla Akçahisar kazası mal müdürlüğüne tayin olunur. H. 1292/3 Ağustos 1875'de yine aynı maaşla Alaşehir kazası mal müdürlüğüne nakledilir ve üç ay kadar da kaymakamlığa vekâlet eder.

Muharrem 1295/19 Ocak 1878'de görevinden istifa ederek İstanbul'a gelir ve bir imtihandan geçmek suretiyle üçüncü sınıf kaymakamlık rütbesi kazanır. Kaymakamlık için İstanbul'da bulunduğu sıralar idareyi ve devlet büyüklerini hicvetmesi dolayısıyla hiç istemediği bir şekilde tayini doğuya çıkar⁵⁹. Bu sırada İstanbul'da kimleri hicvettiğini ve ne gibi yolsuzlukları diline doladığını bilemiyoruz. Ancak Deccal'de yer alan bazı kıtalar bu konuda bize müphem de olsa bir fikir vermektedir. Meselâ İstanbul'da iken vüzeradan bir zata söylediği kıta şöyledir⁶⁰:

*Etmenden tahkik bir söz söylemem bir şahıs için
Eski bir darb-ı meseldir gerçi orman taşlamak
Hicvedersem haini zâhid günah ettin deme
Din-i İslam'da sevaptır çünkü şeytan taşlamak*

Yine şair, bu istemediği yolculuğa çıkarılırken kendisini oralara gönderenleri şöyle hicveder⁶¹:

⁵⁸Sicilin baş kısımlarında sadece yıl veya buna ilaveten ay belirtilirken kaynağını nereden aldığını bilemediğimiz Hakkı Tarık Us, ay ve günlerle birlikte tam bir tarih vermiştir. Doğumunun 100 üncü Yılında Anılırken Şair Eşref.

⁵⁹Hüseyin Rifat, "Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref Memurluklarda", Vakit, nr. 9626, 7 Kasım 1944.

⁶⁰Deccal. İkinci Kitap, Mısır, 1907, s. 34.

⁶¹Hüseyin Rifat, "Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref Memurluklarda", Vakit, nr. 9626, 7 Kasım 1944.

*Ben değil nokta-i serhadd-i Acem ey vükelâ
Çin'e gitsem bile arz eylemezem çin-i cebin
Ne kadar çünkül uzak olsa bir âdem sizden
O kadar çünkül olur Hazret-i Allah'a yakın*

*Deme sürdüm çıkardım Eşref'i Darü'l-hilâfetten
Benim tevcih-i hakla gittiğim kendi sebîlimdir
Melekler şahid olsun dest-i kudret eylesin tescîl
Bu yerden ben gidersem hazret-i mikrop vekîlimdir*

Eşref, yaklaşık bir buçuk yıllık bir aradan sonra cemaziyelâhır 1296/6 Haziran 1879'da dokuz yüz kuruş maaşla şark vilayetlerinde ilk görev yeri olan Canik sancağı dahilindeki Fatsa kazası kaymakamlığına atanır.

Fatsa kaymakamlığına kadar görev yapmış olduğu yerlerden nakil ve istifa suretiyle ayrılan Eşref, Fatsa kaymakamlığından rebiyülâhır 1297/1880 martının başında bazı şikayetler üzerine azledilmiştir. Canik Sancağı mahalli idaresinden verilen mazbata ve evrakından anlaşıldığına göre bu şikayetler, sarhoşluk alışkanlığıyla vazifesini yerine getirmemesi, toplum önünde hükûmetin saygınlığına eksiklik getirecek hareketlerde bulunması, göçmenlerin yerleştirilmesinde yolsuzluklara sebep olması hakkındadır.

Yapılan soruşturmalar sonucunda Dahiliye Nezareti; Turgutlu, Alaşehir, Akçahisar kaymakamlıklarından, Canik mutasarrıflığından ve Şura-yı Devlet'ten suçsuzluğuna dair verilen belgelere dayanarak Eşref'in muhakeme edilmesine gerek görmemiş, sadece 16 Şaban 1297/24 Temmuz 1880 tarihli dilekçesi uyarınca sicilinde düzeltme yapılmıştır. Canik Mutasarrıflığı'na yazılan 21 Şevval 1297/26 Eylül 1880 tarihli tahrirat üzerine verilen 14 Zilkade 1297/18 Ekim 1880 tarihli cevapta muhakemeye alınmasını gerektirecek bir hareketi olmadığı belirtilerek şikayetlerin, söz konusu kazanın büyüklüğü ve işlerin çokluğu nedeniyle Eşref'in idarede başarılı olamamasından kaynaklandığı, bundan dolayı da başka bir yere tayin edildiği kaydedilmiştir.

Fatsa kazası kaymakamlığından azledildikten yaklaşık bir yıl sonra o zaman Hüdavendigâr vilayeti dahilinde bulunan Çal kazasına üçüncü sınıf kaymakam rütbesiyle tayinine dair 26 Mart ve 9 Nisan 1297/7 ve 21 Nisan 1881 tarihli yazışmalar yapılmasına rağmen bu tayinin gerçekleşmediği anlaşılmaktadır⁶².

⁶²Sadaret Resmî Maruzat Evrakı Katolođu (1293-1308), c. 1, dosya nr. 10, sıra nr. 76.

Yaklaşık iki buçuk yıl açıkta kaldıktan sonra 29 Zilkade 1299/12 Ekim 1882'de bin iki yüz elli kuruş maaşla Bitlis vilayeti dahilinde bulunan Çapakçur kazası kaymakamlığına tayin edilir.

13 Ağustos 1301/25 Ağustos 1885'de bin iki yüz on beş kuruş maaş ile yine Bitlis vilayeti dahilinde bulunan Hizan kazası kaymakamlığına naklolunmuş, 6 Cemaziyelâhır 1303/12 Mart 1886'da görevinden istifa etmiştir.

Eşref'in şark vilayetlerinde uzun süre görev yapmasında ve görev yerinin sık sık değiştirilmesinde muhtemelen idareye ve yüksek mevkilerdeki kişilere söylediği hicivlerin büyük rolü olmuştur. İlk kaymakamlık göreviyle şark vilayetlerine gittiği sıralarda Bitlis valisi Üsküdarlı Arif Paşa⁶³ ile geçinememiş ve bundan dolayı Paşa'ya yine kendisinin tahmis ettiği uzun bir kaside yazmıştır⁶⁴. Bu kasidesinin bir yerinde Eşref şöyle der:

*İsmi Arif se nola kendisi de irfandır
Hal u e'ali acib, harika-i devrandır
Yaptığı işlere erbâb-ı nazar hayrandır
Öyle bir vali-i vâlâ-yı azimü's-şandır
Ki nice halkın ocaklarına dikti incir*

Arif Paşa'nın 1884/85 tarihlerinde Bitlis valisi olduğu sıralar Eşref'de aynı vilayete bağlı olan Çapakçur ve Hizan kazalarında kaymakamlık yapmıştır. Hıfzı Bursalı'nın anlattığına göre Arif Paşa, Bitlis'te vali iken Eşref, Paşa'nın kötü idaresine ve açıkça rüşvet almasına sinirlenerek yukarıya bir bendini aldığımız 45 bentlik hicviyesini yazar ve bunun bir nüshasını Arif Paşa'ya ve bir kaç nüshasını da sadarete ve Dahiliye Nezareti'ne gönderir. Neticede Arif Paşa Basra valiliğine tayin edilir, Eşref de başka bir kazaya nakledilir⁶⁵.

Çapakçur ve Hizan'da görev yaparken şairin aleyhinde vilayete bazı şikayet dilekçeleri gittiği ve bu sebeple tayin ya da azledildiği şairin sicilinden anlaşılmaktadır. Nitekim Eşref, Hizan kazası kaymakamlığından ayrıldıktan sonra Çapakçur ve Hizan

⁶³Eşref'in Deccal'in ikinci kitabında "Üsküdarlı" olarak zikrettiği Arif Paşa, Mehmet Süreyya'nın verdiği bilgiye göre Yenişehirlidir. Erzurum vilayetinde bazı ufak memuriyetlerde bulunduktan sonra Meclis-i Vâlâ mazbata odasına girmiş ve buradan mîrimîranlıkla Mentеше, Resmo, Saruhan mutasarrıflıklarında, 1302'de (1884/85) Bitlis, 1305'de (1887/88) Diyarbakir, 1306'da (1888/89) Trabzon ve 1307'de (1889/90) Haleb valiliklerinde bulunmuş ve 1309'da (1891/92) ayrılarak 7 Rebiyülâhır 1311'de (18 Ekim 1893) vefat eylemiş ve Silivrikapı dışında Seyyid Nizam Türbesi civarında defnedilmiştir. Rumeli payesini haiz olup idarecilikte iktidarı görülmüş zengin biriydi. Sicill-i Osmanî, c. 1, İstanbul, 1996, s. 320.

⁶⁴Edeb Yahu, nr. 9, 29 Teşrinisani 1324/12 Aralık 1908, ss. 1-3.

⁶⁵"Bitlis Valisi, Adliye Nazırı ve Şair Eşref", Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları s. 186.

kazasında görev yaptığı süre içerisinde kamu mallarını kullanma ve şahsî haklara tecavüz gibi konularda suçsuz olduğuna dair Bitlis vilayeti idare meclisinden 30 Aralık 1300/11 Ocak 1885 ve 17 Mart 1302/29 Mart 1886 tarihli iki mazbata alarak başka bir yere tayini için İntihab-ı Memurin Komisyonu'na başvurmuştur. On altı ay kadar açıkta kaldıktan sonra bu başvurusu neticesinde 13 Temmuz 1303/25 Temmuz 1887'de bin iki yüz elli kuruluş maaşla şark vilayetlerine nazaran memleketine daha yakın olan Trabzon vilayeti dahilindeki Ünye kazası kaymakamlığına tayin edilir.

Burada altı ay çalıştıktan sonra 27 Aralık 1303/8 Ocak 1888'de maaşıyla ve becayış suretiyle yine Trabzon vilayeti dahilinde bulunan Tirebolu kazası kaymakamlığına nakledilir. Eşref bu görevinden nizama aykırı ve usulsüz hareketleri dolayısıyla Trabzon valiliğinin yazdığı bir yazı üzerine 28 Safer 1306/2 Kasım 1888'de azledilir. İlgili kanun ve düzenlemelere aykırı bir şekilde tütün ekimine izin vererek tütün yetiştiricilerini mağdur bıraktığı yolunda yapılan şikayetler azil sebebi olarak gösterilmiştir. Bunun üzerine daha sonra Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nce bir soruşturma yapılarak ayrılma sebebinin görev almasına engel teşkil etmediği bir mazbata ile Dahiliye Nezareti Müsteşarlığı'nın İntihab-ı Memurin Komisyonu'na bildirilmiştir. Ayrıca Eşref'in Ünye ve Tirebolu kaymakamlıklarında görev yaptığı sürede kamu mallarını kullanma ve şahsî haklara tecavüz konularında suçsuzluğuna dair Canik sancağı ve Trabzon vilayeti idare meclislerince verilen 24 Cemaziyelevvel 1305/7 Şubat 1888 ve 25 Rebiülevvel 1308/8 Kasım 1890 tarihli iki mazbata İntihab-ı Memurin Komisyonu'nda görüşülmüştür.

Sicilde yer alan azledilme sebeplerine rağmen Eşref'in kendi ifadeleri ve ileride de karşımıza çıkacak olan deliller suçlamaların yönünü değiştirmektedir. Arif Paşa'nın 1888/89'da Trabzon valisi olduğu sırada Eşref de Tirebolu kazasında kaymakamdır. Şairin anlattığına göre Bitlis'ten beri kendisine kızgın olan Paşa onun azli için bahaneler arar durur. Bir gün vilayet idare meclisinde Paşa'nın, Eşref'in içkiye düşkünlüğüne dair atıp tutması ve azalardan birisinin bunu tasdik etmesi üzerine şair şu kıtayı söyler⁶⁶:

*Vali Paşa bana sarhoş demiş mecliste
Ben inanmam hünerin kimseye etmez mahmûl
Şu kadar var ki, bir a'zâ onu tasdik etmiş
Bok yemişse bu yemiştir, o ağızdan menkul*

1888 kasımında Tirebolu kaymakamlığından azledildikten sonra yaklaşık bir buçuk yıl açıkta kalan Eşref, şabanın son günü 1307/20 Nisan 1890'da bin iki yüz elli

⁶⁶Deccal. İkinci kitap, s. 51.

kuruş maaşla Elazığ vilayeti dahilinde Akçadağ kazası kaymakamlığına tayin edilir. Eşref'in bu sefer ikinci sınıftan kaymakamlığa seçildiği İntihab-ı Memurin Komisyonu'nun 5 Mart 1306/17 Mart 1890 tarihli intihabnamesine dayanarak sicilinde kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu bilgiden hareketle Akçadağ'a ikinci sınıftan kaymakam olarak atandığını söyleyebiliriz. Ancak şair bilemediğimiz bir sebeple Akçadağ'a gitmekten sarf-ı nazar eder ve 15 Haziran 1306/27 Haziran 1890'da iki bin beş yüz kuruş maaşla Bitlis vilayeti dahilinde Garzan kazası kaymakamlığına naklolunur. Hakkı Tarık Us, buraya 1890 eylülü sonlarında Trabzon yolu ile gittiğini belirtir.

Yeni İzmir'de yer alan yazıda, Eşref'in bir ara İstanbul'da iken 1889'da adliye nazırı olan Rıza Paşa'ya⁶⁷ takdim ettiği bir kasidesi sayesinde Garzan kaymakamlığına tayin edildiği belirtilmektedir. Her zaman Aydın vilayetini isteyen Eşref için buralar adeta bir sürgün yeri olmuştur. Hami olarak bildiği Rıza Paşa'ya yazdığı "Arzuhâl" ve "Şitaiyye" isimli kasideleri o günlerin mahsulü olmalıdır. Bu kasidelerinde ve bazı kıtalarında şikayetlerini ve isteklerini bildirir. Arzuhâl'deki şu ifadeler içinde bulunduğu durumu açıkça göstermektedir⁶⁸:

*Ben insan olduğumdan mı nedir açık yer yok
Fakat eşşeklere münhal mahall dâim müheyyâdır*

Yine aynı şiirinde isteğini şöyle bildirir:

*N'ola bir kerre de Aydın'la olsa gözlerim aydın
Bugün nasbolduğum yerler fenadır, zulmet-efzâdır*

*Suâlim buyrulur is'af zira semt-i İzmir'dir
Benim bir çeşme matlûbum, senin lutfunsa deryadır*

Bitlis'teki kazalar hakkındaki düşünceleri ise şöyledir:

*Çapakçur, Fatsa yansa kimlere tesir eder bunlar
Esâmisi kulaklar duymadık hücrâ kazâhâdır*

⁶⁷Rıza Paşa (Hüseyin): Türk devlet adamı (Yakova, 1838-İstanbul, 1904). Ramazanoğlu İsmet Paşa'nın oğlu. Mekteb-i İrfan'ı bitirdi. Hariciye Mektupçu Kalemî'nde bir süre çalıştıktan sonra çeşitli adliye memurluklarında bulundu. Temyiz azalığına kadar yükseldi. Bulgaristan komiseri (1887), vezir rütbesiyle Aydın valisi, Bursa valisi (1888) oldu. 1889'da evkaf nazırlığına, aynı yıl içinde adliye nazırlığına getirildi. Selanik valiliğine (1894) ve muhacirin komisyonu üyeliğine tayin edildi (1896), Meydan Larousse, c. 10, s. 576

⁶⁸Vakit, nr. 3872, 17 Ekim 1928-nr. 3874, 19 Ekim 1928.

Süleyman Nazif, Eşref'in Garzan kaymakamlığına gitmek için Diyarbakır'a uğradığını, babası Said Paşa'nın⁶⁹ selamlığında günlerce misafir kaldığını belirtmektedir. Annesi ve babası mutaassıp oldukları için Eşref'in rakı içmesinden memnun kalmamışlar, yine de bu duruma ses çıkarmamışlardır⁷⁰.

Şairin 3 Temmuz 1308/15 Temmuz 1892'de bu görevinden de istifa ettiği, siciline kaydedilmiş olan Siirt Sancağı idare meclisinin 27 Muharrem 1310/21 Ağustos 1892 tarihli mazbatasından anlaşılmaktadır. Ayrıca sicilde kaydedilen bir başka mazbata özetine göre Garzan kaymakamlığı, kamu mallarını kullanma ve insan haklarına tecavüz konularında temiz olduğunu, görevi süresince kanunlara uygun hal ve harekette bulunduğunu bildirmiştir. Sonunda Eşref'in istifası kabul edilmiş ve 9 Rebiülâhır 1310/31 Ekim 1892 tarihli bir iradeyle yerine başka birisi tayin edilmiştir. Garzan kaymakamlığı şairin doğudaki son görevidir. Bundan sonraki memuriyetleri batıda, o kadar istediği Aydın vilayetinde geçecektir.

Hüseyin Rifat, Eşref'in büyük bir olasılıkla Garzan'da kaymakamlık yaptığı sırada o zamanın zaptiye nazırı olan Nazım Paşa'ya⁷¹ yazdığı bir mektuptan söz eder⁷². Eşref, bu mektupta siyasî durumun bozukluğundan, şark vilayetlerindeki

⁶⁹Mehmed Said Paşa: 1832'de Diyarbakır'da doğan Said Paşa ilim tahsilinden sonra Diyarbakır tahrirat kalemine devam eder ve 1857'de haccanlık rütbesi verilir. 1861'de vilayet tahrirat baş-kitabetine, beş sene sonra mektupçu muavinliğine, 1868'de mektupçuluğa ve 1872'de mîrimîranlık rütbesiyle Mamuretü'l-azîz mutasarrıflığına tayin olunur. 1861 senesinde Diyarbakır Vilayet Tahrirat Başkitabetine getirilen Said Paşa, 1874'de Maraş mutasarrıflığına tayin edilir. Mardin ve Muş mutasarrıflıklarından sonra, 1878'de istifa ederek Diyarbakır'a döner. 1879'da ikinci defa olarak Mardin mutasarrıflığına getirilir. 1882'de kendi arzusuyla emekli olduktan sonra 1887'de kendisine Rumeli Beylerbeyliği rütbesi verilmesiyle 1891'de ikinci defa olarak Muş mutasarrıflığına, on dokuz ay sonra da Mardin mutasarrıflığına getirilir. Mardin'de üç ay görev yaptıktan sonra 18 Kasım 1891'de vefat eder. Tarihçi, edebî şahsiyeti olan bir münevverdir. Şuayb Karakaş, Süleyman Nazif, Ankara, 1988, ss. 31-38.

⁷⁰Hüseyin Rifat, "Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref Nasıl Yazardı", Vakıf, nr. 9648, 3 Aralık 1944. Yine burada da bir hafıza yanlışlığından Hüseyin Rifat, hiç valilik yapmamış olan Said Paşa'yı vali olarak göstermiştir.

⁷¹Nazım Paşa (Hüseyin): (İstanbul, 1854-İstanbul, 1927). 1872'den başlayarak Tahrirat Odası'nda çalıştı. Daha sonra hukuk öğrenimi için Paris'e gönderildi. Çeşitli görevlerde bulundu. Zaptiye nazırlığı (1890), Beyrut (1897), Suriye (1898), Cezayir-i Bahr-i Sefid (1906), Aydın ve Edirne valilikleri yaptı. 1875-1878 arası İttihat, Tercüman-ı Hakikat, Takvim-i Vekayi gazetelerine yazılar yazdı; bazı şiirleri ve basılmış bazı yapıtları (Engizisyon Eş'arı, Endülüs vb.) bulunmaktadır. Büyük Larousse, c. 16, s. 8567.

⁷²"Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref Memurluklarda", Vakıf, nr. 9626, 7 Kasım 1944; "Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref Nasıl Yazardı", nr. 9648, 3 Aralık 1944. Nazım Paşa Hüseyin Rifat'a, Eşref'in şark vilayetlerinde görev yaptığı sıralarda kendisine mektuplar yazdığını söylemiştir. Paşa bu mektuplardan birisini de Hüseyin Rifat'a göndermiştir. Bu bilgilerde de yine hafıza yanlışlıkları pek çoktur. "Resmî tercüme-i haline ve hikâyenin Said Paşa'nın Diyarbakır'da bulunduğu günlere tesadüf etmesine göre Şark'a ilk gidişi olduğu ayş ü işretle vakit geçirerek vazifesine bakmadığı, hükümet vekârını muhafaza etmediği, iskan işlerinde yolsuzluklar vâki olması gibi sebeplerle Fatsa kazasından azledilerek İstanbul'a dönmek istediği anlaşılıyor, fakat Fatsa'da bulunan bir zatın Diyarbakır tarihiyle avdeti pek de düşündürülemez." Nazım Paşa'nın 1890'da zaptiye nazırı olduğunu düşünersek bu tarihte Eşref'in Fatsa'da kaymakam olması mümkün değildir. Diyarbakır yoluyla İstanbul'a gitmesi konusundaki şüphesinde ise oldukça haklıdır.

idaresizliklerden şikayet ettikten sonra Nazım Paşa'nın istediği, aynı zamanda Paşa'yı da hicveden şiirlerinden bazılarını yazmış ve mezuniyet aldığında İstanbul'a gelmek istediğini bildirmiştir. Bunun için İskenderun ve Trabzon yollarından hangisinin daha uygun olacağını Paşa'ya sorarak imâlî olarak yol masrafını da istemiştir.

Abdülhamit idaresini hicvettiğinden dolayı Zaptiye Nezareti'nden çağrılarak sorgulanan Eşref, Nazım Paşa'ya söz konusu mektupta ve İkinci Deccal'de yer alan şu kıtayı söyler:

*Nazır-ı Zaptiye beyefendi dün gece
Hürmüz'ün kerhanesinde bir güzel zevkeylemiş
Şöyle kim nimet-tesadüf o gece aguşuna
Zevcesi Hanımefendiyi kader sevkeylemiş*

Bu kıta üzerine kimseyi hicvetmemesi için şiddetli bir ihtara uğrayan Eşref, Paşa'ya şu kıtasıyla cevap verir:

*Etmenden tecrübe nefsinde ehemmiyetini
Ey bana târik-i hicv olmağı tavsiye eden
Güvenirsenne gel ikimiz andiçelim
Sen bırakneliği, terkedeyim hicvi de ben*

Bu hicivlerine rağmen Eşref, Nazım Paşa'nın doğru, insafli bir zat olduğunu da söylemekten geri kalmaz⁷³.

Eşref'in Garzan kaymakamlığından sonra Aydın vilayetine tayin edilmesi Nazım Paşa'ya yazdığı mektuplar sayesinde mi olmuştur bilemiyoruz, ama birilerinin şaire yardım etmiş olması muhtemeldir. Garzan kazası kaymakamlığından istifa ettikten on üç ay sonra 2 Ağustos 1309/14 Ağustos 1893'te bin sekiz kuruş maaşla Aydın vilayetinde Garbî Karaağaç (bugünkü Acıpayam) kazası kaymakamlığına tayin edilir. Eşref burada bir müddet görev yaptıktan sonra havasına uyum sağlayamadığı gerekçesiyle başka bir yere tayini için vilâyete bir dilekçe yazar. Aydın vilayeti ile Dahiliye Nezareti arasındaki yazışmalar neticesinde 19 Nisan 1310/1 Mayıs 1894'te bin iki yüz elli kuruş maaşla ve becayış suretiyle Buldan kazası kaymakamlığına nakledilir. Sicilin Zeyl'inde 1 Mayıs 1310/13 Mayıs 1894'ten 1312 martının sonuna, yani 1896 nisanına kadar kadar Buldan kaymakamı olduğu belirtilmiştir.

⁷³Deccal. İkinci kitap, s. 39.

Kula kaymakamının değiştirilmesinin lazım geldiği gerekçesiyle, Aydın Vilayeti idare meclisinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir mazbata üzerine 13 Haziran 1312/25 Haziran 1896'da maaşıyla ve becayiş suretiyle Kula kaymakamlığına nakledilir. 1 Mart 1313/13 Mart 1897'de bütçeyi dengelemek amacıyla memur maaşlarında yapılan bir düzenleme sonucunda maaşı bin yüz yirmi beş kuruşa düşmüştür. Zeyl'de, 6 Nisan 1312/18 Nisan 1896'dan 15 Haziran 1313/27 Haziran 1897'ye kadar Kula kaymakamı olduğu belirtilmektedir.

Hüseyin Rifat'ın da belirttiği gibi bu nakilde muhtemelen Kâmil Paşa'nın rolü büyüktür⁷⁴:

“Kamil Paşa merhumun sadareten azliyle vapur-ı mahsusla, İzmir'e vali olarak gönderilmesi üzerine Manisa mutasarrıflığı kazalarından birinde kaymakam olan Eşref, uzun seneler rahat etti ve hürmet gördü.”

Sadrazamlık görevinden azledildikten sonra 17 Kasım 1895'de İzmir'e vali olarak gönderilmesi Kâmil Paşa'da⁷⁵, Abdülhamit'e ve bu azle sebep olanlara karşı gizli ve şiddetli bir kırgınlığa yol açar. Bundan dolayı İzmir'e sürgün edilmiş olanları, padişah ve idare aleyhinde söz söyleyenleri gizlice himaye etmiş, onlara maaş tahsis ederek meslekleriyle münasip vazife ve memuriyet vermiştir. Böylelikle Aydın vilayeti Kâmil Paşa sayesinde nisbeten rahat ve serbest bir ortama kavuşur⁷⁶. Abdülhalim Memduh, Tokadizade Şekip, Tefik Nevzat, Mevlevî Şeyhi Nuri, Ermenekli Hasan Rüştü, Avukat Güzel Hasan, Doktor Faik Paşa, Eşref gibi aydınlar sayesinde İzmir'de bir kültür muhiti oluşur. Ayrıca, konsolosluklarda çalışan bazı kişilerin yardımlarıyla Avrupa'da Jön Türkler'in çıkardığı Mizan, Meşveret, Terakki gibi o günün muzır sayılan gazeteleri getirtilip İzmir gençlerine gizlice dağıtılmaktadır⁷⁷. Tefik Nevzat ile Emrullah Efendi'nin 1895 tarihinden itibaren İzmir'deki muhalifleri örgütleme girişimleri ve Kâmil Paşa'nın

⁷⁴“Eşref'e Ait Hatıralar”, Vakit, nr. 3766, 3 Temmuz 1928.

⁷⁵Kâmil Paşa, Kıbrıslı Mehmet (Lefkoşa 1832-Lefkoşa 1913): Öğrenimini Kıbrıs ve Mısır'da harp okulunda tamamladıktan sonra çeşitli yerlerde mutasarrıflık ve valilik görevlerinde bulunur. Sait Paşa'nın azli üzerine 1885'de sadrazamlığa getirilir. Yaklaşık altı yıl kaldığı bu görevden görünürde bir neden olmaksızın 1891'de azledilir. 1895'te yeniden sadrazamlığa getirilir, fakat II. Abdülhamit'ten Babıali'ye eski yetkilerinin geri verilmesini istemesi dolayısıyla tekrar azledilir. 17 Kasım 1895 tarihinde Aydın valiliği göreviyle İstanbul'dan uzaklaştırılır. Sadrazamlıktan azledilmesi sebebiyle padişaha kırgın olan Paşa, valiliği süresince Aydın vilayetindeki yönetim muhaliflerini ve sürgünleri himaye ederek onları teşvik etmiştir. Paşa'nın bu tutumu, İzmir'de yönetime muhalif siyasî faaliyetlerin gelişmesine yol açmıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra üçüncü kez sadrazamlığa getirilir. İttihat ve Terakki cemiyeti ile anlaşmazlığa düşünce 1909'da istifa etmek zorunda kalır. 1912'de son kez sadrazamlığa getirilen Kamil Paşa Babıali Baskını sonucu istifaya zorlanmış ve bir süre sonra hükümetin isteği üzerine Kıbrıs'a gitmiştir.

⁷⁶Ermenekli Hasan Rüştü, “Şair Eşref'le Beraber Geçen Hayatımız, O Devre Ait Hatıralar”, s. 135.

⁷⁷Hüseyin Rifat, “Ölümlerle Mülakatlarım”, Anadolu, nr. 5824, 29 Kânunısanı 1934.

oğlu Sait Paşa'nın da katılması ile bu hareket yabancı temsilcilerinin de ilgisini çekmeye başlar⁷⁸. Bu örgütlenmenin önüne geçmeye çalışan Sultan Abdülhamit ise buradaki gidişattan haberdar olmak ve daima kuşkulandığı Kâmil Paşa'yı kontrol edebilmek için hafiyeler göndermiştir. Görünüşte Nafia İdaresi Başkatibi, hakikatte hürriyetperverler aleyhinde mabeyne jurnal göndermekle görevli olan Mustafa ve adamları bu jurnalcilerden sadece birkaçıdır. Yine İzmir fırkasının düzen ve donanımında asıl fırka kumandanına yardım etmek vazifesiyle İzmir'e gönderilen Tatar Şakir Paşa'nın da asıl maksadı Kâmil Paşa'yı kontrol ederek onun idareye muhalif olan kişilere yardım edip etmediğini anlamaktır⁷⁹.

Eşref'in daha şark vilayetlerinde kaymakamlık yaptığı sıralar şöhreti yayılmış olmalı ki Aydın vilayetine geldiğinde İzmir'deki kültür muhitine alışması ve kendisinden söz ettirmesi zor olmamıştır. Buldan kaymakamlığı ve daha sonra Kula kaymakamlığı sırasında Eşref'in İzmir'e gelip gittiği ile ilgili haberler gazetelerde yer almaya başlar:

“Buldan kazası kaymakamı izzetli Eşref Efendi mezunen şehrimize gelmiştir.”⁸⁰

Buldan kaymakamı olup mezunen İzmir'e geldiğini yazmış olduğumuz izzetli Eşref Efendi geçen gün mahall-i memuriyetine avdet eylemiştir.”⁸¹

Kula kaymakamı izzetli Eşref Efendi mezunen şehrimize gelmiştir.”⁸²

Ayrıca, daha sonra bu muhitteki aydınların kaleme aldığı hatıralar da Eşref'e duyulan ilgiyi göstermektedir⁸³.

Sürgün edildiği Yemen'den kaçarak 1899'da İzmir'e gelen Mehmet Şeref, Eşref'ten “Hele geceli gündüzlü sekiz yıl ve hürriyetin ilanından sonra beraber yaşadığımız, aramızda neşe ve yurtseverlik duygusu saçan Gelenbeli Şair Eşref” diye söz eder⁸⁴.

⁷⁸Şükrü Hanioglu, Bir Siyasî Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, İstanbul, 1985, ss. 135-137.

⁷⁹Ermekli Hasan Rüştü, “Şair Eşref'le Beraber Geçen Hayatımız, O Devre Ait Hatıralar”, ss. 173-174.

⁸⁰Hizmet, nr. 792, 19 Teşrinievvel 1310-1 Teşrinisani 1894.

⁸¹Hizmet, nr. 796, 2 Teşrinisani 1310-15 Teşrinisani 1894.

⁸²İzmir, nr. 41, 3 Mart 1313/15 Mart 1897.

⁸³Remzi Zeytinoglu, Eşref'le Garbî Karaağaç'tan Buldan kazası kaymakamlığına geldiği sıralar Tokadizade Şekib'in yazıhanesinde tanıştığını söyler. Asım Kültür, “Eşref'in Hayatına Ait Bilinmeyen Parçalar” Yeni Asır, nr. 12761, 16 Haziran 1946; Buldan kazası kaymakamıyken şöhretini duymuş olan Hüseyin Rıfat'ın Eşref'le tanışması Hizmet matbaasında bir bezik oyunu sırasında olmuştur. Hüseyin Rıfat, “Eşref'le İlk Tanışma”, Vakıf, nr. 9617, 29 Ekim 1944.

⁸⁴“İzmir'de İlk Fikir Hareketleri”, Anadolu, nr. 5861, 13 Mart 1934.

Abdülhalim Memduh, Müstecabizade İsmet, Tokadizade Şekip, Şair Eşref gibi hürriyetperverlerin etrafında toplandığı Tefvik Nevzat'ın başyazar olduğu Hizmet gazetesi idarehanesi⁸⁵ dışında Eşref ve arkadaşlarının buluşup eğlendikleri yerler Kordon'da bulunan Kramer, Lûka, Kafe Kosti, Sporting Kulüp, Selatin Meyhane gibi kulüpler ve meyhanelerdir. Gösterişli ve pahalı olan diğer yerlere göre ucuz olan Selatin Meyhane'ye daha sık giderler⁸⁶. Ayrıca, Panayot isimindeki Rum'un meyhanesi ve Hizmet gazetesinin alt katındaki Askerî Kırathane de sürekli gittikleri yerlerdendir⁸⁷.

Eşref'in sık sık görev yerini terkederek İzmir'e geldiğini, bir alacak meselesinden dolayı Tefvik Nevzat'la görüştüğünü ve söylediği şiirleri yazdırmak için Remzi Bey'le (Zeytinoglu) birleştiğini belirten Hasan Rüştü'nün şu ifadeleri şairin görevinde yaptığı suistimali ve İzmir'e düşkünlüğünü göstermesi bakımından dikkate değer⁸⁸:

“Eşref üç gün memuriyeti başında ve beş gün İzmir'de bulunmayı arzu ettiği gibi, bütün vilayet merkezi halkı da İzmir'e gelmesini arzu ediyorlardı.

Eşref'in Aydın vilayeti dahilindeki şimendiferler için koynunda pasolar vardı. İzmir'e geldiği zaman dostları kendisini bölüşemezlerdi. “Beybaba bizim eve gidelim!” diye çekiştirirlerdi. Hatta İzmir'in az Türkçe bilen Rumları, Ermenileri bile Beybaba'ya ziyarete çağırın Türkler içinde bulunurlardı.”

Bütün bunlar Eşref'in Buldan, Kula, özellikle ileride üzerinde duracağımız Kırkağaç ve Gördes kaymakamlıkları sırasında İzmir'deki Abdülhamit yönetimi aleyhtarı kişilerin oluşturduğu kültür muhitiyle sıkı ilişkiler içerisinde bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Buldan ve Kula kaymakamlıklarından sonra Eşref, valiliğin gösterdiği lüzum ve Dahiliye Nezareti Memurin-i Mülkiye Komisyonu'nun kararı üzerine 10 Eylül 1313/22 Eylül 1897'de maaşıyla ve becayiş suretiyle kendi memleketi olan Kırkağaç kaymakamlığına nakledilir. Daha önceki kaymakamlıkları sırasında İzmir'e gelişiyile ilgili haberlere gazetelerde sık sık rastladığımız Eşref'in Kırkağaç'a tayini Bıçakçızade Hakkı'nın İzmir gazetesinde şöyle duyurulur⁸⁹:

⁸⁵Kamil Dursun “İzmir'e Ait Hatıralar”, Anadolu, nr. 9619, 31 Mayıs 1944.

⁸⁶Mehmet Şeref, “İzmir'de İlk Fikir Hareketleri”, Anadolu, nr. 5875, 3 Nisan 1934.

⁸⁷Ermenekli Hasan Rüştü, “Şair Eşref'le Beraber Geçen Hayatımız, O Devre Ait Hatıralar”, ss. 158-165.

⁸⁸a.g.e., ss. 141-144.

⁸⁹nr. 54-3, 2 Haziran 1313/14 Haziran 1897.

“Kula kazası kaymakamı izzetlû Eşref Efendi ile Kırkağaç kazası kaymakamı izzetlû Münib Bey’in vilayet-i celilece becayış-i memuriyetleri icra olunacağı haber alınmıştır.”

Zeyl’de, 15 Haziran 1313/27 Haziran 1897’den 26 Temmuz 1315/7 Ağustos 1899’a kadar Kırkağaç kaymakamı olduğu belirtilmektedir.

Diğer kazalarda olduğu gibi buradaki görevi sırasında da Eşref aleyhinde birtakım şikayetler yapılmıştır. Aydın vilayeti ile Dahiliye Nezareti arasında yapılan yazışmalar neticesinde Eşref’in işrete düşkünlüğü, şair tabiatı dolayısıyla birtakım kimseleri hicvederek kendisine yakışmayacak davranışlarda bulunması ve Kırkağaç’ın yerlisi olmasından dolayı burada görev yapması sakıncalı görülür. Bu yazışmalardan Eşref’in daha ziyade Kırkağaç naibi İsmail Hakkı Efendi⁹⁰ ile fikir ayrılığına düştüğü anlaşılmakta ve her ikisinin de becayış veya azl suretiyle değiştirilmelerinin uygun olacağı belirtilmektedir. Neticede gerekli işlemler yapılarak, hatta Eşref’ten sürekli şikayet konusu olan içki ve hicviden kendisini uzak tutması yolunda teminat alınarak başka bir vilayete, yani Kastamonu’nun Daday kazasına tayini gerçekleştirilmiştir. Ayrıca daha önce Fatsa kaymakamlığından da işrete düşkünlüğünden dolayı azledilmesi dikkate alınarak gideceği yerde de hakkında bu gibi şikayetlerin tekerrürü halinde görevine son verileceği konusunda uyarılır.

Eşref’in bu tayinden son derece rahatsız olduğunu ve Daday’a gitmek istemediğini biliyoruz. Bu tayine engel olmak için vilayet makamına gönderdiği manzum bir şikayetnamesinde naib İsmail Hakkı Efendi’yi rüşvet almakla suçlayarak halkın içine düştüğü çaresizliği dile getirir ve bu konuya bir çözüm bulması için Kâmil Paşa’ya başvurur⁹¹:

*Kırkağaç naibi olsun meşhûd
Görmeyen varsa sarıklı haydûd
Hırsızın bir koca tırnaklısıdır
Eşkiyanın eli bayraklısıdır
İsmi Hakkı’ysa da kendi haksız
Tuttuğu meslek onun mantıksız
Biri para dese oynar göbeği
Çoban almaz sürüye ol köpeği*

⁹⁰H. 1317/1899 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi’de (s. 384) kaymakam Eşref Efendi, naib İsmail Hakkı Efendi olarak kaydedilmektedir.

⁹¹“Şikâyetname”, Edeb Yahu, nr. 2, 10 Teşrinievvel 1324/23 Ekim 1908, ss. 1-2.

(...)

Ya bırak haini ben hapsedeyim

Ya bu yerden bırakıp da gideyim

Fukara çünkü ahali hepsi

Tutsa şayeste umûmu tepsi

Mürtekiplere ya bul bir çare

Ya kazadan talep etme para

Vakıa borcunu herkes veriyor

Olmayan parası hapse giriyor

Alsa erbâb-ı hükûmet rüşvet

Görür elbette ahali zillet

Halkın ümidi efendim senden

Bu kadarcık yazıvermek benden

Eşref'in bildirdiğine göre Garbi Karaağaç kaymakamı olduğu sırada İbnülemin Mahmut Kemal'in babası Emin Paşa Denizli mutasarrıfıdır. Vilayetteki bazı yolsuzlukları ve bunun karşısında milletin aciz halini gören Emin Paşa buna tahammül edemeyerek valinin bazı emirlerine karşı gelir ve namusuyla azledilir. Yerine ise Muharrem Bey isminde birisi tayin edilir. Yalnız kendisi göçmen olduğu için göçmenlere muhabbeti galip gelir. Eşref Kırkağaç kaymakamıyken kazada bir köye yakın bir bölgeye göçmenler yerleştirilir. Bunlar yerli ahali ile geçinemeyerek, birbirlerinden şikayetçi olurlar. İş büyüyerek resmî kanallara intikal eder, ancak bir netice alınamaz. Bunun üzerine mutasarrıf Muharrem Bey Eşref'e mektup göndererek bu işin resmî yollardan halledilemediğini, hangi tarafın haklı olduğunu gayri resmî olarak bildirmesini emreder. Eşref de hangi tarafın haklı olduğunu imâ etmek üzere şu kıtayı yazıp gönderir:

Ne ahali ne muhacirde hamiyet kalmış

Tarafeynin iyilik üzere değil efkârı

Cümlesi bâr-ı beladır vatanın sırtında

Böyle hicret edenin böyle olur ensarı⁹²

Hasan Rüştü de Kâmil Paşa'nın, Kırkağaç'ta gayri müslim idare meclisi azalarıyla aralarında vuku bulan bir hadiseden dolayı Eşref'i azletmeye mecbur kaldığını belirtmektedir. Yalnız çok ehemmiyetli ve çok tuhaf olarak belirttiği bu azlin sebebine daha fazla açıklık getirmez. Kırkağaç'tan gayri müslimleri gücendirdiği için azledilip

⁹²Eşref, (Başlıksız bir yazı), Eşref, nr. 3, 19 Mart 1325/1 Nisan 1909, s. 4.

İzmir'e gelmesinden ve uzun süre açıkta bırakılmasından dolayı Eşref halinden Kamil Paşa'ya şöyle şikayet eder⁹³:

*Tırılım öyle ki ey vali-i âli himmet
Beyt-i âti ile tasvir edemem ahvali
Yok kıyafetçe benim bitpazarından farkım
Sayenizde olalı kaymakam istibdali*

Ayrıca, Eşref'in sık sık görev yerini terkederek İzmir'e gitmesi ve içkiye düşkünlüğü de bazı kimselerde rahatsızlık meydana getirmiş olabilir. Kırkağaç kaymakamı olduğu bu sıralar İzmir'e daha sık geldiği gazete haberlerinden anlaşılmaktadır⁹⁴. Kâmil Paşa'nın Eşref'e sık sık görev yerini terketmemesi, rakıyı bırakması yolunda uyarılarda bulunduğu da pek çok anekdotta anlatılır. Bu anekdotlardan birisinde Kâmil Paşa Eşref'e şunları söyler⁹⁵:

“Kaymakam Bey! İki de birde izin almaksızın İzmir'e gelip gidiyorsun. Bundan başka sarhoş olarak birçok resmî dairelerde gezip dolaşıyorsun, başkasının da öyle hareketleri iltizamına örnek ve önyak oluyorsun. Bu hale bir nihayet ver.”

Yine Hasan Rüştü'nün şu ifadesi Eşref'in nakil sebebine bir ölçüde açıklık getirir niteliktedir⁹⁶:

“Eşref, Aydın vilayeti dahilinde hangi kazaya kaymakam gönderilse rakı yüzünden orada mutlaka bir hadise çıkarır ve başka kazaya nakledilirdi.”

Kırkağaç'tan gitmek istemediğini gösteren şu kıta zannımıza göre o günlerin mahsulüdür⁹⁷:

*Ağzuma her ne gelirse söylerim
Ne solum Eşref ne sağım var benim
Ölsem ayrılmam vatandan bir karış
Kırkağaç'ta çünkü bağım var benim*

Tayinini engellemek için o kadar çabalamasına rağmen şair, 14 Temmuz 1315/26 Temmuz 1899'da rütbesi indirilerek üçüncü sınıftan açık olan Daday kazası

⁹³“Şair Eşref”le Beraber Geçen Hayatımız, O Devre Ait Hatıralar”, ss. 183-184.

⁹⁴Bkz. İzmir, nr. 83-32, 22 Kânunievvel 1313/3 Ocak 1898; Ahenk, nr. 432, 23 Kânunievvel. 1313/4 Ocak 1898; İzmir, nr. 117-15, 31 Ağustos 1314/12 Eylül 1898; İzmir, nr. 134-32, 28 Kânunievvel 1314-9 Kânunısani 1898; İzmir, nr. 146-44, 29 Mart 1315-10 Nisan 1899.

⁹⁵Ermenekli Hasan Rüştü, “Şair Eşref”le Beraber Geçen Hayatımız, O Devre Ait Hatıralar”, s. 151.

⁹⁶a.g.c., s. 149.

⁹⁷Vakit nr. 4036, 2 Nisan 1929.

kaymakamlığına halihazır maaşıyla naklolunmuştur. İzmir gazetesinde bu tayin ile ilgili şöyle bir haber yer almaktadır⁹⁸:

“Kastamonu vilayeti dahilinde Daday kazası kaymakamlığı Kırkağaç kazası kaymakamı izzetli Eşref Efendi’ye,

Aydın vilayeti dahilinde Kırkağaç kazası kaymakamlığı mektep-i mülkiye-i şahane mezunlarından Beyrut vilayeti maiyetine memur izzetli Kemâl Bey’e tefvîz buyurulmuş”tur.

Eşref mahiyetini bilemediğimiz bir mazeret ileri sürerek Daday kaymakamlığına gitmez ve bu görevden istifa eder. Memurin-i Mülkiye Komisyonu’nun kararına göre Daday kaymakamlığından 14 Teşrinisani 1315/26 Kasım 1899 tarihli kararla ayrılmış sayılır.

Bu olaylar dolayısıyla Eşref’in yazdığı şöyle bir kıtası vardır⁹⁹:

Bais oldu hüsn-i hizmet nice mağdurine

Padişahım lutfuna arz-ı dehalet eylerim

Ben Daday’ı paytaht olsa dahi etmem kabul

Kişver-i Çin içre “Vay hay vay” a hicret eylerim

Eşref’in muhtemelen Kırkağaç kaymakamlığından azledildiği sıralarda görünüşte Nafia İdaresi başkatibi, ama esas görevi İzmir’deki hürriyetperverleri takip ederek durumlarını saraya bildirmek olan Mustafa Bey, bir akşam evinde Tokadizade Şekip, Avukat Hafız Rıfat, Tevfik Nevzat, Taşlızade Avukat Hasan, emlak kaleminden Mahmut, Eşref ve başkaları için bir ziyafet tertip eder.

Mustafa Bey yemekten önce, yordakçısı olan iki Yahudiyi konuşulanları dinlemeleri için dolaba saklar. Kendisi de Abdülhamit’in ve idaresinin aleyhinde konuşmaya başlar. Davetlileri de sözlerine ortak eder. Mustafa Bey ve iki Yahudinin şahitliğiyle Mevlevî Şeyhi Nuri Efendi, Taşlızade Doktor Ethem, biraderi Avukat Hasan, Tokadizade Şekip, Tevfik Nevzat, tutuklanırlar. Bu olayı soruşturmak için özel olarak İzmir’e gönderilen Tatar Şakir Paşa ve Kâmil Paşa tarafından sorgulamaları yapılır. Neticede Abdülhalim Memduh, Mevlevî Şeyhi Nuri, Taşlızade Doktor Ethem, Tevfik Nevzat, Tokadizade Şekip Bitlis’e; dava vekili Hasan Bey Kastamonu’ya sürgün edilir.

⁹⁸“Tevcihat”, nr. 162-9, 26 Temmuz 1315/7 Ağustos 1899.

⁹⁹Hüseyin Rıfat, “Eşref’e Ait Hatıralar”, Vakıf, nr. 3766, 3 Temmuz 1928.

Eşref ise sanık olarak değil şahit olarak gösterildiği için sorgulama sonunda serbest bırakılmıştır¹⁰⁰.

Arşiv belgelerine göre¹⁰¹ bu soruşturma, padişah ve idaresi aleyhinde tefevvühatta bulunulması ve gizli bir cemiyetin teşekkülü hususlarında yoğunlaşmıştır. Özellikle Paris'te firarî durumunda olan İzmirli Nazif Ağazade Ali Şefik¹⁰² üzerinde durularak, sanıklara onunla haberleşmeyi sürdürdükleri ve kendisine para yardımıyla buldukları yolunda suçlamalarda bulunulur. Sorgulaması yapılan kişilerden biri olan Mevlevi Şeyhi Nuri Efendi'ye kendisi hakkında Paris'teki muzır neşriyata yardım ettiğine dair şikayetlerin olduğu söylenerek Mustafa Bey'le aralarında geçen konuşmalar sorulur. Nuri Efendi idare aleyhinde hiçbir şey konuşmadığını, Paris'te bulunanlara yardım etmek şöyle dursun oradan kimseyi tanımadığını, ayrıca Mustafa Bey'in kendisine iftirada bulunduğunu ve davetten maksadının iftirasına kuvvet vermekten ibaret olduğunu belirtir. Kramer'de söylediği bazı sözlerden sorguya çekilen Tefvik Nevzat, yedi sekiz aydır içki içmediğini, dolayısıyla Kramer'e gitmediğini, görüşüklerinin daha çok müvekkilleri olduğunu, onlarla da işten başka bir şey konuşmadığını, padişah aleyhinde bir şey söylemediğini ifade eder. Tokadizade Şekib'e ve Abdülhalim Memduh'a kurulan zararlı cemiyetle olan ilişkileri ve gittikleri davetlerde ne gibi konuşmaların geçtiği sorulur. Diğer sanıklar gibi onlar da suçlamaları reddederler. Eşref, Mevlevi Şeyhi Nuri Efendi ve Abdülhalim Memduh Bey ile birlikte davetli oldukları Mustafa Bey'in hanesinde bulduklarında ne gibi şeylerden konuşulduğuna dair sorulan soruya şöyle cevap verir:

“Bendeniz umumun bildiği üzere o gibi âlem-i işrette hayalât-ı şairane ve rakının, mezenin güzel olmasından başka bir şey düşünmem. Bir meyhanede nasıl afâkî söz

¹⁰⁰Ermeneikli Hasan Rüştü, “Şair Eşref’le Beraber Geçen Hayatımız, O Devre Ait Hatıralar”, s. 171; Hüseyin Rifat “Eşref’in Mısır’a firar ile Deccal, Hasbihal, Şah ve Padişah gibi eserlerle Sultan Hamit’i tehdiye başlaması işte bu menfadan avdetinden sonradır” diyerek bir hafıza yanlışlığıyla şairi de bu sürgüne gidenler arasında gösterir. “Eşref’e Ait Hatıralar”, Vakıf, nr. 3766, 3 Temmuz 1928; yine bir yanlış hatırlama sonucu Haydar Rüştü Öktem de kendisiyle yapılan bir röportajda Bitlis’e sürülenler arasında Eşref’i de zikretmiştir. İsmet Kültür, “Bir Başmuharrirle Konuşma”, İzmir Kültür, nr. 12, 15 Nisan 1943.

¹⁰¹Yıldız Esas Evrakı, Sadrazam M. Kâmil Paşa Evrakına Ek (1322-1335/1904-1917), c. 2, dosya nr. 86/40, sıra nr. 3906, s. 349, adet, 11. Bu belgelerde Mevlevi Şeyhi Nuri Efendi, Cevdet Efendi, emtia-yı ecnebiye gümrüğü muhasibi Kemal, Tefvik Nevzat, Eşref, Hasan Rüştü, emlak kalemi kâtabi Mehmet Efendi, Abdülhalim Memduh, Tokadizade Şekip, rüsumat memuru Ahmet Efendi’nin soruşturmaları yer almaktadır.

¹⁰²Ali Şefik Eyison (1865- ?): Eşref’in yakın dostları arasında bulunan Ali Şefik Bey İlk Jön Türkler arasındadır. İzmir’de Halid Ziya ile birlikte rüştiyeyi bitirdikten sonra dışişlerine intisab etmiş, Yergök (Romanya) ve Washington’da şehbenderlik yapmış, buradan azledilip memlekete döndükten sonra bir görevle Bitlis’e gönderilmiş ancak burada siyasi faaliyetlere karıştığı tesbit edildiği için hapsedilmiştir. Ali Şefik Bey buradan bir yolunu bularak Avrupa’ya kaçmış ve Jön Türk çalışmalarına katılmıştır. Bu faaliyetleri sırasında İzmir’deki istibdad muhalifleriyle sık sık mektuplaşmıştır. Geniş bilgi için bkz. Hakkı Tarık Us, Elli Yıl, 1943 (?), s. 52; Ermeneikli Hasan Rüştü, “Şair Eşref’le Beraber Geçen Hayatımız, O Devre Ait Hatıralar”, s. 169-170.

olursa o akşam orada da âlem-i âb ve heva-yı sohbetten başka bir söz cereyan ettiğini tahattür edemiyorum. Şu halde hiçbir söz cereyan etmemiştir efendim.”

Bu olayların tahminen Eylül 1899’da geçtiği Tokadizade Şekib’in kendisinin yazdığı biyografiden anlaşılmaktadır¹⁰³. Bu Eşref’in Kırkağaç kaymakamlığından sonra açıkta kaldığı döneme rastlar. İfadesinin sonunda da “Kırkağaç kaymakamı sabıkı” yazmaktadır.

Kırkağaç’tan Daday’a nakli ve kaymakamlıktan istifası dolayısıyla bir süre açıkta kalan şair, muhtemelen Kâmil Paşa’ya yeniden başvurarak kendisinin Aydın vilayeti dahilinde başka bir göreve tayinini istemiştir. Vilayet makamının Dahiliye Nezareti’ne şairin bölgeyi iyi tanması, dürüstlüğü ve tecrübesi dolayısıyla Gördes’e tayin edilmesinin uygun olacağı yolundaki yazısı üzerine Eşref, Daday’a tayini konusundaki prosedürün aynısı izlenerek 14 Haziran 1316/27 Haziran 1900’de bin yüz yirmi beş kuruş maaşla Gördes kazası kaymakamlığına tayin edilir. Sicilindekinden farklı bir bilgi olarak Zeyl’de 11 Nisan 1316/24 Nisan 1900’den 19 Ekim 1317/1 Kasım 1901’e kadar tam maaşla; 20 Ekim 1317/2 Kasım 1901’den 29 Kasım 1318/12 Aralık 1902’e kadar yarım maaşla Gördes kaymakamı olduğu belirtilmektedir. Buna göre Eşref, Kırkağaç kaymakamlığından sonra yaklaşık yedi ay açıkta kalmıştır. Ahenk gazetesinde bu konuda yer alan bir haber Zeyl’deki bilgiye uygun olarak şairin Gördes’e 1900 haziranında değil 1900 nisanında gittiğini açıkça göstermektedir¹⁰⁴:

“Gördes kazası kaymakamlığına intihab ve tayin buyurulmuş olduğunu yazdığımız şair-i şehir izzetlü Eşref Efendi bugün mahall-i memuriyetine azimet etmiştir. Mumaileyh beş altı seneden beri vilayetimiz dahilinde bulunduğu müteaddit kaymakamlıklarda ibraz-ı asar-ı sadakat ve istikâmet etmiş zevattan bulunmakla memuriyet-i cedidelerinde de muvaffakiyeti temenni ve dua ediliyor.”

İzmir’de yer alan haberlerden şairin bu göreve önce vekaleten daha sonra asaleten tayin edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim nr. 197-44, 10 Nisan 1316/23 Nisan 1900’de “Kırkağaç kaymakam-ı esbakı şair-i şehir izzetlü Eşref Efendi Gördes kaymakamlığına vekaleten tayin olunmuş, evvelki gün mahall-i memuriyetine azimet etmiştir” denden sonra nr. 203-50, 26 Haziran 1316/9 Temmuz 1900’de “Daday kazası kaymakam-ı sabıkı izzetlü Eşref Beyefendi vekaletinde bulunmakta oldukları Gördes kaymakamlığına asaleten nasb ve tayin buyurulmuşlardır” denmektedir.

¹⁰³İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, İstanbul, 1940, cilt: 10, ss. 1782-1785.

¹⁰⁴nr. 1114, 7 Nisan 1316/20 Nisan 1900.

Muhtemelen Gördes'teki kaymakamlığı sırasında Eşref'in bu defa da Sivrihisar'a nakli istenmiştir. Gördes'ten ayrılmak istemeyen Eşref'in, Kâmil Paşa'yı nasıl yola getirdiğini Hüseyin Kâmi, Gördesli olduğuna dair yanlış bir bilgi vermekle birlikte şöyle anlatmaktadır¹⁰⁵:

“Eşref Gördesli idi. Oraya kaymakam olduktan bir müddet sonra maskat-ı re'sinde tahakküm ediyor diye Sivrihisar'a becayiş ettirilir. Halbuki Eşref Gördes'ten ayrılmak istemez. O zaman İzmir valisi olan Kâmil Paşa hazretlerini alelustül bir hiciv ile tehdit etmek ister. Şu mısraı yapar: “Asafa nerden de geldi hatıra Sivrihisar” Fakat bir türlü aşağısını getiremez. Çaresiz kalınca “Lafetâ illâ Ali lâ seyf illâ Zülfikar” der ve beyti paşa hazretlerine isâl eder. Eşref diyor ki, Paşa bu ikinci mısradaki müthiş bir mânâ olduğunu tevehhüm ederek beni derhal yine Gördes'e iade etti.”

Hüseyin Rifat ise Kâmil Paşa'ya yazdığı şu kıtasının Eşref'i Sivrihisar'a gitmekten kurtardığını ifade etmektedir¹⁰⁶:

*Beni Sivrihisar'a merhamet eyle oturturma
Kerem kıl Akhisar'ı dersin İzmir'den irak olsun
Mücerred bir hisara gönderilmekse eğer maksad
Efendim başı “Sivri” olmasın da bari “Ak” olsun*

Paşa'nın sayesinde Sivrihisar'a gitmekten kurtulduğunu öğrenen Eşref şu kıtayı söyler:

*Kararmıştı gözüm ye's ü elemden
Bugün fark eyledim leyl-ü neharı
K...mdan âsefa çektin, çıkardın
Kolaylıkla şükür Sivrihisar'ı*

20 Ekim 1317/2 Kasım 1901'de izinli olarak İzmir'e gelen Eşref'in memuriyeti vekaleten idare olunup kendisine 29 Kasım 1318/12 Aralık 1902'ye kadar yarım maaş verilir. Sicilinde 1902 aralığında görevinden ayrıldığı, ayrılma sebebi hakkında bilgi bulunmadığı kaydedilmektedir. Ancak sicile geçmeyen ayrılış sebebinin Tevfik Nevzat ve Hafız İsmail'le birlikte tutuklanması ve mahkûmiyetiyle ilgili olduğu açıktır.

Eşref'in 4 Eylül 1872'de Turgutlu kasabası tahrirat kâtipliğiyle başlayan ve 12 Aralık 1902'de tutuklanışına kadar devam eden memuriyet hayatı yaklaşık otuz yıldır. Hesaplamalarımıza göre bu otuz yılın yaklaşık yirmi yılında fiilen çalışıp maaş alabilmiş,

¹⁰⁵“Şair-i Hiciv-nüvis Büyük Eşref”, 20. Asırda Zeka, nr. 7, 28 Mayıs 1328/10 Haziran 1912, s. 110.

¹⁰⁶“Eşref'e Ait Hatıralar”, Vakıf, nr. 3766, 3 Temmuz 1928.

bir yıl kadar Manisa Muhasebe Kalemi'ne staja devam etmiş, geriye kalan dokuz yıl açıkta kalmıştır.

19 Ocak 1878'de Alaşehir kazası mal müdürlüğünden istifa eden Eşref, yaklaşık bir buçuk yıl açıkta kaldıktan sonra 6 Haziran 1879'da Fatsa kaymakamlığına atanır. 1880 martının başında bu görevinden azledilerek yaklaşık iki buçuk yıl sonra 12 Ekim 1882'de Çapakçur kazası kaymakamlığına tayin edilir. 12 Mart 1886'da Hizan kaymakamlığından istifa ettikten yaklaşık on altı ay sonra da 25 Temmuz 1887'de Ünye kazası kaymakamlığına tayin edilir. Bundan başka 2 Kasım 1888'de Tirebolu kaymakamlığından azledilip bir buçuk yıl kadar açıkta kaldıktan sonra 20 Nisan 1890'da Akçadağ kazası kaymakamlığına memur olur. 15 Temmuz 1892'de Garzan kaymakamlığından istifa eder ve on üç ay sonra 14 Ağustos 1893'te Aydın vilayetinde Garbî Karaağaç kaymakamlığına tayin edilir. 7 Ağustos 1899'da Kırkağaç kaymakamlığından azledildikten yaklaşık sekiz buçuk ay sonra da 24 Nisan 1900'de Gördes kaymakamlığına tayin edilir.

Görüldüğü gibi Eşref'in azl edilip uzun süreler açıkta kalması daha çok Doğu ve Karadeniz vilayetlerinde görev yaptığı yıllara rastlamaktadır. 14 Ağustos 1893-12 Aralık 1902 yılları arasında Aydın vilayetinde görev yapmış olan şair, sadece Kırkağaç kaymakamlığından azledildikten sonra sekiz buçuk ay kadar açıkta kalmıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Eşref, kaymakamlık sınavına girmek için İstanbul'da bulunduğu sıralar bazı devlet büyüklerini hicvetmesi neticesinde şark vilayetlerine atanmıştır. Ölümü üzerine Tanin'de çıkan bir yazıda¹⁰⁷ Eşref'in istibdadın pek o kadar koyulaşmadığı vakitler fırsat düşürdükçe ara sıra İstanbul'a geldiği, fakat geldiği işitilir işitilmez derhal yakalanıp memleketin ücra bir kazasına tayin edildiği belirtilir.

İstanbul'da bulunduğu sıralarda özellikle Abdülhamit istibdadının hışmına uğramış kişilerin uzak yerlere sürülmelerine, bunun için rüşvet kapılarının açılmasına tahammül edemeyerek idareyi kıyasıya hicvetmiştir¹⁰⁸:

*Yalnız kaldı devairde kibâr-ı se'ele
Bir sühûletle sürüldü sürünenler yolda
Tard olunsaydı eğer bir de güruh-ı cehele
Üç kişi kalmaz idi koskoca İstanbul'da*

¹⁰⁷Mestan İsmail, "Eşref İrtihal Etti", nr. 1349, 20 Mayıs 1328/2 Haziran 1912.

¹⁰⁸Deccal. İkinci kitap, ss. 44-46.

Yine bu tür hicivlerinden dolayı bir ara Eşref'i arkadaşlarıyla birlikte tutuklayıp karakola götürürler. Sorgulama sırasında sorulan soruların cevaplarını yazması için verilen kâğıt üzerine Eşref şu kıtayı yazar:

*“Elinde yok adalet, olsa da sen kim, adalet kim?
Kimi maznun görürsen hep “Kabahat sendedir” dersin
Polisler üstüme saldırdı ben de sille aşkettim
Be Müstantık Efendi söyle sen olsan ne ..k yersin?”*

Bu olaydan Eşref, o aralık adliye nazırı olan Rıza Paşa'nın araya girmesiyle kurtulur.

Her ne kadar sicilde azledilmesi ya da istifası işrete düşkünlüğü, yolsuz hareketlerde bulunması gibi sebeplere dayandırılrsa da şairin yazdıklarından ve arkadaşlarının ifadelerinden nakil ve azledilmesinde idareye takındığı keskin tavrın ve bazı paşalara yazdığı hicivlerin de büyük rol oynadığı anlaşılmaktadır. Doğu vilayetlerine atanmasını bir haksızlık olarak gören şair anlaşılan buna tahammül edemeyerek kızgınlığını şahsî hicivler yazarak ortaya koymuştur. Ancak Aydın vilayetine atandıktan sonra yaklaşık dokuz yıl düzenli ve rahat bir memuriyet hayatı yaşayabilmiştir.

b) Tutuklanması ve Mahkûmiyeti

Yukarıda belirttiğimiz gibi Eşref, Gördes kaymakamıyken izinli olarak İzmir'de bulunduğu sırada siyasî bir sebeple 1902 aralığında tutuklanmış ve yapılan muhakeme sonucunda bir yıl hapse mahkûm edilmiştir. Tutuklanışını ve mahkumiyet günlerini daha sonra kaleme aldığı Deccal'in birinci kitabında ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır¹⁰⁹.

Buna göre 2 Ramazan 1320/3 Aralık 1902'de İzmir'de evinde oturmakta iken tanımadığı üç kişi ile İzmir polis müdürü evini aramak için gelirler. Evrakına ve şiirlerine el koyarak Eşref'i emniyete götürürler. On gün İzmir polis idaresinde tutuklu olarak kaldıktan sonra üç polis nezaretinde İstanbul'a götürülmek üzere “Pandolyone” vapuruna bindirilir. Eşref vapurda, aynı muameleleri görmüş olan Hafız İsmail ile Tevfik Nevzat'ı görünce şaşırır. Yolculuklarının dördüncü günü İstanbul'a varırlar. Eşref ve arkadaşları Zaptiye Nezareti'ne ait nezarethaneye teslim edilerek ayrı ayrı yerlere hapsedilirler. Altı ay birbirleriyle görüşmelerine izin verilmeden sorgulanırlar. Bu sorgulamalarda Eşref'e birkaç kişi ile beraber Eskişehirli Takiyeddin Efendi isminde birini tanıyıp tanımadığı sorulur.

¹⁰⁹Deccal, Mısır, 30 Teşrinisani 1320/13 Aralık 1904, 48 s.

Eşref'in sonradan öğrendiğine göre Takiyeddin ismindeki kişi, Eskişehir Şeriye Mahkemesi Başkâtibi İzzet Efendi'ye edep dışı sözler kullanarak Sultan Abdülhamid'in bazı akıl dışı hareketlerini anlatan bir mektup yazmıştır¹¹⁰. Bu mektup da o vakit Bursa valisi bulunan ve yüksek makamlara gelmek hevesinde olan Halil Paşa'nın eline geçmiştir. Paşa, Takiyeddin'i İstanbul'dan, kendisi o vakit Eskişehir'de bulunduğu Bursa müstantikini de Bursa'dan Eskişehir'e getirterek Takiyeddin'e "Bir adam bir cemiyet-i fesadiyeyi hükûmete ihbar ederse kendisi cezadan muaf olur" diye akıl verir. O da kendisini kurtarmak için güya İstanbul'da iken medrese arkadaşı Hafız İsmail'den İzmir'de Eşref'in önderliğinde Abdülhalim Memduh ve Tevfik Nevzat'ın bir "fesat komitesi" oluşturduklarını işittiği yolunda bir beyanda bulunur. Ancak bunun için bir soruşturma komisyonu kurulması, Eşref, Tevfik Nevzat ve Hafız İsmail'le birlikte Takiyeddin'in de soruşturmaya dahil edilmesi üzerine iş başka bir şekil alır. Takiyeddin soruşturma heyetine verdiği ifadede suçlamaları geri almakla beraber heyet tatmin olmayarak Eşref, Tevfik Nevzat ve Hafız İsmail'i İstanbul'dan getirtir.

Yapılan soruşturmalar sonucunda yedinci ayda yapılan son muhakemeden sonra umulmadık şekilde Hafız İsmail'in beraatine¹¹¹, muzır yayın bulundurmuş olması sebebiyle Eşref'in bir sene mahkûmiyetine ve Nevzat'ın da üç sene kalebend edilmesine karar verilir.

Eşref tutuklanış sebebinin, bazı devlet adamları hakkında kaleme aldığı hicivler ile Damat Mahmut Paşa'nın Avrupa'ya gitmezden dört sene evvel kendisine yazmış olduğu şairane latifelerden oluşan mektuplar olduğunu ifade etmektedir. Hicivleriyle birlikte bu mektuplara da hükûmetçe el konmuştur. Tutuklandığında Eşref'in Gördes'teki evinde de arama yapılmış ve ele geçirilen hicviyeleri yok edilmiştir. Ölümü üzerine Tanin'de çıkan yazıda Eşref'in tutuklanışına sebep olarak Sultan Abdülhamit idaresinde nazırlık edenlerin hicvedildiği "Seyfullahi'l-meslûl alâ a'dai'r-resul" başlıklı uzun manzumesi gösterilir¹¹². Hüseyin Rifat bu kasidenin söylenişinin 1315/1899 senelerine tesadüf ettiğini ve pek çok

¹¹⁰Hakkı Tarık Us, bu kişiler ve mektubun içeriği hakkında şunları söyler: "Eskişehirden Mestan İsmail ile Mehmet Ali Takiyeddin biri tıbbiyede, biri hukukta tahsil eden iki gençti. Doktor Abdülhak Adnan Adıvar'la Doktor Halit Naci Tekin o zaman Mestan'la sınıf, İzmirli Hafız İsmail de Takiyeddin'le oda arkadaşıdır. Takiyeddin'in Eskişehir'de Mestan'a yazdığı bir mektuptan oradaki arkadaşlarından İzzet Ulvi ile Hoca Zübeyr haberdardır; çünkü mektupta bir selamlık alayını alaya alan ibareler vardır." "Şair Eşref", s. 1205.

¹¹¹Eşref Anadolu'ya yazdığı bir mektubunda, bu tutuklanış hadisesinde biraz da Hafız İsmail'i suçlu görmektedir. "... Bilirsin ya vaktiyle İstanbul'da yarı latife yarı ciddi ağzından kaçırmış olduğun bir sözün seyyiâtı olmak üzere ben bir sene haps oldum. Nihayet Mısırlara kadar kaçtım kurtuldum. O sizin sözün kurbanı olarak Nevzat da Adana'da öldü. ..." demesi bu hususu açıkça göstermektedir. "Şair Eşref Bey Tarafından Gönderilmiştir", nr. 80, 24 Şubat 1327/8 Mart 1912.

¹¹²Mestan İsmail, "Eşref İrtihal Etti", nr. 1349, 20 Mayıs 1328/2 Haziran 1912.

kişi tarafından kopye edildiğini söylemektedir¹¹³. “Zulm-i Sultan’a sükût etmemek isyan gibidir/Cob yiyip of dememek nimete şükran gibidir” mısralarıyla başlayan ve Sultan Hamit’i hicveden şair, devam eden mısralarda “Sadarettaki Rifat Paşa”, “Şeyhülislam”, “Serasker Paşa”, “Sait Paşa”, “Nazır-ı Bahriye Hasan Paşa”, “Nazır-ı Adliye”, “Nafia Nazırı Mahmud Celaledin”, “Zühtü Paşa”, “Nazır-ı Maliye”, “Nazır-ı Hazır-ı Evkaf-ı Cenab-ı Galib” v.b. gibi ünvan ve isimlerle devletin üst kesiminde bulunan pek çok idareciyi yerden yere vurur. Bu bilgilerden yola çıkarak bu manzumenin, şairin mahkumiyet sebebi olarak gösterilen muzır şiiirlerinden biri olduğunu söyleyebiliriz.

Mahkûm olmaları kutsal matem ayı olan muharrem ayına rastgeldiğinden şair şu kıtayı söyler¹¹⁴:

*Nisbet-i âdile yok cürm ü ceza beyninde
Kerbela'yı getirir hatıra mazlum oluşum
Bende-i âli resul olduğumun bürhanı
Yetişir mâh-ı muharremde şu mahkum oluşum*

Mahkûmlar Zaptiye tevkifnamesinden alınarak hapishanenin Mehterhane kısmına naklolunduklarında bu defa Eşref bir kiremit parçasıyla kapıya şu beyti yazar:

*Hüda âlim ki bir haksız verilmiş hükme kurbanız
Açıl ey bâb-ı mehterhâne geldik biz de mihmanız*

10 Ramazan 1321/30 Kasım 1903'te Eşref'in mahkumiyet süresi tamamlanmış olur. Ramazan'ın 11'inde yine Zaptiye Nezareti Tevkifhanesi'ne götürülür. Daha sonra zaptiye nazırı bir memurun nezaretinde Aydın vilayetine götürüleceğini söyler. Yalnız sevk evrakının hazırlanması uzun sürer. Sevkiyatta para yok diyerek yolculuğun bayram ertesine bırakılması üzerine çaresiz kalan Eşref, sevkine memur edilen polisle İzmir'e gidecek olan birkaç sürgünün de yol masrafını karşılamak zorunda kalır.

Güç bir deniz yolculuğundan sonra arife günü, yani 20 Aralık 1903'de İzmir'e gelirler. Tanıdıklardan birinin Eşref'in paltosunun yakasındaki bir yamayı göstermesi üzerine Eşref kara mizah şaheseri sayılabilecek şu beyti söyler:

*Eski püskü yama, kendi eliğim
Merhametsiz! Balodan mı geliğim?..*

Aynı kişi Eşref'in ne iş yaptığını sorduğunda ise:

¹¹³“Eşref, Hayatı ve Eserleri: Seyfullahi'l-meslûl Manzumesi”, Vakit, nr. 9684, 8 Kânunısani 1945.

¹¹⁴Deccal, ss. 12-13.

*Çektiğim cevr ü cefanın sebebinden sorma
Deme kim, bâd-ı hevâ menkabe dellalı budur
Habs ile, nefy ile, işkence ile ömrü geçer
İşte Türkiye’de şair olanın hali budur*

diyerek sitem eder¹¹⁵.

Hükûmete teslim edildikten beş altı saat sonra Eşref serbest bırakılır. Bundan sonra şairi zor günler beklemektedir. Ailesinin ve arkadaşlarının yanında kendisini mahcup hisseden ve ileride başına başka tehlikelerin de gelebileceğini düşünen Eşref kurtuluş çareleri aramaya başlar:

“Ne çare ki, bendeki eski hâl büsbütün değişmişti. Eski ehibbanın yanına öyle sellemehü’s-selâm yaklaşamıyordum. En adi kahvehanelerde bile kendime bir mevki bulamıyordum. Ben herkesin yanında mahcup idim. Çünkü hiç yoktan mahkûm edildim. Eski ehibbadan da bir iki tane temiz süt emmiş olanlar müstesna olmak üzere sairleri, benden yan yan kaçıyordu. Ben artık hiçbir tarafa çıkmaz olmuşum. Karataş’ta bir kahveye, kahveden eve gelir uzlet-nişin bir adam olmuş kalmıştım.

Bir iki ay geçtikten sonra İzmir sokakları da dar gelmeye başladı. Çünkü hiçbir kabahatsiz bir sene mahkûm oluşum ailemin yanında da beni mahcup ediyordu. Herkes, her şey lisan-ı hâl ile bana “Vay aptal herif vay!” der gibi geliyordu.

İşin en fena ciheti, ben bundan sonra her garazkârın bâziçe-i âmâli olabilmeye daha ziyade müstaid idim. Çünkü her kimin tarafından, kimlerin canı yakılmak istenirse; kurunun yanında yaşın kolay yanacağını bilenler için, bizim gibi kuru bir sabkalının ismi, güzel bir sermaye olabileceğini hapishanelerde emsal-i delâletiyle öğrenmiştim.”¹¹⁶

Bu psikoloji içerisinde bir taraftan bu durumdan nasıl kurtulacağını araştırırken bir taraftan da büyük bir gayretle Fransızca öğrenmeye başlar. Bu gayretini Remzi Zeytinoğlu şöyle anlatmaktadır¹¹⁷:

“Hapishaneden çıktığı vakit bir kelime bile Fransızca bilmiyordu. Tabii nereden bilecekti. Fakat altı ay zarfında, Fransızca gazeteleri okuyacak kadar öğrendi ve okumağa başladı. Hafızası fevkalâde kuvvetli idi. Bir Fransızca kitabını daima cebinde taşırdı. Her şeyi bırakmıştı; yalnız Fransızca ile meşguldü. Hatta diyebilirim ki tuvalette bile Fransızca

¹¹⁵a.g.e, ss. 42-43.

¹¹⁶a.g.e, ss. 43.

¹¹⁷Asım Kültür, “Eşref’in Hayatına Ait Bilinmeyen Parçalar” Yeni Asır, nr. 12759, 14 Haziran 1946.

çalıştığı muhakkaktı. Fransızca bilen kimseye rastladı mı hemen kitabını açar, ona bir parça okur, tercüme ettirir ve kendisinin tereddüt ettiği noktaları sorar, onu derhal bellerdi. İzmir'den Mısır'a gittiği vakit derdini anlatacak ve okuduğunu anlayacak kadar Fransızca biliyordu.”

Neticede 17 Ağustos 1904'te Mısır'a kaçar. Mısır'ı aklına daha önce söylemiş olduğu bir kıtanın getirdiğini belirtmektedir. Kıta şöyledir¹¹⁸:

*Vakt-i fırsat gözetir şah-ı cihan
Tutar elbette elinden kaçanı
Yine sahib olur inşallah
Mısır'ın kaldı elinde koçanı*

Mısır'a kaçışındaki asıl maksadı ise şu kıtasında ifade eder:

*Böyle bir adi seyahatten mücerred maksadım
Bastığım toprakta Osmanlı, Acem, Rus olmasın
İsterim kim öyle bir hürriyet almış memleket...
Olmayınca adamın bir cürmü mahbus olmasın*

Hüseyin Rifat, Eşref'in kısa bir süre İzmir'de ikamet ettikten sonra Abdülhalim Memduh'un maiyetinde ikinci kâtip bulunan Mesalih-i Ecnebiye müdürü Mehmet Mecdet ile beraber evvela Mısır'a sonra da Kıbrıs ve Avrupa'ya geçtiğini belirtmektedir¹¹⁹.

c) Yazı Faaliyeti

Eşref'in edebî hayatının başlangıcı, şiirlerinin ilk olarak nerelerde neşredildiği oldukça karanlıktır. Özellikle şairi hiciv tarzında söylemeye sevkeden âmiller nelerdir tam olarak bilemiyoruz. Okuduğu ilk kitaplar hakkında bilgi vererek edebî temayülünün oluşumunda bu kaynakların etkisini açıklayan Remzi Zeytinoğlu Eşref'in okuyup yazmayı öğrendikten sonra, Aşık Ömer, Şah İsmail, Kan Kalesi gibi o devirde elden ele dolaşan kitapları okuyarak kendisinde şiir yazma hevesi uyandığını, henüz on dört, on beş yaşında iken koşmalar yazmağa, beyitler düzmeğe başladığını ifade etmektedir¹²⁰. Şu beyti de Eşref'in o zamanlar kaleme aldığı beyitlerden biri olarak verir:

¹¹⁸Deccal, s. 45.

¹¹⁹“Necdet, bizim sohbet alemlerimizde bulunmamakla beraber çok ahrarane hareket eder, vazifesi itibariyle konsoloshanelerde pek sıkı temasta bulunduğundan, Jön Türkler'in Avrupa'daki neşriyatını pek kolaylıkla elde eder ve bize taşırdı. Mamafih bir kaç ay sonra -herhalde Eşref'le geçinemediğinden olacak- İzmir'e döndü “Eşref'e Ait Hatıralar”, Vakıf, nr. 3767, 4 Temmuz 1928; “Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref Memurluklarında”, Vakıf, nr. 9631, 12 Teşrinisani 1944.

¹²⁰Asım Kültür, “Eşref'in Hayatına Ait Bilinmeyen Parçalar” Yeni Asır, nr. 12759, 14 Haziran 1946.

*“Tiryakiye bir günlük oruç katle bedeldir
Beyni dar olur aç köpeğin darb-ı-meseldir.”*

Eşref’in 1878’de İstanbul’a gelerek üçüncü sınıf kaymakamlık derecesi aldığı sıralar yönetimi ve devlet adamlarını hicvetmesi yüzünden şark vilayetlerine tayin edildiğine önceki kısımlarda değinmiştik. Aynı doğrultuda bir bilgi olarak, Yeni İzmir’de yer alan yazıda ve Mustafa Şatım’ın babası hakkında kaleme aldığı kitapta Eşref’in otuz yaşından, yani 1877’den sonra şiir yazmaya başladığı belirtilerek ilk şiiri olarak aşağıdaki kıta verilir¹²¹:

*Pertev-i ikbaledir herkesteki şevk ü şitab
Gör ki bir pervane kalmaz şem’a vakta kim söner
Farkı yoktur şimdi bir şemsiyyeden bir dostun
Kim havada bir fena suret görünce ters döner*

Edeb Yahu’da neşredilen Üsküdarlı Arif Paşa için kaleme alınmış kasidenin baş kısmında bu eserin şairin “ilk mahsul-i tab’ı” olduğu belirtilmektedir. Yalnız bu şiirin ilk olarak nerede ve ne zaman yayımlandığı hakkında bilgimiz yoktur¹²².

Eşref’in bu yönünün tam olarak aydınlatılamaması daha çok onun kişiliğinden, şiir söyleyiş tarzından kaynaklanmaktadır. Yakınında bulunan arkadaşlarının hatıralarından öğrendiğimize göre Eşref içki içerken irticalen şiir söyleyen, yanında kalem bulundurmuyan, bazan söylediklerini etrafındakilere dikte ettiren birisiydi. Şairin ilk amacı cephe aldığı şeyi kıyasıya hicvetmek olduğu için belki bunları neşretmek aklına dahi gelmemiştir. Ayrıca devlet memuru olması bunların neşredilmesine imkân vermemiş de olabilir. II. Abdülhamit zamanında Kamil Paşa’nın valiliği sayesinde nisbeten rahat bir ortama sahip olan Aydın vilayeti ve buradaki gazetelerde görülen nisbî serbestlik havası buraya geldiğinde zaten şöhret kazanmış olan şairin şiirlerini yayınlamaya imkân sağlamıştır. Bu dönemde İzmir gazete ve dergilerinde yayınlanan şiirleri Eşref’in daha sonraki bireyi, daha çok padişahı ve devlet politikasını hedef alan karakteristik keskin hicivlerine benzemez. Hatta zaman zaman padişahın övgüyle söz eden, önemli kişiler ve olaylar için tarih düşüren, bazan tasavvufa kayan, dünyanın bozuk gidişatından şikayet eden daha az keskin bir şairdir karşımızdaki. Yalnız bu özelliklerin sadece neşredilmiş şiirleri için söz konusu olduğunu söylemeliyiz. Yoksa Aydın vilayeti de olsa o dönemde

¹²¹***, “Eşref”, s. 10; Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, s. 19.

¹²²Edeb Yahu’da bu kaside şöyle takdim edilmektedir: “Sermuharrimimizin Bitlis’te bir kazada kaymakam iken ol vakit Bitlis valisi bulunan Arif Paşa hakkında ber vech-i zir söylediği kaside pek o kadar muntazam bir şey değilse de şairin ilk mahsul-i tab’ı olduğundan derc etmeden geçemedik.” Nr. 9, 29 Teşrinisani 1324/12 Aralık 1908, s. 1.

ortam bundan daha fazlasına müsait değildi. Ayrıca biliyoruz ki Eşref'i şark vilayetlerinde görev yapmaya mecbur eden, sık sık nakil ve azline sebep olan yine o bireyleri, sözgelişi Üsküdarlı Arif Paşa'yı hedef alan keskin hicivleri olmuştur. Bu dönemde yazdığı hicviyeler, ancak Mısır'a kaçtıktan sonraki yıllarda matbu kitaplarında ve bazı gazetelerde neşredilmiştir.

Bu konuda belirtmemiz gereken başka bir nokta şairin daha önce görev yapmış olduğu yerlerde yayınlanmış gazete ve dergilerde şiirleri çıkmış olması ihtimalidir. Ancak bunların koleksiyonları elde olmadığı için bu konuda bir şey söyleyemiyoruz.

Eşref'in İzmir basınında tesbit edebildiğimiz ilk eseri Kula kaymakamı olduğu sırada İzmir gazetesinin çıkması üzerine kaleme aldığı bir tarih kıtasıdır. Bu kıta İzmir gazetesinin 3. sayısında 3 Haziran 1312/15 Haziran 1896'da çıkmıştır:

*Görüp ol nice Hizmet'le Ahenk, Terakkî
Çıkardı İzmir adlı bir ceride şimdi Hakkı
Gelip Hizmet'le Ahenk ve Terakki yazdı tarih
Bu âlemde ede (Hakkı) ile İzmir terakkî*

“Şair-i güzide-beyan Kula kaymakam-ı zî-iktidârı izzetlü Eşref Efendi tarafından gazetemizin tarih-i intişârı olmak üzere inşâd olunan kıta-i latife-i tarihiyyedir” şeklindeki takdimden Eşref'in bu tarihte oldukça itibarlı, seçkin bir şair olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum onun şiire çok önceden başladığının da başka bir delilidir.

13 Mayıs 1313/25 Mayıs 1897 tarihli Hizmet gazetesinin 1082. sayısında şairin, Türk-Yunan savaşı ile ilgili tarihinden sonra 31 Mayıs 1313/12 Haziran 1897 tarihli Şule-i Edeb'in 7. sayısında Nat-ı Resul, Nat-ı Cenab Ali, Vaka-i Kerbela Hakkında Bir Kıtadır, Niyaz, Muharreme Bir Gazel, Gazel başlıklı şiirleri görülür¹²³. Bunlar daha çok gazel, kıta, terci-i bend şeklinde yazılmış tasavvufî nitelikli şiirlerdir.

12 Şubat 1313/24 Şubat 1898'den 9 Temmuz 1314/21 Temmuz 1898 tarihine kadar Muktebes'in çeşitli sayılarında birisini Abdülhalim Memduh'la müşterek söylemiş olduğu beş gazeli neşredilir.

23 Ekim 1899-20 Kasım 1899 tarihleri arasında, Eşref'in Kırkağaç kaymakamlığından azledilip boşa gezdiği sıralar, İzmir gazetesinde gazelleri, kıtaları ve beyitleri yayınlanır. Bu gazellerden birini Bıçakçızade Hakkı ile müşterek söylemiştir. Bu

¹²³Şule-i Edeb'deki şiirlerin sonunda “Bu nüshamızda resmi piraye-i sahife-i takdir olan Kırkağaç kazası kaymakamı şair-i ateş-zaban izzetlü Eşref Efendi hazretlerinin naçiz Şule'ye bir iltifat olmak üzere ihdâ-yı âsâr buyurmalarından dolayı arz-ı teşekkürat ederiz” şeklinde derginin teşekkürü yer almaktadır. s. 97.

arada 23 Teşrinievvel 1313/4 Kasım 1899 tarihli Ahenk gazetesinde Şakir Paşa'nın askere dinî bilgiler vermek amacıyla hazırlamış olduğu "Müslüman Nefer" adlı eseri hakkında bir tarihi vardır. Bu kişi daha önceki kısımlarda bahsettiğimiz, Eşref ve arkadaşlarını sorgulayan ve pek çok kişinin sürgün edilmesine sebep olan Tatar Şakir Paşa'dır. Daha sonra Eşref, Deccal'in birinci kitabında Tatar Şakir Paşa'dan "yılan gibi soğuk bir herif" diye söz ederek "Müslüman Nefer" adıyla neşrettiği risalenin "Mızraklı İlmihal"den toplandığını belirtir ve kıyasıya hicveder¹²⁴.

30 Nisan 1316/13 Mayıs 1900-5 Mart 1318/18 Mart 1902 tarihleri arasında Eşref'in şiirlerini daha çok Ahenk gazetesinde takip edebilmekteyiz. Bunlar değişik vesilelerle kaleme almış olduğu tarihlerden, Köy Bakkalları ve Köy Mektepleri başlıklı iki uzun manzumeden ve kıtalardan oluşmaktadır. Bu tarihlerden özellikle, daha sonra ağır hücumlarda bulunacağı II. Abdülhamit'in tahta geçişinin yirmi beşinci yılı dolayısıyla Hamidiye Sanayi Mektebi'nde tesis edilen Demir İmalâthanesi'ne ve yine aynı vesileyle çeşme ve saat kulesine yazmış olduğu iki tarih dikkat çekicidir. Köy Bakkalları ve Köy Mektepleri ise köylerde kooperatif kurma fikrini geliştirerek tüccarların, gezici esnafların, Rum bakkallarının önüne geçme ve köy mekteplerinin ıslahı amacıyla düzenlenmiş müsabakalar için kaleme alınmıştır. Vali Kâmil Paşa, Köy Bakkalları ve gezgin satıcıların köylüleri aldatmalarının ve sömürmelerinin önüne geçerek köylerde ortak olarak bakkal dükkanları açılması teşebbüsünde bulunur. Ahenk gazetesi bu meseleyi halka daha iyi anlatmak için yazarlar arasında bir yarışma düzenler. Yazıların sade dille yazılması istenir. Çünkü köylülerin ağır dille yazılan yazıları anlaması imkansızdır. Yarışma için yirmi günlük süre tanınır. Birinciye 10, ikinciye 5 mecdiye ödül verilecektir¹²⁵. Eşref'in "Köy Bakkalları" adlı manzumesi oy birliğiyle birinciliği kazanmasına rağmen yarışma bittikten sonra gönderildiği için dereceye girememiştir¹²⁶.

18 Mart 1902 tarihli Ahenk gazetesinde çıkan şiirden sonra İzmir gazete ve dergilerinde Eşref'le ilgili bir haberin yer almaması, şiirlerinin yayınlanmaması akla bazı soruları getirmektedir. Bu sıralar Eşref Gördes kaymakamıdır. 2 Kasım 1901'de izinli olarak İzmir'e gelir. Memuriyetine başka biri vekalet ederek kendisine 12 Aralık 1902'ye kadar yarım maaş verilir. Bu tarihte Eşref'in İzmir'deki evinde tutuklandığını biliyoruz. Ayrıca 1 Nisan 1318/14 Nisan 1902 tarihli İzmir gazetesinin 277-22. sayısında da Tatar Şakir Paşa'nın İzmir'e geliş haberi yer almaktadır. Tutuklanmasından önceki bu sessizlik

¹²⁴Deccal, s. 41.

¹²⁵nr. 1266, 1 Teşrinievvel 1316/14 Teşrinievvel 1900.

¹²⁶Ahenk, nr. 1307, 18 Teşrinisani 1316/1 Kânunievvel 1900.

ve tutuklandığında Gördes'teki evinin aranarak şiirlerine el konması bu dönemde Eşref'in adeta göz altında olduğu şüphesini arttırmaktadır.

2. Yurt Dışındaki Hayatı:

a) Mısır, Fransa, İsviçre ve Kıbrıs'ta

17 Ağustos 1904'te Mısır'a kaçan şair II. Meşrutiyet'in ilanına kadar burada kalmış; 1905 ve 1906 yıllarında kısa süreli olarak Jön Türklerin merkezi olan Paris, İsviçre ve Kıbrıs'a da gitmiştir.

Bu dönemde Mısır'daki siyasî duruma baktığımızda, Mısır'ın 1882'de İngilizlerin işgali sonucunda fiilen Osmanlılardan kopmuş ve öteden beri süren İngiliz, Fransız rekabetinin İngilizler lehine noktalanmış olduğunu görüyoruz. 1883'te tam yetkili İngiliz temsilcisi ve başkonsolosu olarak Mısır'a giden Sir Evelyn Baring (Lord Cromer) hem İngiliz işgalinin Mısır'da yerleşmesi hem de Jön Türklerin buradaki faaliyetleri açısından önemli rol oynayacak biridir. Baring'in görünüşteki görevi, bir süre önce siyasal kargaşa ve ardından yabancı işgali yaşamış olan, iflas etmiş durumdaki ülkede kapsamlı, idarî reformlar yapmak ve sonunda buradaki İngiliz birliklerinin çekilmesini sağlamaktır. Mısır'ın mali durumunu düzelterek bütçe fazlasıyla borçlarını düzenli ödemeye başladığı 1889'dan sonra İngilizler daha geniş bir hareket serbestliği kazanırlar. Baring bir süre sonra "Örtülü Protektora" diye adlandırılan bir yönetim biçimiyle Hindistan'da eğitim görmüş bir grup İngiliz yöneticiyi hükûmette kilit noktalara yerleştirip Mısırlı yöneticileri dolaylı olarak yönlendirerek Mısır'ın gerçek yöneticisi olur. Güçsüz bir yönetici olan Hıdiv Tevfik Paşa bütün sorumluluğu İngilizlere bıraktığı için, sistem ilk 10 yıl boyunca iyi işler. Babasının ölümü üzerine 1892'de hidiv olan Abbas Hilmi Paşa İngiltere aleyhinde Osmanlı Devleti lehinde bir politika takip eder ve İngiliz idaresinden kurtulmak için gelişmekte olan milliyetçi harekete destek vermeye başlar. İngilizler ile Fransızlar arasındaki çatışmanın yerini bir yakınlaşmaya bırakmasından sonra 1904'te imzalanan Entente Cordiale anlaşmasıyla Mısır'daki kalıcı İngiliz işgali onaylanmış olur. Önceleri İngiliz idaresine muhalif bir siyaset takip eden Abbas Hilmi Paşa'nın bu dönemde İngiliz işgal yönetimiyle uzlaşmaya varması, milliyetçi hareketi önemli bir destekten mahrum bırakır¹²⁷.

Bu siyasî gelişmelere paralel olarak Kahire zamanla Jön Türklerin toplandığı önemli merkezlerden biri durumuna gelmiştir. Diğer önemli iki merkez ise Cenevre ve

¹²⁷Ana Britannica, c. 6, s. 227; c. 16, s. 40.

Paris'tir. Ancak Paris, Avrupa devletlerinin baskıları ve Meşveret gazetesini çıkarmakta olan Ahmet Rıza Bey'in yanlış politikaları sonucu birinci derecede merkez olmaktan çıkmış ve buradaki faaliyetler daha çok Cenevre ve Kahire'ye kaymıştır. Jön Türklerin Kahire'deki neşir faaliyetlerine bakacak olursak vaktiyle kurulmuş olan matbaa sayesinde ve bu matbaaya çeki düzen vermek için 1898'de Cenevre'den Kahire'ye gönderilen Tunalı Hilmi'nin girişimleriyle oldukça yol katedildiğini görürüz. Hilmi Bey Kahire'de bulunduğu sürede Mısır'ın önde gelen kişilerinden Jön Türklük namına yardım talebinde bulunurken diğer taraftan da Osmanlılık aleminin geçirmekte olduğu tehlikeyi herkese anlatmaya çalışmıştır. O zamanki neşredilen gazete ve dergilerin kapatılması karşılığında hükûmetten alınan paralar da geçim sıkıntısı çekmekte olan Jön Türkler için başka bir geçim kaynağı olmuştur¹²⁸.

Mısır'daki Jön Türkleri İstanbul'a iade etme girişimlerinde önceleri fazla başarılı olamayan Abbas Hilmi Paşa 1901 sonunda İskenderiye'deki bir kısım Jön Türk'ü İstanbul'a göndermiş ve ülkedeki bu faaliyeti durdurucu girişimlerde bulunmaya başlamıştır. 1902 kongresi ve sonrasında da süren bu faaliyetler Jön Türklere ağır darbeler vurmuştur¹²⁹.

1904'te imzalanan Entente Cordiale anlaşması ve hidivin İngilizlerden yana tavrı almasıyla bu tarihten sonra Jön Türklerin faaliyetlerinde bir rahatlama görülür. Bu dönemdeki neşir faaliyetleri arasında daha sonra Paris'e nakledilen Şura-yı Ümmet, Abdullah Cevdet'in çıkardığı İçtihat gibi uzun süre çıkmış gazetelerin yanı sıra Yusuf Akçura, Şerafeddin Mağmumî gibi Jön Türklerin yayım kadrosunu oluşturdukları Türk, Arapça, Türkçe, Fransızca ve İngilizce yayınlanan Hakayık-ı Şark, Ahmed Kemal ile Ubeydullah Efendi'nin çıkarttıkları Doğru Söz ve pek çok küçük gazete sayılabilir¹³⁰.

Yurt dışında bulunduğu dört yıllık sürenin büyük bir kısmını Mısır'da geçiren ve kısa süreli olarak Paris, İsviçre ve Kıbrıs'ta da ikamet eden şairin bu dönemdeki hayatıyla ilgili detaylı bilgiye sahip değiliz. Ancak Avram Galanti'nin verdiği bilgiler¹³¹ ve

¹²⁸Ahmed Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve İttihad ve Terakki, İstanbul, 1948, ss. 110-129.

¹²⁹M. Şükrü Hanioglu, Bir Siyasî Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, İstanbul, 1985, s. 389.

¹³⁰M. Şükrü Hanioglu, Doktor Abdullah Cevdet, İstanbul, 1981, ss. 55-56; Jön Türk basını hakkında ayrıca bkz. Avram Galanti, "Abdülhamid-i Sani Zamanında Türkiye Haricinde İntişar Eden Gazeteler", Küçük Türk Tetebbuları, İstanbul, 1925, ss. 131-137; Dünder Akunal, "Jön Türk Basını", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c. 3, İstanbul, 1985, ss. 850-856.

¹³¹"Eşref'in Mısır'daki Gurbet Günleri", Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları, ss. 231-233.

Eşref'in Ahmed Celeleddin Paşa'ya yazdığı iki mektup¹³² şairin buradaki yaşantısını biraz olsun aydınlatması bakımından önemlidir.

Avram Galanti, 1904'te Kahire'ye gittiği zaman, oradaki Jön Türkler'in Salih Efendi adında bir Rodoslu'nun sahibi bulunduğu bir matbaada Abdülhamit aleyhinde bir gazete neşretmekte olduklarını ifade eder. Abdülhamit'in isteği üzerine kapatılan bu matbaa, Avram Galanti'nin olayı, başyazarı olduğu "Le Progres" adlı Fransızca gazeteye yazması üzerine Lord Cromer'in girişimleriyle tekrar açılır.

Yazar haftada iki üç defa bu gazete idarehanesine gelerek odasında oturduğunu söylediği Eşref'in buradaki günlük yaşantısını şöyle anlatır:

"Eşref'in Kahire'deki hayatı basitti. Kıyafeti bildiğimiz kıyafet. Bir evde bir oda kirilayarak orada ikâmet eder ve arkadaşları yalnız bırakmazlardı. Eşref kendisini tanıtıncaya kadar biraz ızdırıp çekti. Sonra her taraftan az çok muavenet görürdü. Muavenetinde en ziyade bulunan Hıdiv ailesine mensup bir paşa idi. Vaziyeti iyileşince, Eşref öğleden evvel, Kahire operasının karşısında bulunan temiz kahvelerde otururdu.

Oraya uğrayan arkadaşları meyânında orada şöhret kazanan Dr. Necmeddin Arif, Ali Kemal, Lütü Fikri, Miralay İsmail Hakkı (sonra Amasya mebusu İsmail Hakkı Paşa), Dr. Siret, Diran Kelekyan ve Avrupa'dan Mısır'a gelmiş bazı Jön Türkler.

Akşama doğru Abidin sarayına giden yolun (Şâriğ Abidin) sol tarafının ilk dükkanlarından birinde meyhanecilik yapan Manisalı bir Rum'un meyhanesine gider, köşede otururdu. Etrafına da opera karşısındaki kahvelere gitmeyenlerden bir grup gelir, oturur, sözünü, sohbetini, şiirlerini dinlerlerdi.

Eşref'in önünde yuvarlak, geniş bir masa vardı. Üzerinde, büyük kısmı su teşkil eden bir kadeh rakı, elinde sigara, kurşun kalem ve bir parça kâğıt bulunurdu. İki kadeh rakıdan başka içmezdi. Bir müddet orada kaldıktan sonra kalkar, arkadaşları odasına kadar refakat ederlerdi. Gündüz yemeklerini ekseriya bir Ermeni lokantasında, davetlisi ise davet olunan yerde yerdi."

Burada hidiv ailesine mensup bir Paşa olarak bahsedilen kişi, hidiv ailesinin damadı olan Ahmed Celeleddin Paşa olmalıdır. Mısır'daki Jön Türkleri koruyan Paşa onlara maddî olanaklar sağlayarak kitapların, gazetelerin yayınlanmasında, matbaaların kurulmasında yardımcı olur. Eşref'in Paşa'ya yazdığı iki mektuptan 27 Haziran 1905

¹³²Ahmet Bedevi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul, 1945, ss. 213-115.

tarihli olanı geçim sıkıntısı içinde olan şairin durumunu yansıtmaya bakımından önemlidir. Bu mektubunda bulunduğu yerin havasının sürekli değişmesinden şikayet ederek, bira ve konyakla arasının iyi olduğunu belirtir. Geçinemediği Abdullah Cevdet'i ve matbaasını eleştirdikten sonra elmas ticareti yapmak istediğini bildirir:

“Benim burada canım sıkılmağa başladı; sebebi işsizliktir. Çünkü bazı gezilecek yerler bitiyor, paralar da bitiyor. Şu cümle-i ahireden maksadım para istemek değildir. Boş durmaktan ise bir iş yapmak istiyorum. Mithat Paşa'nın oğlundan vesairlerinden öğrendiğime göre burada taşı pırlanta olmak şartıyla elmasçılığın bire üç kazandığını anladım. Rey-i devletlerine muvafık gelirse İskenderiye'de bulunan müdir-i umur-ı fehmaneleri Reşid Bey'e yazılsa da yüzük, küpe, gerdanlık gibi muhtelif, fakat kıymetleri yüksek olarak üç beş parça nihayet yüz lira kıymetli ve mutlaka pırlanta taşı olmak üzere alıp buraya gönderse de bir tecrübe etsem pek iyi olacak. Bu lutfu diriğ etmeyeceğinizden eminim. Bu ana kadar şairliğin sonunu istihsal-i felâketle neticelendirdik. Bundan sonra da elmas tüccarlığıyla neticelendirirsek saye-i seniyelerinde parlak düşer zannederim. Bu işe bu kadar heves ve inhimakimin sebebi, Mithat Paşazade Ali Haydar (Ahmed Celaleddin Paşa hazretleri yalnız bu sene Avrupa'ya getirdiği paraları elmas olarak getirseydi altmış bin lira yapardı) diyor. Şu halde bu tecrübeye imrenmeğe hakkım yok mudur? Bu babta emir ve mütalaât-ı devletlerine intizar eder ve şu arızamı yazan namuskâran-ı ahrardan Tarsusîzade Münif Bey bendelerinin de efendimize dua etmekte olduğunu arzeylerim. Ol babda ferman hazret-i menlehülemdir.”

30 Haziran 1905 tarihli diğer mektubunda da İçtihat'ı çıkaran Abdullah Cevdet'i ağır şekilde eleştirmeğe devam eder:

“Geçenki mektubumda matbaadan bahsetmiştim. Şimdi de biraz Cevdet'ten bahsedeceğim. Arapkirliler umumen edepsiz ise de Cevdet, Arapkirli olmayıp Divrik dilencisi olduğunda bence şüphe bırakmamıştır. Çünkü Paris'e giderken ağladı, sızladı, bir param yoktur dedi, beni aldattı. Şimdi katıyen tahkik ettim ki bankada yirmi beş bin frangı vardır. Bunun vakıf-ı sâdıkı, şahid-i âdilî olanların en birincisi Mithat Paşazade Ali Haydar Bey'dir. Bunu yazmaktan maksadım meselâ Tarsusîzade Münif bendeleri gibi gerçekten ihtiyacat-ı samime ashabından olup da buradan başka yere gitmek için harcırah olmak üzere sizden üç beş lira istemeyen, mektup yazmayan namuskâran-ı ahrara rağmen Cevdet gibi zengin dilencilerin hali insanı kızdırıyor. “

Cemal Kutay, Eşref'in Paris'te bulunduğu günlerde, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya, sefir Salih Münir Paşa'nın yanlış hareketlerini sıralayan bir mektubundan

bahsetmektedir¹³³. Tevfik Paşa bu ikaz mektubunu Salih Münir Paşa'ya gönderir. Bunun üzerine Salih Münir Paşa, Eşref'in "Devlet-i Osmaniye için zararlı faaliyette bulunan bir teba olarak Fransa'dan çıkarılmasını" Fransız makamlarından ister. Eşref'in şikayetinin sebebi Avrupa'nın birçok şehirlerinde gereksiz yere açılan ve işleri vatandaşları jurnal etmek olan konsolosluklardır.

Hariciye nazırının o günlerde gazetelerde, "bazı kimselerin hariçte devlet itibarını zedeleyen faaliyetlerde bulunduğu ve bunların cezalandırılacağı" yolundaki beyanatına büsbütün alman Eşref, Tevfik Paşa'yı şöyle hicveder:

*Konsoloshaneler açtı bize her bir yakada
Etti ihzar-ı şeref devlet için Korsika'da
Elçi göndermeye kalkar, şaşırır da Tokad'a
Öyle bilgiç ki Tesalya'yı sanır Afrika'da
Zanneder kim Atina merkez-i Efgan gibidir.*

Muhtemelen bu olaydan sonra şair, 1905'de Fransa'dan İsviçre'ye geçmiştir¹³⁴. Cihanzade Ali Hafi'ye Kahire'de çıkarttığı Curcuna'nın ilk sayısının 22 Ocak 1906 tarihli olduğunu düşünürsek büyük bir olasılıkla Eşref, bu tarihten önce Kahire'ye geri dönmüş, birkaç sayı çıkan Curcuna'nın kapanmasından sonra Kıbrıs'a gitmiştir. 15 Kasım 1907'de yayınlanan İkinci Deccal'de "Bu İkinci Deccal'in çıkmasının bu kadar uzaması evvelki sene Avrupa'da, geçen sene Kıbrıs'ta bulunduğumdan neşet etmiştir" ifadesi tahminimizi kuvvetlendirmektedir¹³⁵. Doğru Söz gazetesindeki haberlerden yola çıkarak Eşref'in Kahire'den Kıbrıs'a Eylül 1906'dan önceki bir tarihte gittiğini söyleyebiliriz¹³⁶.

b) Yazı Faaliyeti

Bu dönemin Eşref'in yazı faaliyetinde en aktif dönemi olduğunu söyleyebiliriz. Yurt dışında bulunduğu 1904-1908 yılları arasında şair, sırasıyla Deccal, İstimdad, Şah ve Padişah, İkinci Deccal, İran'da Yangın Var, Hasbihal -yahut- Eşref ve Kemal isimli kitaplarını neşretmiştir. Bu eserlerin tümünün ilk yayın yeri Mısır'dır. Bunların dışında

¹³³Tarih Sohbetleri, İstanbul, 1966, s. 277.

¹³⁴Hakkı Tark Us, "Şair Eşref", s. 1206.

¹³⁵Deccal. İkinci kitap, s. 95.

¹³⁶"Hasb-el-mevsim Mısır'ı terk etmek üzere bulunduğumdan bundan böyle Zuhurî gazetesiyile alakam kalmamıştır". Nr. 2, 5 Nisan 1906; nr. 12, 13 Eylül 1906 tarihli Doğru Söz'de "Ehl-i himmet sarf-ı mal ettikçe sîm ü zerlenir" mısırıyla başlayan şiirin altında da "Kıbrıs" yazmaktadır.

Curcuna, Zuhuri adında iki gazete çıkarttırmış, Doğru Söz ve muhtemelen başka gazete ve dergilerde de eserleri yayınlanmıştır.

Deccal, şairin aralık 1904'te yayınladığı ilk kitabıdır. Daha önce gazete olarak çıkması düşünüldüğü halde, dönemin siyasî şartları yüzünden çıkıp batmış gazetelerin uğradığı akıbet göz önünde bulundurulur kitap olarak neşredilmiştir. Mensur şekilde kaleme alınmış bu eserde çeşitli vesilelerle yazılmış yetmiş yedi kıta, sekiz beyit bir de gazel yer almaktadır. Şairin İzmir'de tutuklanışını, mahkumiyet günlerini ve tutukluluğunun son bulmasıyla İzmir'e, oradan da Mısır'a gitmesini anlattığı bu eserin neşredilmesinden sonra İstanbul gazetelerinde cinayet mahkemesinin kararıyla şairin emlakinin hacziyle gıyaben mahkûm edileceği haberi duyurulur¹³⁷. Aydın Vilayeti Mektubî Kalemî tarafından Midilli Mutasarrıflığı'na gönderilen 11 Kânunısanî 1320/24 Ocak 1905 tarihli bir yazıdan da Deccal'in yabancı postalarla ülkeye sokulduğu ve bunların toplatılması için gerekli girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır¹³⁸.

“Eşref nam şahıs tarafından Mısır'da neşr olunan Deccal nam risale-i mel'ünânenin bir nüshası Midilli'ye gönderildiği Fransız Postahanesi'nde tahkik olunmakla ele geçirilerek imhası ehemmiyetle tavsiye olunur.”

23 bentten oluşan İstimdat, Kasım 1905'te yayınlanan ikinci eseridir¹³⁹. Sultan Abdülhamit'in zulümlerinin anlatıldığı bu eserden sonra aralık 1906'da Mısır'da Şah ve Padişah adlı eseri basılmıştır¹⁴⁰. Bu eser ülkesinde meşrutiyet ilân eden İran şahı Muzafferüddin ile II. Abdülhamit'in karşılaştırıldığı uzun bir manzumeden ve manzumenin sonuna eklenmiş olan bir kıtadan oluşur. Bu kitabın ikinci baskısı 1908'de korsan baskı olarak Ruscuk'ta yapılmıştır.

Deccal'in ikinci kitabı, İstimdat ile Şah ve Padişah adlı eserlerinden önce kaleme alınmış olmasına rağmen, daha sonra, yani 1907'de yayınlanmıştır¹⁴¹. Eşref, Deccal'i çıkardıktan sonra Avrupa'ya ve Kıbrıs'a gittiği için bu eserinin iki sene gecikmeyle yayımlandığını, bu arada Curcuna ve Zuhuri isimli gazeteleri çıkarttığını, İstimdat ile Şah ve Padişah adlı kitaplarını yazıp neşrettiğini belirtir¹⁴². Eşref'in Ahmet Celalettin Paşa'ya yazdığı haziran 1905 tarihli mektubunda yer alan “ikinci Deccal'in basımına

¹³⁷Deccal. İkinci kitap, s. 62.

¹³⁸Yıldız Esas Evrakı Sadrazam M. Kâmil Paşa Evrakına Ek (1322-1335/1904-1917), c. 2, dosya nr. 86/27, sıra nr. 2620, 28 Kasım 1323, s. 246.

¹³⁹Mısır, 27 Ramazan 1323/26 Kasım 1905, 8 s.

¹⁴⁰15 Kânunievvel 1906, 16 s.

¹⁴¹Mısır, 1907, 72 s.

¹⁴²a.g.e., ss. 4-6.

Cevdet'in matbaası uygun değildir. Çünkü harfler çürük, makine gevşek ve içinde bulunanlar ise tosunu öküz olmuş birtakım eşek oğlu eşektir" ifadesi ve Zuhuri'nin "Muvazene matbaasında tab olunan âsâr-ı sâire" kısmında¹⁴³, İkinci Deccal'in basılmakta olduğu belirtilmesine rağmen, bu eserin ancak 1907'de neşredilmesi basımında bir takım güçlüklerle karşılaşıldığını ortaya koymaktadır. Muhteva bakımından yine Abdülhamit yönetiminin hicvedildiği İkinci Deccal'in geç yayınlanmasıyla ilgili olarak Eşref'in şu ifadeleri bu gecikmenin eserin içeriğinden kaynaklanmış olabileceğini de akla getirmektedir¹⁴⁴: "Gazete okuyanların malûmu olduğu üzere bazı Avrupa devletleri yeşil, mavi kitap diye, icâb-ı hal ve zamana göre birer kitap çıkarırlar. Bunlara bazı mühim mesail-i muhtelif-i siyasiyeyi dercederler. Bizim Kızıl Sultan'a mensup olan kırmızı kaplı Deccal'in şu ikinci kitabının bu kadar geç kalması istiğrab edilmemelidir." Deccal'in ilk kitabında olduğu gibi manzum, mensur karışık olarak kaleme alınan bu eser, başta yer alan bir mukaddime kısmı, bazı manzumeleri, şairin tutuklanma sebebi olarak gösterilen şiirlerinin biraraya getirildiği Şemşir-i Zeban ve bu esere yazılan takrizlerle İkinci Deccal'e yazılan bir Zeyl olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır.

1908'de yayınlanan İran'da Yangın Var, aynı yıl II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'da ikinci baskısını yapmıştır¹⁴⁵. "Mebde-i mezâlim-i İran fi 22 Haziran sene 1908" ifadesiyle başlayan eserde, Muzafferüddin Şah'dan sonra tahta oturarak babasının açtığı Meclis-i mebusanı topa tutan Mehmed Ali Şah'ın hicvedildiği kıtalar, açıklamalar ve "Acem şahının meclis-i mebusanı topa tuttuğu zaman söylenilen" bir tarih yer almaktadır

Eşref'in Mısır devresinde basılan son eseri "Hasbihal -yahut- Eşref ve Kemal"dir¹⁴⁶. Bu eser, Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesi'nin tehzili ve ona zeyl olarak kaleme aldığı bir kaside, Damad Mahmud Paşa'ya ve Abdülhalim Memduh'a yazılmış iki tarih, kendi iç hesaplaşmasını yaptığı "Defter-i Amal -yahut- İtiraf-ı Cürm" adlı manzume ve muhtelif şahıslar ve konular hakkında yazdığı kıtalardan oluşmaktadır.

Ayrıca, Hasbihal'in sonunda Üçüncü Deccal'in de çıkarılmak üzere olduğu belirtilmişse de bu kitap basılmadan kalmıştır. Hilmi Yücebaş, yayınlanmamış olan bu eserin şairin el yazısıyla kütüphanesinde olduğunu belirterek kendi kitabında "Mısır 1907" kaydıyla yayınlamıştır¹⁴⁷. Beyitler, kıtalar ve düzyazılı açıklamalardan oluşan bu eserdeki bazı kıta ve beyitler daha önce neşretmiş olduğu kitaplarda da yer almaktadır.

¹⁴³nr. 1, 10 Mart 1906, s. 9.

¹⁴⁴Deccal. İkinci Kitap, s. 3.

¹⁴⁵Mısır, 1908, 16 s.; 2. b., İstanbul, 1324/1908, 16 s.

¹⁴⁶Mısır, 1908, 72 s.

¹⁴⁷Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları, ss. 291-309.

Bunların dışında, Eşref 1906'da Mısır'da Abdülhamit yönetimine muhalif olarak Curcuna ve Zuhuri gazetelerini çıkarttırmıştır. Elimizde sadece ilk sayıları mevcut olan bu gazetelerin yayın hayatını sürdürüp sürdürmediği, kaç sayı çıktığı konusunda herhangi bir bilgiye ulaşabilmiş değiliz.

İlk sayısı 22 Kânunısanı 1906 tarihinde neşredilen Curcuna'nın sahip ve müdürü Cihanzade Ali Hafî'dir. Gazetenin başlığının altındaki "Curcuna mukayyed değil mukannen günlerde nâgehâni çıkar mizah gazetesidir" ifadesi gazetenin periyodik olarak değil düzensiz olarak çıktığını göstermektedir. Bu sayıda Eşref'in "Şimdi pek çok tekkeler tembel yatağıdır bütün" mısrayla başlayan gazeli ve iki kıtası neşredilir.

Curcuna'nın çıkışından yaklaşık iki ay sonra 10 Mart 1906'da çıkan Zuhuri'nin sahip ve müdürü M. Kemal Sadettin'dir. Başlığının altında "Ayda iki defa neşr olunur her şeyden bahseder gazetedir" ibaresi yer almaktadır. Bu sayıda Eşref'in İngiltere'de vefat eden Abdülhalim Memduh için yazdığı kaside tarzında kaleme alınmış uzun bir tarihi ve dört kıtası yayınlanmıştır. Bu şiirlerin hepsinin ortak teması Abdülhamit'in kötü idaresidir. Bu yönetimin yol açtığı sansür ve toprak kayıplarına temas edilerek Abdülhalim Memduh'un ölümünden Sultan Hamit sorumlu tutulur. Zuhuri de o zamanın muzır yayınlarından sayıldığı için ülkeye sokulmaması, neşrine izin verilmemesi için gerekli yerlere bildirilmiş, bunun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Dahiliye nazırının Aydın Vilayeti'ne yazdığı 12 Mayıs 1322/25 Mayıs 1906 tarihli yazı şöyledir¹⁴⁸:

".... Mısır'da Sadettin tarafından Zuhuri namıyla musavver güyâ manzum Türkçe mel'unâne bir risale tab' olunduğu anlaşıldığı, duhul ve intişarına zinhar meydan verilmemesi ve gelmişleri var ise hemen toplattırılarak imha buyurulması babında."

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu gazetelerin kaç sayı çıktığını ve çıkması muhtemel sayılarında Eşref'in şiirlerinin yayınlanıp yayınlanmadığını bilemiyoruz, fakat 5 Nisan 1906 tarihli Doğru Söz gazetesinin 2. sayısında Eşref'in "Hasb-el-mevsim Mısır'ı terk etmek üzere bulunduğumdan bundan böyle Zuhuri gazetesiyile alakam kalmamıştır" şeklindeki beyanatu bu gazeteyle ilişkisinin kısa süreli olduğunu düşündürmektedir.

Eşref'in eserlerinin yayınlandığı Mısır'da çıkan bir diğer gazete de Ahmed Kemal'in 22 Mart 1906-12 Ekim 1906 tarihleri arasında 13 sayı çıkardığı Doğru Söz gazetesidir. Burada Eşref'in iki mizahî mektubu, beş kıtası ve bir beyti neşredilir. İlk mektup derginin çıkışıyla ilgilidir ve gazetenin ikinci sayısında neşredilir. Gazetenin

¹⁴⁸Yıldız Esas Evrakı Sadrazam M. Kâmil Paşa Evrakına Ek (1322-1335/1904-1917), c. 2, dosya nr. 86/29, sıra nr. 2741, 29 Kânunısanı 1324, s. 255.

sunuş yazısı olan “Mukaddime”de ele alınan “şahsiyât” konusu şairin hoşuna gider ve buradan yola çıkarak II. Abdülhamit yönetimini ve bu yönetimde yer alanların yaptıklarını tenkit eder. Mektubunu da bu konuya uygun olarak yeni yazdığı bir şiir ile bitirir. Aynı şekilde ikinci mektubunda da devrin olumsuzluklarını tenkit eder.

Bunların dışında gazetede şairin gazel tarzında söylenmiş daha çok ferdî bir mahiyet taşıyan üç şiiri ve Yemen’de bulunan ve oradaki durumdan “usandığını” belirten bir askerî ağzından yazılmış “Yemen Hamidiye Destanı” adlı şiiri yer almaktadır.

Şairin yurt dışında bulunduğu sırada bazı Jön Türk gazete ve dergilerinde de yazmış olması muhtemeldir. Dündar Akunal, Jön Türk basını hakkında kaleme aldığı makalesinde¹⁴⁹ 1905 ekiminde Mehmed Ubeydullah’ın Kahire’de çıkardığı Doğru Yol gazetesinin mukaddimesinde “edebî kısmı Ahmet Kemal’in yöneteceği ve Şair Eşref’in de yazacağı” ifadesinin yer aldığını belirtir. Anlaşıldığına göre bu gazete kısa zamanda yerini Ahmet Kemal’in çıkardığı Doğru Söz’e bırakmıştır. Doğru Yol’un koleksiyonuna ulaşamadığımız için burada şairin yazıp yazmadığını bilemiyoruz.

C) II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE

a) Memuriyetleri ve Emekliliği

Ahenk’teki bir haberden Eşref’in 22 Ağustos 1908’de Hidiviyye’nin İsmailiye vapuruyla İskenderiye’den geldiği anlaşılmaktadır¹⁵⁰. Yine bir gün sonraki Ahenk’te şairin gelişyle ilgili şöyle bir haber yer alır¹⁵¹:

“Kanun-ı Esasi’nin ilanıyla millete iade-i hürriyet ettirildiği günden beri İskenderiye’den avdet ve muvasalatına dide-dûz-ı iştiyak ve intizar bulunduğumuz ahrar-ı ümmetten şair-i şehir Gördes kaymakam-ı esbakı Eşref Bey dünkü gün Hidiviyye postasıyla gelmiş, meftûn-ı meziyyât ve kemalâtı olan birçok ebnâ-yı vatan taraflarından istikbal olunmuştur.”

Eşref Türkiye’ye döndükten sonra 24 Eylül 1908’de İstanbul’a gitmiştir¹⁵². İstanbul’a gidişinden birkaç gün sonra 17 Eylül 1324/30 Eylül 1908’de bin beş yüz yetmiş beş kuruş maaşla Kasaba (Turgutlu) kazası kaymakamlığına tayin edilir. Zeyl’de 20 Eylül 1324/3 Ekim 1908’den 20 Kânunievvel 1324/2 Ocak 1909’a kadar Kasaba

¹⁴⁹“Jön Türk Basını”, s. 852.

¹⁵⁰nr. 3683, 9 Ağustos 1324/22 Ağustos 1908.

¹⁵¹nr. 3684, 10 Ağustos 1324/23 Ağustos 1908.

¹⁵²Hakkı Tark Us, Doğumunun 100 üncü Yılında Anılırken Şair Eşref.

kaymakamı olduğu belirtilmektedir. Sicilden anlaşıldığına göre Aydın vilayeti, tayini hakkında Eşref'in daha önce vilayet dahilinde pek çok kaza kaymakamlıklarında görevini doğrulukla yaptığını bildiren bir telgraf çekmiş, bunun üzerine Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Memurin Komisyonu'nun mazbatasına dayanarak Eşref'i Kasaba kaymakamlığına atamıştır.

Eşref'in Kasaba kaymakamlığı sırasında buranın asayişini ihlâl eden bazı olaylar çıktığı İzmir gazetelerine aks eden bazı haber ve mektuplardan anlaşılmaktadır. Halktan bir grup, eski tahrirat kâtibi Arif Efendi'nin Kasaba kazasında bulunmasını istemeyerek aleyhinde gösterilerde bulunur. Arif Efendi'nin vilayete müracaat ederek şikayette bulunması üzerine vilayet soruşturma yapılmasını firka kumandanlığına ve kaymakamlığa bildirir. Soruşturma yapıldığı sırada, daha sonraki haberlerden de anlaşıldığına göre kazada karışıklıklara yol açarak halkı galeyana getiren kolağası Rüştü Efendi İzmir'e çağrılır. Bu emir üzerine kolağasını İzmir'e gelmekten alıkoymaya kalkışarak uygunsuz hareketlerde bulunan bazı kişiler tutuklanır¹⁵³. Bu kişiler Ahenk gazetesine bir telgraf göndererek suçsuz olduklarını, kendilerine gösterilen haksız muamele ile Kanun-ı Esasi'nin çiğnendiğini, şahsî hürriyetlerine tecavüz edildiğini bildirmişlerdir¹⁵⁴. Köylü gazetesinin 63 numaralı sayısında yer alan bir yazı, yayın organları ve özellikle Kasaba kaymakamı Eşref ile Köylü'nün imtiyaz sahibi Avukat İsmail Sıdkı Bey arasında şiddetli bir çekişmeye yol açmıştır. Ahenk ve Hizmet'te aynı gün yayınlanan "Tenbihat-ı Edebiyye" başlıklı mektubuyla Eşref, Kasaba'nın işlerine karışmaması hususunda Köylü'yü sert bir üslûpla uyarır¹⁵⁵:

"Köylü gazetesinin 63 numaralı nüshasında "Kasabadan Telgraf" ünvanı altında yazılmış bir şey gördüm. Kazanın kaymakamı bulunmaklığım hasebiyle bunu cevapsız bırakamam. Telgraf zîrindeki bir parça ki güya gazetenin mütalâasıdır ve sıdkı bütün bir adam tarafından çıkmamıştır. Pek soğuk düşmüş ve okuyanları soğukluğundan titretmiştir. Köylü gazetesi sahib-i imtiyazının teşrinisanide buraya geldiğinde dahi izhar ettiği amal-i menfaat-perestaneden bahsetmek, beynelehibba kânunısani denilen Sıdkı Bey'den bahseylemek kadar soğuk olacağından, yalnız bir iki satırcıkla Köylü gazetesinin mahiyetini ortaya sürmek isterim. Köylü kasaba işlerine karışmamalıdır. Yani elinin hamuruyla erkek işiyle uğraşmamalıdır. Yoksa kıta-ı atıye gibi birçok kıta ile teşhir-i rezaleti hiçten sayılacağına emin olmalıdır.

¹⁵³Ahenk, nr. 3754, 4 Teşrinisani 1324-12 Teşrinisani 1908.

¹⁵⁴"Kasaba'dan Matbaamıza Mahsus Telgraf", Ahenk, nr. 3753, 2 Teşrinisani 1324-14 Teşrinisani 1908.

¹⁵⁵Ahenk, nr. 3757, 7 Teşrinisani 1324-19 Teşrinisani 1908; Hizmet, nr. 2503, 7 Teşrinisani 1324-20 Teşrinisani 1908.

*Arkası olsa zevi'l-erhâmın
Haklı davayı kazanmaz asaba
Önde bir Köylü olunca kılavuz
Eşkiya yurdu olur bir kasaba”*

Köylü'nün 63 numaralı sayısını bulamadığımız için “Kasabadan Telgraf” başlıklı yazının içeriği hakkında kesin bilgiye sahip değiliz. Yalnız yukarıdaki yazıdan İsmail Sıdkı Bey'in bazı menfaatleri için Eşref'i ziyaret ettiği, istekleri yerine getirilmediği için de Kasaba'nın aleyhinde Köylü'ye yazı yazdığı veya yazdırdığı anlaşılmaktadır.

Ertesi günü yine Ahenk'te imzası gizli tutulmuş Kasaba'dan birisinin yazdığı bir yazı olaya biraz daha açıklık getirir niteliktedir¹⁵⁶. Yazıdan anlaşıldığına göre bu çekişmeler sırasında İsmail Sıdkı Bey ve gazetesi Kasaba'da fesat ve karışıklığa yol açan tutukluların yanında yer alarak onları himaye etmişlerdir. Köylü'nün himaye ettiği bu kimseler iki aylık bir sürede kolağasının teşviklerine kapılarak istedikleri gibi hareket etmişler ve pek çok can yakmışlardır. İş büyüyüp şikayet çoğalınca kolağası İzmir'e çağırılmıştır. Bunun üzerine kolağasının Kasaba'da kalmasına dair hazırlanan mazbata ahaliye zorla imzalatılmış, imzalamak istemeyenlere de eziyet edilmiştir. Bu arada kaymakam Eşref Bey'in hanesine girilerek ailesi rahatsız edilir, yüklüklere, hamamlıklara varıncaya kadar bakılarak kaymakamın kendisi aranır. Bu kimseler telgrafhaneyi de kuşatmaya alırlar, hükümet konağına hücum ederek tutukluları serbest bırakırlar. “Köylü gazetesi sahib-i imtiyazının -mahiyeti malum olmasından dolayı- kaymakamın hanesine kabul edilmemesi ve asla yüz verilmeyip maa'tahkîr aşırılması kendisince bais-i infial olmak hasebiyle bütün bütün ehemmiyetten sâkit tutmak istediği ve mütecâsîrlerini taht-ı nezarete alan memurlar müstebiddir dediği vukûât bu vukûat idi” ifadesinden de anlaşıldığı gibi Köylü karışıklık çıkararak bu kişilerin serbest bırakılması için de birtakım girişimlerde bulunmuştur. Yazının devamında asayişin sağlandığı ifade edilir ve Köylü'nün bu tavrı kınanarak bir daha Kasaba işlerine karıştığı takdirde hakkında böyle yüzlerce makale neşretmekten çekinmeyecekleri belirtilir.

II. Meşrutiyet'in getirdiği huzursuzluk ve buna bağlı olarak Kasaba kazasında da meydana geldiğini düşündüğümüz bazı şahsî çıkar ilişkileri Eşref'in canını sıkımsı olmalı ki oğlunun “Kasaba'ya geleyim mi” sualine şu kıtasıyla cevap verir¹⁵⁷:

*Bir kasaphaneye dönmüş Kasaba
Her yeri bir sürü bekler oturur*

¹⁵⁶nr. 3758, 8 Teşrinisani 1324-20 Teşrinisani 1908.

¹⁵⁷***, “Eşref”, Yeni İzmir, s. 10.

*Öyle asayışı muhtell olmuş
Memleketlerde köpekler oturur*

Hizmet gazetesindeki bir haberden Eşref'in 23 Kânunısani 1909'da İzmir'den İstanbul'a gitmek için ayrıldığını öğreniyoruz¹⁵⁸. Yine İkdâm'da Eşref'in 25 Ocak 1909'da İstanbul'a geldiği ve Babıali'de sadrazam ve dahiliye nazırını ziyaret ettiği belirtilmektedir¹⁵⁹. Muhtemelen Eşref, başka bir yere tayin istemek için İstanbul'a gitmiş ve sadrazamla görüşmüştür.

O günlerde Edeb Yahu'da çıkmış olan şu kıta II. Meşrutiyet'in ilanından sonra umutlarla dönmüş olan Eşref'in hayal kırıklığını ifade etmektedir¹⁶⁰:

*Ben muvaffak olmadım bir rütbenin tahsiline
Mîr-i mîran oldu mâdûnumda kullandıklarım
Ah! Böyle rütbesiz gördükçe her yerde bana
Çeşm-i istihfaf ile bakmakta çullandıklarım*

Mehmet Şeref, Eşref'le birlikte sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'yı ziyarete gittiklerini, Eşref'le Paşa arasında şöyle bir konuşmanın geçtiğini anlatmaktadır¹⁶¹:

“- Hükûmetçe tedip edilmesi düşünülen mağzûbün-aleyh bir vaziyetiniz yok mudur?

-Sebep?

-Beni oraya vali tayin ediniz. İki başlı kâr olur. Hem benim mübarek ayağım basar basmaz orada halk boğazlarını koparırlar hem de ben valilik edemem.”

Uğraşlarına rağmen Eşref'in isteği yerine getirilmemiştir. Sicilinden anlaşıldığına göre Dahiliye Nezareti'nden giden belge üzerine 16 Şubat 1324/1 Mart 1909'da üç bin altı yüz kuruş üçte iki kuruş maaşla Adana vali muavinliği vekilliğine tayin edilir. Edeb Yahu'da yer alan bir haber de Eşref'in bu tarihte Adana vali muavinliği vekaletine tayin edildiğini doğrulamaktadır. Bunun üzerine gazete idarehanesinde şairin şerefine bir konser verileceği duyurulur¹⁶²:

“Evvelisi gün alaturka saat sekiz raddelerinde “Yeni Gazete” refikimiz tarafından şair-i zehir-efşan Eşref Bey'in Adana vilayeti vali muavinliği vekaletine tayinine dair

¹⁵⁸nr. 2553, 12 Kânunısani 1324-25 Kânunısani 1909.

¹⁵⁹nr. 5269, 13 Kânunısani 1324/26 Ocak 1909.

¹⁶⁰nr. 21, 21 Şubat 1324/6 Mart 1909, s. 1.

¹⁶¹“İzmir'de İlk Fikir Hareketleri”, Anadolu, nr. 5904, 6 Mayıs 1934.

¹⁶²“Eşref Bey Vali Muavini”; “İdarehanemizde Konser”, nr. 21, 21 Şubat 1324/6 Mart 1909, s. 2.

verilmiş olan telgrafnameyi aldık. Bütün müstahdemin-i Edeb'ce bais-i sürûr-ı azîm olan bu haber-i meserret-eser hükûmette vazifesi başında bulunmakta olan sahib-i imtiyazımıza bâ-telefon bildirilmekle mümaileyh cevabında pek ziyade mahzûz olduğunu ve şairin şerefine idarehanede bu akşam fevkalade bir konser verileceği cihetle hemen tedarikâta bulunulmasını ve lazım gelen zevata şimdiden davetnameler tastir olunulmasını bildirdi.”

Adana vali muavininin Aydın vilayetine, Kasaba kaymakamı Eşref'in de Adana'ya gönderilmesi bir takım dedikodulara yol açmış ve gazetelerde bununla ilgili mizahî haberler yayınlanmıştır. Bunlardan birisi şöyledir¹⁶³:

“İstanbul'da Bab-ı Ali'de müteşekkil memurîn borsasında eshâm-ı umûmi-i memurînin son düşkünlüğü üzerine dîr u dıraz müzakerâtı müteakip Adana vali muavininin Aydın vilayetine ahzine, Kasaba kaymakamı Eşref Bey'in de Adana'ya i'tâsına ittifak-ı ârâ ile karar verilerek icabı icra edilmiştir. Bu haberin oraya vusulü üzerine Adanalılar bir vali muavinine mukabil bir kaymakam verilmesinde kendilerince gabn-ı fâhiş bulunduğuna dair bura Borsa komiseri İdris Fuad Bey'e müracaatla işbu bey'in fesadını iddia eylemişler ve feshi hususunda ısrarda bulunmuşlar ise de mumaileyh sadr-ı sabıkın yeniden mevki-i iktidara suuduna kadar sabretmeleri tavsiyesiyle işi tatlıya bağlamışlardır!..”

İttihat'ta yer alan bir haberde Eşref'in memuriyetine gitmek üzere Romanya vapuruyla İstanbul'dan İzmir'e geldiği bildirilir¹⁶⁴:

“Adana vali muavinliğine tayin olunan şair-i şehir Eşref Efendi memuriyetine gitmek üzere geçen pazar günü Romanya vapuruyla İzmir'e gelmiştir.”

Adana'ya gitmek üzere İzmir'den 7 Nisan 1909'da hareket eder¹⁶⁵ Nitekim Adana'ya varışı 31 Mart vakasının olduğu güne tekabül eden Eşref orada Ermenilerle müslümanlar arasında kavga olduğu için vapurdan çıkmayarak İstanbul'a geri dönmek zorunda kalır¹⁶⁶. Adana Faciası olarak bilinen bu olay, 14 Nisan 1909'da Ermenilerin iki müslümanı öldürmesiyle patlak verir ve 27 Nisan 1909'a kadar tam on üç gün devam eder. Adana yöresinde merkezî yönetimden ayrılmak isteyen Ermenilerin bu taşkınlıkları aslında II. Meşrutiyet'ten sonra başlamıştır. Özellikle Adana Ermeni delegesi Episkopes Mrg. Moucheğ'in önderliğiyle ve dış güçlerin desteğiyle örgütlenen Ermeniler,

¹⁶³Edeb Yahu, “Borsa Oyunları Yahut Ahz u İ'tâ-yı Memurin”, nr. 21, 21 Şubat 1324/6 Mart 1909, s. 2.

¹⁶⁴nr. 137, 17 Mart 1325/30 Mart 1909.

¹⁶⁵İttihat, nr. 143, 24 Mart 1325/6 Nisan 1909.

¹⁶⁶Mehmet Şeref, “İzmir'de İlk Fikir Hareketleri”, Anadolu, nr. 5902, 4 Mayıs 1934.

İstanbul'daki karışıklığı da fırsat bilerek isyan çıkarırlar. 31 Mart Vakası dolayısıyla İstanbul'un kargaşa içinde olması ve haberleşmenin kesilmesi olayların büyümesine sebep olur. Bazı İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları 31 Mart Vakası'yla Adana Faciası arasında ilişki bulunduğunu ve her iki ihtilalde de Abdülhamit'in parmağı olduğunu belirtmişlerdir¹⁶⁷. İttihatçıların ve olayı soruşturmaya gelen heyetin Ermenilerin sebep olduğu isyanı bu şekilde sapturmaları Eşref'in hiciv oklarından kurtulamamıştır. Heyette olan Meclis-i Mebusan'dan Tekirdağ mebusu Agop Babikyan hakkında şairin bir kıtası şöyledir¹⁶⁸:

*Rapor tanzim ederken hanesinde Mösyö Babikyan
Yalan yazdırmamak üzre kolundan tuttu Cebrail
Tutuldu nutku birden, söyleyip yazdırmak isterken
Yapıştı ensesinden bârek-Allah boğdu Azrail*

Yine bu sıralarda Tanin gazetesinin “devlet işleri genç ve temiz ellere verilmelidir” diye Sait ve Kamil Paşalara taş atması üzerine şair, başa geçirilen kişileri hicvettiği şu kıtasını Adana valisi Cevat Paşa'ya vermiştir¹⁶⁹:

*Bir zaman düştük öne kavga-yı hürriyet için
Şimdi kartalmış hıyar-âsâ geldi ortaya
Önde gençler, maslahatlar hep temiz elleredir
Biz tekâüdlükle sıfru'l-yed çekildik arkaya*

Bu olay sırasında Eşref'in katledildiğine dair gazetelerde haberler çıkar. Bunun üzerine Eşref durumunun iyi olduğunu bildiren bir telgraf çeker. İttihat ve Eşref gazetelerinde bu durum peş peşe şöyle duyurulur¹⁷⁰:

“Şair-i şehir Eşref Efendi'nin Adana hadisesinden (Rum-Ermeni veya Türk kavgası) katl edildiğine dair şayi olan havadisın asıl ve esası olmadığı dün şehrimizde vükelâ-yı deaviden bir zata gelen ve afiyette olduğunu bildiren telgraftan anlaşılmıştır.”

“Geçenki hadisede sermuharririmiz şair-i ateş-zaban hazret-i Eşref'in katledildiğine dair bir şayia zuhur etmişti. Ahiren müşarünileyhe çektiğimiz telgrafa aldığımız cevap afiyetini mübeşşir olduğu cihetle hazreti sevenleri endişeden kurtarmak üzere ber-vech-i zir aynen derc olunur:

Afiyetteyim. Sıhhatinizden memnun oldum.

Eşref”

¹⁶⁷Mehmed Asaf, 1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları, 2. b., Ankara, 1986, 87 s.

¹⁶⁸a.g.e., s. 20.

¹⁶⁹a.g.e., s. 20.

¹⁷⁰İttihat, nr. 16-158, 8 Nisan 1325/21 Nisan 1909; Eşref, nr. 8, 23 Nisan 1325-6 Mayıs 1909, s. 2.

Adana vali muavinliğinde ağustos 1909'a kadar kalan Eşref'in üçte iki maaşı, 1 Nisan 1325/14 Nisan 1909'da bütçede yapılan düzenlemeyle iki bin üç yüz otuz üç kuruşa düşer. 4 Haziran 1325/17 Haziran 1909'da üç bin beş yüz kuruş maaşla Adana vali muavinliğine asaleten tayin edilir. 1 Ağustos 1325/14 Ağustos 1909'da vali muavinliği kaldırılır. Zeyl'de ise 26 Mart 1325/8 Nisan 1909'dan 9 Haziran 1325/22 Haziran 1909'a kadar vekaleten; 10 Haziran 1325/23 Haziran 1909'dan 9 Ağustos 1325/22 Ağustos 1909'a kadar asaleten Adana vali muavini olduğu belirtilmektedir.

Eşref şu kıtasını muhtemelen Adana vali muavini olduğu sırada bütçede yapılan düzenlemeyle maaşının düşmesi üzerine söylemiştir¹⁷¹:

*Ne farkı var kadrodan hariç kalanlarla
Yine aylıkça eski noktaya ricat edilmiştir
Bana terfi-i memuriyet etmek vacip olmaz mı
Maaşım seyfi tensikatla senet edilmiştir*

Eşref'in memuriyetine son verilmesi idarî teşkilatta vali muavinliklerin kaldırılmasıyla ilgilidir. Edeb Yahu'daki bir habere göre¹⁷² Yemen'deki Asir muavinliği müstesna olmak üzere bütün vali, mutasarrıf, kaymakam, mektubî muavinlikleri kaldırılmıştır. Bunun üzerine o sırada sadaret makamında bulunan Hüseyin Hilmi Paşa vali muavini Eşref'in emekliliğini istemesine dair vilayete bir telgraf çeker. Vali tarafından Eşref'e havale edilen bu telgrafın altına şair şu kıtayı yazar¹⁷³:

*Ufak işlere Eşref kayırlırdık devr-i sâbıkta
Yeni devre girip sandık kapandı eski defterler
Bizimçün vakt-i hizmet geldi derken safderûnâne
Tuhaftır şimdi cebren tekâüd etmek isterler!..*

İdarî teşkilattaki düzenlemeler sonucunda emekliye sevk edilen Eşref, bu sıralardaki ruh halini şöyle anlatır:

*Hizmet etmek isterim kayd-ı hayat ile fakat,
Gönlümün meyli ne beylikte ne paşalıktadır
İhtiyarım, geldi emvâta karışmak demleri
Son ümidim Meclis-i Ayan'a azalıktadır¹⁷⁴*

¹⁷¹Musavver Eşref, nr. 25, 20 Ağustos 1325-16 Ağustos 1909, s. 5.

¹⁷²"Ne Var Ne Yok", nr. 44, 11 Ağustos 1325/24 Ağustos 1909, s. 3.

¹⁷³Ali İlmî Fani, "Ölmeyen Büyüklerimizden Şair Eşref", Ferda, 5 Eylül 1337/1921, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları, s. 203.

¹⁷⁴Yeni Gazete, 30 Teşrinievvel 1325-12 Teşrinisani 1909.

Eşref'in Kasım 1909'da İstanbul'a gelmesi başyazar olarak gözüktüğü Musavver Eşref'in yazı kadrosu tarafından sevinçle karşılanır. Gazetenin imtiyaz sahibinin Eşref'e "Vali muavinliklerinin lağvı pek musîb ise de sizin üç buçuk aylık seyahat pek boşuna gitti" demesi üzerine Eşref:

*Lağv olunmaz mı muavinlik, beni vali bile
Yapsalar valilere birden bu tatbikat olur
Ric'at eyler nısf-ı kadro haricinden mahşere
Girmiş olsam cennet-i âlâda tensikât olur*

demiş ve aşağıdaki kıtayı da ilave etmiştir:

*Kör kader saikimiz oldukça
Atlı girsek hana harlı çıkarız
Bizde oldukça bu baht-ı nâ-sâz
Hızır'ı görsek de zararlı çıkarız¹⁷⁵*

Son görevi olan Adana vali muavinliğinden sonra Aydın vilayeti ve Adana vilayetinde doğrulukla görev yaptığına, görev yaptığı müddetçe kamu mallarını kullanma, insan haklarına tecavüz konularında temiz olduğuna, emekli sandığında biriken paralardan ilişiği olmadığına dair gerekli yazışmalar yapılarak 10 Ağustos 1325/23 Ağustos 1909'da emekliye ayrılır ve şaire bin yedi yüz elli kuruş emekli maaşı tahsis edilir.

Eşref'in memuriyet hayatına baktığımızda kariyerinde yükselmediğini, kaymakamlıkları süresince daha çok üçüncü sınıftan, bir ara da ikinci sınıftan kaymakamlığa getirildiğini görmekteyiz. İdarî teşkilattaki en yüksek görevi Adana vali muavinliği olmuştur. Bizce bunun başlıca iki sebebi vardır. Daha önceki kısımlarda da açıkladığımız gibi Eşref azledilme veya nakledilme yoluyla sık sık görevinden uzaklaştırılmıştır. Sicilinde işrete düşkün olduğu, yolsuz hareketlerde bulunduğu, idarî görevlerde başarısız olduğuna dair görev yaptığı kazalardan yapılan şikayetlerin azledilmesine yol açtığı belirtilmiştir. Bu tür şikayetlerin çok olmasına rağmen daha sonra yapılan tahkikatlarda temiz çıkarak görevine bir başka yerde devam etmesine izin verilmesi suçlamaların iftira olabileceğini de akla getirmektedir. Aydın vilayetinde görev yaptığı sırada idarenin de rahatlığından yararlanarak sık sık görev yerini terkedip İzmir'e gittiğini, içkili olarak görev yerine gitmesinin bazı şikayetlere yol açtığını değişik kaynaklardan öğrenmemize rağmen istemeyerek görev yaptığı Doğu ve Karadeniz vilayetlerinde görevini bu şekilde ihmal edip etmediği hakkında sicil kayıtlarının dışında

¹⁷⁵Musavver Eşref, nr. 9-35, 29 Teşrinievvel 1325/11 Kasım 1909, s. 1.

bir bilgimiz yoktur. İkincisi, Eşref'in dilini tutamayarak bazı devlet büyüklerini keskin bir şekilde hicvetmesidir. Kendi eserlerinden ve yakınında bulunanların anlattıklarından izleyebildiğimize göre Eşref'in daha kaymakamlık sınavına girmek için İstanbul'a gittiği sıralar söylediği bu tür hicivler onun doğu vilayetlerine tayin edilmesine sebep olmuştur. Tayin edildiği yerlerde de boş durmayarak oradaki idarecileri kıyasıya hicvetmiştir. Bu hicivlerde Eşref toplumsal, idarî aksaklıklardan ziyade kişileri ve onların zaaflarını hedef alarak şiddetli, hattâ edep dışı bir üslup kullanır. Bunun azledilme veya nakledilmesinde daha etkili bir sebep olduğunu düşünmekteyiz.

Vaktiyle arkadaşlarından birisinin “Eşref, sen bir mutasarrıf olsaydın da kaymakamlığa nisbetle maaşı ziyadece olacağından bizi de gözetsen” demesi üzerine şairin söylediği kıtanın doğruluk payı oldukça yüksektir¹⁷⁶:

Ehibbâdan biri böyle teveccüh eyledi izhâr

Dedi, Eşref liva memuru ol, mâhiyyesi çoktur

Dedim, ey mîr-i Talat doğru bu ihtarınız amma

Bu diller var iken bizde kazadan kurtuluş yoktur

Musavver Eşref'te yer alan şu ifadelerden de Eşref'in terfi etmeye oldukça istekli olmasına rağmen sicilinde yer alan suçlamaların buna engel olduğu anlaşılmaktadır¹⁷⁷:

“Sermuharririmiz cenab-ı Eşref bundan on, on beş sene evvel birinci sınıf kaymakamlıklardan birine tâlib olur, olamaz derler. Neden, der. Çünkü sicill-i ahvalin

b) Yazı Faaliyeti

Eşref, yurt dışında bulunduğu sırada, Deccal'de kendisi de ifade ettiği gibi¹⁷⁸ siyasî baskılarla gazetelerin kapatılma tehlikesinden dolayı şiirlerini daha çok kitaplarında biraraya getirip yayınlamıştır. Yurda döndükten sonra ise İzmir'de Edeb Yahu'nun, daha sonra İstanbul'da Eşref'in başyazarlığını üstlenir. Bu gazetelerle birlikte Ahenk, Hizmet gibi İzmir gazetelerinde, İstanbul'da Yeni Gazete'de ve bazı mizah gazetelerinde peşpeşe şiirleri yayınlanır. İlk defa bu gazetelerde yayınlanan şiirlerinde özellikle toplumsal aksaklıkların, yayın hayatından çekildikten sonra kaleme aldığı uzun manzumelerindeki kadar keskin olmasa da II. Meşrutiyet yönetiminin hicvedildiğini görmekteyiz. Ayrıca kitaplarında yer alan uzun ve kendi içlerinde bir bütünlük teşkil eden manzumeler bu dönemde yerini daha çok muhtelif konularda kaleme alınmış kıtalara bırakmıştır.

Mısır'dan döndükten yaklaşık iki ay sonra 16 Ekim 1908'de ilk sayısı çıkan Edeb Yahu gazetesinin başyazarlığını üstlenir. 3 Teşrinievvel 1324-21 Teşrinievvel 1325 tarihleri arasında 57 sayı çıkan gazetenin imtiyaz sahibi Mehmet Remzi, mesul müdürü Taşlızade Hasan Rüştü'dür¹⁷⁹. Zuhuri ve Curcuna örneklerinde olduğu gibi bu mizahî gazeteyi de Eşref'in çıkarttığını söyleyebiliriz. Edeb Yahu'da Eşref'in dışında en çok Dölekzade Mehmet Nuri, Adanalı Ziya, Hafız İsmail, Abdülhalim Memduh gibi imzalara rastlamaktayız. 27. sayıdan itibaren başyazar olarak görülen Hafız İsmail'in şiir ve yazılarına ise bu sayıdan sonra geniş yer ayrılmıştır.

İlk sayıda yer alan muhtemelen Eşref'in kaleminden çıkmış "Mukaddime"de, ancak kendi çıkarı söz konusu olduğunda hürriyetten dem vuranlar, ehliyetsiz mebus adayları, dini istismar ederek halkı birbirine düşüren vaizler ve gazeteciler, davalara zamanında bakmayan mahkeme heyetleri v.b. hicvedilir. Adeta gazetenin politikasını çizen ve muhteviyatını belirleyen bu yazının sonunda şairin aşağıdaki kıtası yer alır. Bu kıta aynı zamanda her sayıda başlık altında verilir:

*Aransın hakkı varsa her kimin kimde mahâkimde
Demem sair refikanımla mizana Edeb Yahu
Hükûmet bundan evvel etti matbuatı çırçıplak
Kusura bakmasınlar çıktı meydana Edeb Yahu*

¹⁷⁸Deccal, s. 3.

¹⁷⁹Taşlızade Hasan Rüştü, Abdülhamit döneminde ağabeyi Taşlızade Doktor Ethem, Tokadizade Şekip, Abdülhalim Memduh, Tefvik Nevzat, Şeyh Nuri ile birlikte soruşturmaya uğrayarak sürgüne gönderilen İzmirli aydınlardandır. Diğerleri Bitlis'e giderken o Kastamonu'ya sürülmüştü. Bu soruşturmaya Eşref de dahil edilmiş, ancak bir ceza almadan kurtulmuştur.

Eşref'in bu gazetede yayınlanan şiirlerine baktığımızda özellikle 14. sayıya kadar bir kısım şiirinin, bu sayıdan sonra ise bir kaç şiir dışında tamamının daha önce neşredilmiş şiirler olduğunu görüyoruz. Bu şiirler daha önce Mısır'da çıkmış olan Deccal, ikinci Deccal, Hasbihal, İran'da Yangın Var adlı eserlerde ve Ahenk, Hizmet, Doğru Söz, Curcuna, Zuhuri gazetelerinde yer almaktadır.

İlk olarak Edeb Yahu'da görülen şiirlerinde, genellikle değişen siyasî düzene paralel olarak hürriyet, esaret, istibdad, adalet gibi temlerin işlendiğini görmekteyiz. II. Meşrutiyet'in beraberinde getirdiği aksaklıklar, her ne kadar daha sonraki uzun manzumeleri kadar keskin olmasa da şairin hicivlerinden nasibini alır. Rüşvet, yolsuzluk yine devam etmekte, hak etmeyenler mebus olmakta, mebus olanlar da az çalışıp çok para almaktadırlar. Ayrıca kaldırılması için mücadeleler verilen istibdad da başka şekillerde tezahür etmektedir¹⁸⁰:

(...)

*Eskiden korkar idik nerde hafıye görsek
Korkutur milleti şimdi gazete erkânı*

Dombaycızade İbrahim Efendi'nin ölümüne dair kaleme aldığı mersiye, daha önce Memuriyet Hayatı kısmında söz konusu ettiğimiz Kırkağaç naibi hakkında yazdığı "Şikayetname", Bitlis'te bir kazada kaymakamlık yaparken o sırada Bitlis valisi olan Arif Paşa'nın yolsuzluklarının anlatıldığı kaside ve Rıza Paşa'ya yazdığı "Şitaiyye" bu gazetede yer alan uzun manzumelerindendir. Bunlardan özellikle sonuncusu methiye olması bakımından dikkate değer. Hayatında çok az kişiyi methetmiş olan şair bu kasidesinde¹⁸¹:

*Vefat etti uşığım ben soğuktan öldü zannettim
Meğer açlıktan ölmüş ol emektarım olan Dikran*

gibi beyitlerle çaresizliğini ve yoksulluğunu anlatarak

*Keremde aynı Hâtem-i muhterem, sahib-i himem yani
Bugün adliyeye nâzır Rızâ Pâşâ-yı pür-ihsan*

diye methettiği Paşa'dan yardım ister.

Ayrıca gazetede, Hafız İsmail, Salih Saim, Halil Edip gibi yazarların şairden övgüyle söz ettikleri yazılarına, mektuplarına, Eşref'in şiirlerine yazılan tahmislere ve

¹⁸⁰nr. 10, 6 Kânunıevvel 1324/19 Aralık 1908, s. 2.

¹⁸¹"Şitaiyye", nr. 6, 8 Teşrinisani 1324/21 Kasım 1908, ss. 1-2.

nazirelere geniş yer ayrılır. Edeb Yahu'nun yanı sıra bu arada şairin Ahenk ve Hizmet'te de dört kıtası yayınlanır.

Hizmet'teki bir haberden 13. sayıdan sonra Eşref'in Edeb Yahu'nun başyazarlığından çekildiği anlaşılmaktadır¹⁸²:

“Bundan sonra “Edeb Yahu” gazete serlevhasında başmuharrir Eşref kelimesi tayyedilecektir. Esbab-ı mucibesi mezkur gazetenin sahib-i imtiyazıyla müdir-i mesulüne yazılmıştır. Gazetenizde ilanı mercûdur.

Kasaba Kaymakamı: Eşref”

Bu ilandan bir gün önce 9 Ocak 1909'da çıkan Edeb Yahu'nun 13. sayısından itibaren başmuharrir olarak Eşref'in ismine rastlamayız.

Eşref'in Edeb Yahu'nun başyazarlığından ayrılmasının değişik sebepleri olabileceğini düşünmekteyiz. Bunlardan biri İstanbul'a gitmesidir. Geveze'de yer alan bir yazıda¹⁸³ belirtildiği gibi şair Edeb Yahu'dan ayrılır ayrılmaz İstanbul'a gitmiştir:

“Yakın vakitlere kadar İzmir'de Edeb Yahu'nun sermuharriri olan bu zat-ı âli-kadr bu pazartesi günü İstanbul'a gelmiş olduklarından şeref-i muhazaralarıyla müşerref olmak arzu ediyorduk.”

Anlaşılan Eşref, 25 ocak pazartesi günü İstanbul'a gitmiş ve bu arada Geveze idarehanesini de ziyaret etmiştir. Geveze, okurlarına bundan böyle Eşref'in eserleriyle sütunlarını süsleyeceklerini ümit ettiklerini müjdelemektedir. Yalnız elimizde bazı sayılarının eksik olduğu bu gazetede şairin müstakil olarak ya da yazıların içinde yer alan kıtaları ilk defa burada neşredilmeyip daha önce muhtelif yerlerde çıkmış şiirlerindedir.

Edeb Yahu'dan ayrılışının bize göre daha önemli diğer sebebi ise gazete idarecileriyle aralarında vuku bulan anlaşmazlıktır. Eşref'in, daha önce değindiğimiz Mart 1912 tarihli Anadolu gazetesindeki mektubu¹⁸⁴, bu ayrılışın eserlerinin yayını konusunda gazete idarecileriyle ve özellikle Hafız İsmail'le aralarında bir anlaşmazlıktan ileri geldiğini göstermektedir. Şair bu tarihte Müsavat'ın başyazarı olan Hafız İsmail'e gönderdiği mektupta mesul müdür Tahir Efendi'yi ve özellikle Hafız İsmail'i kendisine ait olmayan eserleri yayınladıkları için suçlayarak Edeb Yahu'ya atıfta bulunur:

¹⁸²nr. 2540, 28 Kânunievvel 1324-10 Kânunısani 1909.

¹⁸³“Şair-i Şehir Eşref Bey”, nr. 21, 15 Kânunısani 1324 Perşembe/28 Ocak 1909, ss. 3-4.

¹⁸⁴“Şair Eşref Bey Tarafından Gönderilmiştir”, Anadolu, nr. 80, 24 Şubat 1327/8 Mart 1912.

“Azizim,

Tam elli iki gündür yatak esiriyim. Benim haberim, malumatım olmaksızın Musavat gazetesinde Eşref imzasıyla bazı kıtalar görüldüğünden müdir-i mesul Tahir Efendi’ye men etmesi için Hancızade Sabri Efendi’ye mahdumum Mustafa tarafından bir mektup yazıldığı ve Tahir Efendi’ye de ihbar edildiği halde aldırın olmadı. Eş’ârın bazıları hiç benim olmadığı gibi benim olanların da hiçbir vakit tab ve neşri taraftarı değilim. Bâhusus benim ne ittihat ile ve ne de hürriyet ve itilaf ile zerre kadar alışverişim yoktur. Bilirsin ya vaktiyle İstanbul’da yarı latife yarı ciddi ağzından kaçırılmış olduğun bir sözün seyyiâtı olmak üzere ben bir sene haps oldum. Nihayet Mısırlara kadar kaçtım kurtuldum. O sizin sözün kurbanı olarak Nevzad da Adana’da öldü. Benim her yerde ahabımın yüzde sekseni İttihad ve Terakki fırkasına mensub olduğu ve burada benim hastalığımda bana bakmakta olan akrabalarımın yarısı da ittihatçı olduğundan hakkımda tükenmez bir husumetiniz var imiş gibi benim namıma aleyhdârâne şiir yazmanızı teessüf eder ve bademâ yazmamanızı ve yazdırmamanızı rica ederim. Bu gibi meselede zat-ı alilerinizde gayet garip bir huy var. Bir zaman “Edeb Yahu”dan da eş’ârımı size çıkarttırmak için aynı zahmetlere giriftar olmuşum. İnsaf yahu. Bademâ benim nâmımı kâle almayın, beni üzmeyin.”

Bu mektuptan anlaşıldığına göre bir zamanlar aynı ideal uğrunda birleşen ve dostluklarını sürdüren Eşref ile Hafız İsmail’in zamanla araları açılmış, Hafız İsmail İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne muhalif olmuştur. Oysa Edeb Yahu gazetesinde Hafız İsmail’in Eşref’in şiirlerine nazireler yazdığını¹⁸⁵ ve yine başka bir yazısında¹⁸⁶, şairden övgüyle söz ederek Meşrutiyet’ten sonra Eşref’in eserlerini korsan olarak neşredip keselerini dolduran ve bu hakkı kendilerinde bulan bazı kimseleri ağır bir şekilde eleştirdiğini biliyoruz.

Burada üzerinde durmak istediğimiz önemli bir konu Eşref’in şiirlerinin kendisinden izinsiz ve habersiz olarak çeşitli yerlerde yayınlanması meselesidir ki bu, günümüzün de aktüel bir konusudur. Bu konuda devrin basınında birçok habere rastlamaktayız. Takip edebildiğimiz kadarıyla bu sıralarda Eşref’in Mısır’da neşrettiği kitaplar da bazı kimseler tarafından izinsiz olarak yayınlanmaktadır. Eşref bizzat Hizmet idarehanesine giderek eserlerinin korsan olarak yayınlanmasından ve bazı kimselerin şöhretinden yararlanarak ona ait olmayan eserlere ismini vermek sahtekarlığını göstermelerinden yakınır. İstanbul’da Cihan Kütüphanesi sahibi Mihran Efendi şairin Şah

¹⁸⁵nr. 5, 1 Teşrinisani 1324/14 Kasım 1908, s. 1; nr. 6, 8 Teşrinisani 1324/21 Kasım 1908, s. 2.

¹⁸⁶“Biraz da Ciddi”, Edeb Yahu, nr. 5, 1 Teşrinisani 1324/14 Kasım 1908, s. 3.

ve Padişah ve Deccal gibi Mısır'da basılmış eserlerini yeniden ve takliden bastırarak satmakta, bu kitaplardan bir kısmını İzmir'e göndermektedir. Hatta ona ait olmayan eserlere de şöhretinden istifade ederek ismini koymaktadırlar. Bunun dışında Kaptan Osman Rahmi ve Giritli Sıdkı isimindeki kişilerin Eşref'in bazı eserlerini neşretmek için kendisinden mektupla izin istedikleri, eğer dört güne kadar cevap alamazlarsa bunu izin telakki edip hemen eserleri tab ve neşredeceklerini söyledikleri belirtilmektedir.

Hizmet, taklit ve çalıntıdan ibaret olan bu tür eserler konusunda halkı uyararak onlara, Eşref'e ait olmayan eserleri alıp da aldanmamalarını tavsiye eder. Eserlerini korsan olarak yayınlayan bu kişiler hakkında Eşref gerekli yerlere müracaat ederek dava açmıştır¹⁸⁷. Ahenk'te de İdris Şinasi "Mülk-i Manevi", yani telif hakkı konusuna dair uzun açıklamalarda bulunarak Eşref imzasıyla neşredilen çalıntı ve taklit eserlere karşı halka gerekli uyarılarda bulunur¹⁸⁸.

Yeni Gazete'de yer alan bir yazıda¹⁸⁹ şairin Edeb Yahu ile ilişkisini keserek İstanbul'a geldiği, Yeni Gazete'nin yazı heyetine katıldığı, bundan böyle her sayıda Ra'd-ı Kaza başlığıyla bir kıtasının yayınlanacağı haberi yer alır. Ayrıca aynı yazıda Eşref'in Edeb Yahu'da hâlen kendi ismiyle yayınlanmakta olan şiirlerin kendisine ait olmadığını ilan ettiği de belirtilmektedir. Geveze'de de aynı konuyla ilgili olarak şairin Edeb Yahu ile ilişkisini kestikten sonra eserlerinin neşredilmeye devam edildiği, buna şairin rızası olmadığı belirtilerek bu konuda Edeb Yahu uyarılır¹⁹⁰. Suçlamaları reddeden Edeb Yahu ise söz konusu şiirlerin sahte ve çalıntı olmadığını, şairin kendisi tarafından verildiğini söyleyerek bu eserlerin karşılığında zorla kabul ettirilen parayı da Eşref'in hürriyet zekatı olarak fakirlere dağıttığını belirtir¹⁹¹.

Bildiğimiz gibi Eşref, 13. sayıdan itibaren Edeb Yahu'nun başyazarlığından ayrılmıştır. İlk on dört sayıda çıkan çoğu şiirler şairin daha önce başka yerlerde neşredilmeyen ilk olarak bu gazetede neşredilen şiirleridir. Bu sayıdan itibaren ise şairin eserlerine daha az yer verildiğini, bazı şiirlerinin Yeni Gazete ve Edeb Yahu'da bir kaç gün aralıklarla yayınlandığını görmekteyiz. Bir kısım şiir de özellikle şairin matbu eserlerinde yer alan ya da daha önce değişik yayın organlarında neşredilmiş şiirleridir. Anlaşılan Eşref, İzmir'den ayrılmadan önce Edeb Yahu'ya bazı eserlerini vermiş, ancak çıkan anlaşmazlık üzerine eserlerinin bu gazete tarafından yayınlanmasını istememiştir.

¹⁸⁷Hizmet, nr. 2512, 18 Teşrinisani 1324-1 Kânunıevvel 1908.

¹⁸⁸"Mülk-i Manevi ve Şair-i Şehir Eşref Bey", nr. 3771, 23 Teşrinisani 1324/6 Aralık 1908.

¹⁸⁹"Ra'd-ı Kaza, Şair Eşref", nr. 166, 22 Kânunısani 1324-4 Şubat 1909.

¹⁹⁰"Eşref Bey ve Edeb Yahu", nr. 24, 27 Kânunısani 1324/9 Şubat 1909, s. 3.

¹⁹¹"İstanbul Matbuatı-Edeb Yahu", nr. 18, 31 Kânunısani 1324/13 Şubat 1909, s. 1.

Bazı sayılarının eksik olduğu Edeb Yahu'nun 29. sayısından sonra ise şairin şiirine veya onunla ilgili bir yazıya rastlamıyoruz.

Daha sonra Eşref gazetesinde de şairin eserlerinin korsan yayınları ile ilgili haberler yer almaktadır. 3. sayıda şair bizzat bu meseleye dair şikayetlerde bulunarak hâlâ şiirlerini yayınlamakta olan Edeb Yahu'ya atıfta bulunur¹⁹²:

“Fakir asar-ı bî-miktarımın bir kısmını mukaddema Mısır'da tab' ettirmiştim. Bazı ceraid (bir gazete müstesna) kendi malları gibi bunların bazı muhteviyatını tefrika suretiyle bi-muhaba derc eyliyor. Fakirin bu gazetelerle hiç bir münasebetim yoktur.”

Edeb Yahu'da şiirleri çıkmaya devam ederken 4 Şubat-13 Mart 1909 tarihleri arasında Yeni Gazete'de de hemen hemen her gün “Ra'd-ı Kaza” başlığıyla kıtaları yayınlanır. Bu kıtaların bir kısmı özellikle matbu eserlerinde yer almaktadır. İlk defa bu gazetede neşredilen kıtalarda ise rüşvet alan polisler, basındaki sansür, cahil mebuslar, gündün güne artan dilenciler, düzensiz işleyen postalar, yeni jurnalciler hicvedilerek toplumdaki aksaklıklara temas edilir. 13 marttan sonra gazetenin birkaç aylık sayısına ulaşamadığımız için kıtaların yayınına devam edilip edilmediğini bilemiyoruz. Ancak 18 Mart 1909'da yayın hayatına atılan Eşref gazetesinin başyazarlığını üstlenmesi Yeni Gazete'de sadece üç dört kıtasının daha yayınlanabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte kasım 1909'da bu gazetede tekrar “Ra'd-ı Kaza” başlığıyla beş kıtası daha yayınlanmıştır.

Şair'in eserlerinin çalıntı olarak yayınlanmasına dair Azarbeycan'da Güneş gazetesinde çıkan bir haber onun yurt dışında da şöhret bulması bakımından önemlidir. Azarbeycan'ın ünlü hiciv şairi Sabir, Mirzağa Aliyev'in Eşref'in iki rübaisini kendi ismiyle yayınlaması münasebetiyle şu şiiri yazmıştır¹⁹³:

Kuruluptur yine meydan-ı heyehâ-yı suhen

Yazılır şiir açılır perde-i mânâ-yı suhen

Şair olmak hünerinden başı bî-behre iken

Girişip öğruluğa Mirzali Ağa-yı suhen

Eşref'in günde birer dane rübaisiyle

Özünü addediyor şair-i dânâ-yı suhen

¹⁹²“Bir İki Söz”, nr. 3, 19 Mart 1325-1 Nisan 1909, s. 1.

¹⁹³Mirza Elekber Sabir, Hophopname, Bakü, 1980, s. 296-297. Dipnotta bu şiirin ilk defa Güneş gazetesinin 17 Aralık 1910 tarihli 94. sayısında E. S. imzasıyla neşrenildiği belirtilmektedir.

*Ne güzel söylemiş ol Nefi-i üstad-ı kelâm
O büyük hazin-i refşen-dil-i kâlâ-yı suhen*

*“Sirkat-i şiir edene kat’-ı zeban lazımdır
Böyledir şer’-i belagatte fetva-yı suhen”*

“Eşref’in günde birer dane rubaisiyle” ifadesinden muhtemelen Yeni Gazete’de her gün birer kıta halinde çıkan “Ra’ d-ı Kaza”lar kastedilmektedir.

Şairin başyazarlığını yaptığı Eşref, daha sonraki adıyla Musavver Eşref gazetesi 18 Mart 1909-10 Mart 1910 tarihleri arasında haftalık olarak 52 sayı neşredilir. Gazetenin mesul müdürü Hüseyin Nazmi’dir. İlk sayıda “Bir İki Söz” başlıklı bir sunuş yazısı mevcuttur. Yazıda Eşref’in bir mizah gazetesi olmasına karşılık, aynı zamanda edebî mahiyet taşıyan mensur ve manzum eserlere de yer vereceği ifade edilmektedir. Başmuharrir Eşref’in eserlerinin yanı sıra Said Bey, Hayret, Muallim Feyzi, Süleyman Nazif, Ahmed Rasim, Tokadizade Şekib gibi isimlerin eserlerinin de gazetede yayınlanacağı müjdelenmektedir. Gazetenin ilk sayfasında Eşref’in bir resmi ve altında Muhiddin adlı bir şairin, şair hakkında kaleme aldığı “Kıta”sı vardır. Derginin ilk sayısından itibaren Eşref’in, özellikle kıtalarına geniş şekilde yer verilir. Bu gazetede ilk şiiri ilerde “Hacıyatmaz” ismiyle neşretmeyi düşündüğü mizah gazetesinin klişesi altında yer alacak olan kıtasıdır¹⁹⁴:

*Düşse bir hileye der müsteniden işbu sukût
Bir çeviklik ile meydan-ı hünerden kalkar
Ne kadar zulm ile sarsılsa yıkılmaz millet
Hacıyatmaz gibidir düştüğü yerden kalkar*

Gazetede Eşref’in muhtelif konularda daha önceden ve bu sıralarda söylediği şiirlerinin dışında kendi ağzından anlatılmış fıkralara ve mizahî hatıralara da yer verilmiştir. Bunların büyük bir kısmı “Hazret-i Eşref diyor ki:”, “Sermuharrir-i ateş-zebanımız diyor ki:”, “Hazret-i Eşref-i şimşir-zeban diyor ki:” ve benzeri ifadelerle başlamakta ve şairin bir kıtasıyla sona ermektedir.

Ayrıca şairin daha önce Mısır’da yayınlanmış eserlerinin satışıyla ilgili haberlere de yer verilir. 3. sayıda İran’da Yangın Var adlı eserinin Yeni Postahane arkasında 5

¹⁹⁴nr. 1, 5 Mart 1325-18 Mart 1909, s. 2.

numaralı idarehanede satılmakta olduğu, 14. sayıda da Hasbihal'in satışa sunulduğu ve fiyatının 5 kuruş olduğu belirtilmektedir.

Şair, Eşref gazetesini "yegane makes-i efkâr" olarak gördüğünü belirterek eserlerinin tümünün bu gazetede yayınlanacağı haberini verir¹⁹⁵:

"Eski vadide ve divan tarzında külliyyat tertip etmek her nedense hoşuma gitmediği cihetle külliyyât-ı asarım Eşref'in kolleksiyonunda tecelli edecektir. Binaenaleyh bu gazetede eskiden söylediğim eş'âra tesadüf ettikleri vakit muhterem kariinin biz bunu filan yerde okumuş yahut da filancadan işitmişik diye sıkılmamalarını ve külliyyât-ı asar-ı fakiranemi görmek isteyenlerin Eşref'in çıkmış, çıkacak nüshalarını tedarik ve hıfz etmelerini rica ederim. Bu ricadan maksadım, hâşâ eserlerime kıymet isnat etmek, kendime vücut vermek değildir. Belki bunların değersizlikleriyle beraber, tuhaflık içinde hakikat tasvir ettiklerine mebni mazhar-ı takdir olduklarını bildiğim için, evlad-ı maneviyem olan şübbân-ı udebâ-yı vatanım bu vadide dahi icâle-i semend-i hâme etmeleri arzusunda bulunduğumu işrab eylemektir."

Bu gazeteyle de ilişkisi uzun sürmeyen Eşref, Adana'daki memuriyet yerine gitmek için ayrılırken İzmir'deki işlerine ve İstanbul'da tesis ettiği Eşref gazetesine Şahabettin Şükrü ile Artin Bubli isimli kişileri vekil tayin eder¹⁹⁶. Eşref Karagöz'e gönderdiği bir mektubunda Musavver Eşref'le ilişkisini tamamen kestiğini, yakında İzmir'de "Hacıyatmaz" isminde bir gazete çıkaracağını, eserlerini görmek isteyenlerin o gazeteden öğrenebileceklerini belirtir¹⁹⁷. Bundan sonra Musavver Eşref iki sayı daha çıktıktan sonra kapanır.

Eşref'in başyazarlığını yaptığı gazetelerle ilişkisinin kısa süreli olduğunu, bir müddet sonra ilişkisini tamamen kestiğini görmekteyiz. Bu yukarıda belirttiğimiz gibi bazı anlaşmazlıklardan ve şairin görevi dolayısıyla veya başka bir sebeple mekân değiştirmesinden kaynaklanmaktadır. Bunların yanı sıra şairin disipline gelemeyen kişiliği bir işi sonuna kadar götürmesine fırsat vermemiştir. Hatta ilişkisini kestiği veya zayıflattığı halde gazetelerde başyazar olarak görülmesi ve şiirlerinin neşrine devam edilmesi, idarehaneye düzenli olarak gitmediğini düşündüğümüz şairin şöhretinin bile

¹⁹⁵"Bir İki Söz", nr. 3, 19 Mart 1325-1 Nisan 1909, s. 1.

¹⁹⁶İttihat, nr. 143, 24 Mart 1325/6 Nisan 1909.

¹⁹⁷"İstanbul'da çıkan Eşref gazetesiyile ba'd-mâ katiyyen alakam kalmamıştır. Fakire hürmet edenlerden ceride-i mezkûre ile alakadar olanlar varsa benim namıma himmet ediyorlar sanmasınlar. Zaten ben kimseden himmet, inayet bekleyenlerden değilim. Yakında kendi namıma İzmir'de "Hacıyatmaz" namıyla bir gazete çıkaracağım. Asarımı görmek isteyenler o gazeteden öğrenebilirler.", nr. 170, 13 Şubat 1325/26 Şubat 1910.

gazeteler için yeterli olduğunu akla getirmektedir. Adana'da Kadri Bey'in şaire hediye ettiği manzumenin yayınlanması hakkında ve kendisinin meşguliyetiyle ilgili Eşref'in Musavver Eşref'e gönderdiği yazı hem şairin otoritesini hem de çıkarttığı ve başmuharrir olarak gözüktüğü gazetelerle ilişkisinin son derece gevşek ya da daha doğru bir ifadeyle kendine özgü olduğunu göstermektedir¹⁹⁸ □□□□

"Bizim evlatlardan birisi bâlâdaki manzume ile mektubu bana hitaben yazmış. Bu bir evladın pedere olan muhabbeti kabilinden tanındığından hiç azametime sebep olmamıştır. Binaenaleyh gazeteye derc ediniz.

Ben bu günlerde pek meşgulüm. Gazetemize yazı ancak haftaya gönderebileceğim. İdarehane sükkânına selam.

Adana'dan vali muavini: Eşref"

Eşref, Edeb Yahu dışında 1908 aralığında Hacıyatmaz isimli başka bir mizah gazetesi çıkarma teşebbüsünde bulunur, fakat bu gazete bir türlü neşredilemez. Zaman zaman gazetelerde bu isimde bir gazetenin çıkacağı ilan edilir. Hizmet'te yer alan "Kasaba kaymakamı ve refikimiz Edep Yahu gazetesi başmuharriri şair-i ateş-zaban Eşref Bey babamız İzmir'de yevmî "Hacıyatmaz" adı altında Türkçe bir mizah gazetesi neşrine ruhsat itâsını talep ve temenni eylemiş ve makam-ı vilayetten dahiliye nezaretine iş'âr-ı keyfiyet edilmiştir" şeklindeki haberden¹⁹⁹ şairin bu teşebbüsü için gerekli yerlere müracaat ettiği anlaşılmaktadır.

Eşref gazetesinin 18 Mart 1909 tarihli ilk sayısında şairin "Hacıyatmaz" isimli bir mizah gazetesi neşredeceği haberi vardır. Bu gazetenin klişesi altında yukarıda belirttiğimiz kıtanın yer alacağı söylenmektedir.

Yine İttihat'ta²⁰⁰ Eşref, Adana'daki memuriyetine giderken geride bıraktığı işlerine vekil bıraktığı Şahabettin Şükrü ile Artin Bubli isimli kişilerin idaresinde bu gazetenin neşredileceğini söylemektedir.

Son olarak Karagöz'de²⁰¹, yakında kendi namına İzmir'de Hacıyatmaz adıyla bir gazete çıkaracağını, eserlerini görmek isteyenlerin bu gazeteden öğrenebileceklerini duyurmaktadır.

¹⁹⁸"Eşref İdarehanesine", nr. 18, 2 Temmuz 1325/15 Temmuz 1909, s. 1.

¹⁹⁹nr. 2513, 19 Teşrinisani 1324-2 Kânunievvel 1908.

²⁰⁰nr. 143, 24 Mart 1325/6 Nisan 1909.

²⁰¹nr. 170, 13 Şubat 1325/26 Şubat 1910.

Bu haberdan sonra “Hacıyatmaz” adında bir gazetenin çıkacağına ve çıktığına dair bir habere rastlayamadığımız için bu teşebbüsün fiiliyata geçmediğini düşünmekteyiz.

Eşref’in bundan sonra gazete çıkarttığını , bir gazetenin başmuharrirliğini yaptığını ya da yoğun olarak yayın organlarında eserlerinin neşredildiğini göremiyoruz. Yalnız Yuha, Malum, Züğürt, Musavver Nay gibi devrin küçük çaplı mizah gazetelerinde bazı kıtaları yayınlanmıştır.

2 Kânunievvel 1326/15 Aralık 1910’da tek sayı çıkmış olan Yuha’da merkeplerle ilgili bir kıtası yer alır. Baha Tevfik’in mesul müdür olduğu Eşek’in devamı niteliğinde ? Kânunievvel-27 Kânunievvel 1326/? Aralık 1910-9 Ocak 1911 tarihleri arasında 6 sayı çıkmış olan Malum’un 3. sayısında iki, diğerlerinde birer kıta olmak üzere toplam yedi kıtası neşredilmiştir. Bunlar genelde Eşek gazetesinin kapatılmasını hicveden şiirlerdir. 1 Mart-30 Haziran 1327/14 Mart-13 Temmuz 1911 tarihleri arasında 17 sayı çıkmış olan Züğürt’te ise bozuk düzenin hicvedildiği iki kıtası ilk olarak bu gazetede, değişik konulardaki diğer manzumeleri ise daha önce muhtelif yayın organlarında neşredilmiştir. 23 Mayıs 1912 tarihli Musavver Nay gazetesinde de Deccal’de yer alan bir kıtanın tekrar neşredildiğini görüyoruz²⁰². Bu gazetenin koleksiyonuna ulaşamadığımız için kaç sayı çıktığını, burada şairin başka şiirlerinin yayınlanıp yayınlanmadığını bilemiyoruz.

Eşref’in Müsavat’ta kendisine ait olmayan bazı kıtaların kendisine mal edilerek yayınlanmasına dair Anadolu’ya gönderdiği mektuptan daha önceki kısımlarda bahsetmiştik. Bu mektubun yayınlanmasından iki gün önce yine aynı gazetede şöyle bir haber yer almaktadır²⁰³:

“Dünkü Müsavat gazetesi ilk sahifesini Eşref’in bir kıtasıyla tezyîn eyliyordu. Şair Eşref’i tanıyanlar mumaileyhin âlem-i bezm-i rezimde bîhûş olmaya yaklaştığı sıralar bu gibi nadireler yumurtladığını bilirler.

Eşref’in tab’-ı rindânesi mukteziyâtından olan bu gibi müstehcen sözler meclis îrâdlarında bile maruz görülemez iken bir gazetenin o hezeliyâtı bütün çıplaklığıyla alıp varakasının ilk sütununa geçirmesi edeb ve hayaya pek büyük bir tecavüzdür. Malum a, gazete sütunlarına geçen yazılar umûma hitabı mutazammındır. Binaenaleyh o hitab esnasında terkiib-i meşhur ve ma’yûbu zikretmek umuma karşı şenî bir tecavüz olur. Müsavatçılar tavuk pazarı şairliğindeki maharetlerini izhara kalkışmışlarsa da bunu kürsi-i

²⁰²Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları, s. 416.

²⁰³“Biraz Olsun Haya Edelim”, Anadolu, nr. 78, 6 Mart 1912

âmm mahiyetinde olan gazetede değil mecmu-ı hususiyelerinde yapabilirler ve o vakit birbirlerine istediklerini söyleyebilirler.

21 şubat tarihli salı günkü Müsavat'ın sahifesindeki kıtanın son mısraı gözümüze çarpınca gazeteden iğrendik. Ve sonra ise elîm mevzûlar sernâmesini pek haklı bulduk. Halkın fikir ve hissini tenzîh ve tenvîre yeltenen bir gazetenin düştüğü şu derece kadar elîm şey tasavvur edilebilir mi? Edeb!"

İttihatçıların yayın organı olan Anadolu ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yayın organı olan Müsavat gazetesindeki bu yazılar aynı zamanda evvelce aynı siyasî düşünceyi paylaştan Eşref ile Hafız İsmail'in yollarının ne derece ayrıldığını da göstermektedir.

Eşref'in şimdiye kadar üzerinde durduğumuz yazı faaliyeti sağlığında neşredilmiş olan eserleri ve bu eserlerin yankılarıyla ilgilidir. II. Meşrutiyet'ten sonra kaleme aldığı, fakat sağlığında yayınlama imkânı bulamadığı diğer eserleri ise özellikle Vakit gazetesinde 1928, 1929 yıllarında neşredilmiştir. Vakit, şairin şiirlerini toplamak için o güne kadar bütün teşebbüslerin akim kaldığını belirterek neşredilmemiş eserlerinden birer parçayı her gün gazetede yayınlayacağını ilan eder²⁰⁴. Kuyruklu Yıldız, Rüya, Eşref'in Bergüzarı, Eşref'in Meclis-i Mebusanı yahut Mahsul-i Hayali, Tercüman-ı Millet yahut Kaside-i Hürriyet gibi uzun manzumeleriyle birlikte değişik nazım şekillerinde yazılmış eserleri hemen hemen her gün Vakit'te yayınlanır.

211 bentten oluşan "Eşref'in Meclis-i Mebusanı yahut Mahsul-i Hayali"nde şairin bu eseri 1324 (1908)'de yazdığı belirtilmektedir. Bu uzun şiir bir çeşit tiyatro havasında II. Meşrutiyet meclisinin genel panoramasını ortaya koyar. "Dua", "Teşebbüsât", "Sadedden Evvel", "Saded", "Mebusan Listesi" "Meclis-i Mebusan Reisi Muvakkatinin Nutk-ı Manzumu" gibi başlıklarla meclisin genel havası mizahî ve ironik bir üslupla anlatılır. Şair, "Trabzon Mebusu", "Bitlis Mebusu", "Van Mebusu" gibi başlıklar altında bazı mebuslara memleketin ihtiyaçlarını saydırırken helva, kestane yemekle, birbirlerini boğazlamakla meşgul olan bazı kabiliyetsiz mebusları da gülünç durumlara sokar.

Oğlu Mustafa ile birlikte yazdığını söylediği Kuyruklu Yıldız manzumesinin başında 21 Nisan 1326/4 Mayıs 1910 kaydı yer almaktadır. Her yetmiş beş senede bir dünyaya yaklaşacağı söylenen Halley kuyruklu yıldızının insanlar üzerinde meydana getirdiği şaşkınlık ve korkunun anlatıldığı bu eser, genelde bir kıta, kıtanın şerhi ve

²⁰⁴nr. 3766, 3 Temmuz 1928.

bunlarla bağlantılı olarak akla gelen bir fıkranın ya da bir anekdotun anlatılmasıyla devam eder. Bazan bu düzen bozularak kıtalar ya da fıkraların ayrı ayrı verildiği de olur.

Sonunda 6 Haziran 1327/19 Haziran 1911 tarihini taşıyan “Tercüman-ı Millet yahut Kaside-i Hürriyet” şiiri, şairin yazdığı bir kasideden ve kasidenin yine kendisi tarafından yapılmış tahmisinden oluşur. Bu uzun şiir 211 benttir.

Vakit’te neşredilen bir diğer eseri “Rüya” adlı terhib-i bend tarzında yazılmış manzumedir.

“Otuz üç yıl dayandı zulme, üç yılda harap oldu”

“Nasıl olduk esiri üç buçuk yıl üç buçuk şahsın”

şeklindeki ifadeler bu manzumenin II. Meşrutiyet’in ilanından üç, üç buçuk yıl sonra, yani 1911’de kaleme alındığını göstermektedir.

Yazılış tarihine dair herhangi bir kaydın bulunmadığı 44 dördlükten oluşan “Eşref’in Bergüzarı” adlı eserde ise şair, oğlu Mustafa’ya hitap ederek bilgili, dürüst insan olması hususunda yol gösterir. Bir batı dili öğrenerek, şarka garbın fikrini nakletmesini, hem bedenî hem manevî bakımdan kendisini geliştirmesini, felsefe, hukuk, fen tahsil ederek tarih okumasını, memuriyetten ziyade ticaret ve ziraatla uğraşmasını, kimseye fenalık etmemesini, iyi insanlarla düşünüş kalkmasını v.b. tavsiye eder.

Bu uzun manzumelerinin dışında Vakit’te, şairin sağlığında yayınlanmamış bazı şiirleriyle birlikte daha önce gazetelerde ve Mısır’da bastırıldığı eserlerinde yer alan bazı şiirleri de tekrar yayınlanır.

D) ÖLÜMÜ VE YANKILARI

Eşref 22 Mayıs 1912 çarşamba günü Kırkağaç’ta Bahçıvan Pazarı’ndaki evinde vefat etmiş, namazı Kara Osmanoğlu camiinde kılınarak validesi Arife Hanım’ın kabri hizasına defnedilmiştir. Çapkın’da vefat haberi şöyle verilmektedir²⁰⁵:

“Bu sânisî gelmez şairimiz, bu nüktedân büyük adamımız 9 mayıs sene 1328 çarşamba günü vakt-i zahrda Kırkağaç’ta Bahçıvan Pazarı’ndaki hanesinde ircî emr-i celiline lebbeyk-zen-i icâbet olmuş ve na’ş-ı mağfiret-nakşî kemâl-i ta’zîm ve ihtiramla

²⁰⁵(Hancızade) Mehmet Sabri, “Ziyâ-i Azîm”, nr. 20, 12 Mayıs 1328-25 Mayıs 1912.

kaldırılarak Kara Osmanoğlu cami-i şerifi avlusunda namazı ba'de-l-edâ validesi merhume Arife Hanım'ın kabri hizasına terk-i vedia-i hâk-ı gufrân edilmiştir.

Eşref'in, şarkın yegâne ateş-zebân bir şairi olan bu harika-i fıtratın, hasâil ve mezâyâsını -teessür ve telehhüfün şu zaman-ı galeyânında- bildiğim kadar yazmağa gözlerimden dökülen dumû-ı teessür meydan bırakmıyor. Cenab-ı Hak fetânet-i masumları Mustafa Eşref Bey kardaşımıza, ailesi halkına ve ehlibâlarına hasret-keş-i irfanı olan evlad-ı maneviyelerine sabr-ı cezîl ihsan buyursun.”

Yeni İzmir'de Eşref'in soğuk algınlığından vefat ettiği, ölümünden bir kaç saat evvel karısını çağırarak çı çıplak soyunup yatağına yattığı ve karısını gönderdikten sonra hakkın rahmetine kavuştuğu ifade edilir²⁰⁶:

Oğlu Mustafa Şatım ise babasının son olarak söylediği kıtasını vererek ölümünden önceki bir haftalık durumunu şöyle anlatmaktadır²⁰⁷:

*“Bize gurbet değilken dâr-ı dünya dâr-ı ukbada
Mematı sevmemekte affolunmaz bir hatamız var
Düşünsek biz ölümden korkmamak lazım gelir, zira
Yerin altında üstünden ziyade akrabamız var*

Polad gibi olan Eşref'i hastalık o kadar zayıflatmış, o derece eritmişti ki yedi sekiz yaşında bir çocuk kadar kalmıştı. Ölmezden bir hafta evvel ellerine, ayaklarına kına yaktırdı. Yattığı odanın pencerelerini kapattırdı. Geceleri lamba yaktırmadı. Ölümüne rastlayan çarşamba gününe kadar karanlıkta yattı. Çarşamba günü sabahleyin anneme “Bir haftadır karanlıkta yatıyorum. Anladım ki ölüm korkulacak bir şey değilmiş” dedi. Kendisini tamamiyle soydurdu. Çıplak olduğu halde öğleden sonra hayata gözlerini yumdu.”

Hakkı Tarık Us ölümü üzerine yazdığı makalede²⁰⁸, rahatsızlığının ölümünden iki üç ay önce başladığını belirtmektedir. Ayrıca aynı yazıda geçen şu mısralar yakınlarını kaybetmenin acısını şairin daha fazla taşıyamadığını göstermesi bakımından önemlidir:

*Pederle mader ve hemşire gitti kaldı bir Eşref
Feda olmaz mı uğruna bu can kim ya Resulullah*

²⁰⁶***, “Eşref”, s. 11.

²⁰⁷Meşhur Şair Eşref'in Hayatı, s. 13.

²⁰⁸“Eşref”, Yeni Gazete, nr. 1353, 16 Mayıs 1328-29 Mayıs 1912.

Mustafa Şatım'ın ifadesine göre²⁰⁹ babası vefat etmezden bir kaç ay önce birbirinin ardı sıra büyük valideyi ve hemşiresini kaybederler. En büyük çocuğu olan Behiye ismindeki kızının vefat haberini öğrenen Eşref ve oğlu üzüntülerinden ispiroto içmeye başlarlar.

Yakınlarının ölümü üzerine duyduğu üzüntünün yanı sıra Eşref'in içkiye aşırı düşkünlüğü kendi sonunu hazırlamıştır. Oğlu Mustafa da babasının ölümünü aynı sebebe dayandırır²¹⁰:

*Yattı biçare yatakta dört beş ay kurtulmadı
Eylesin kevser verip izaz u rahmet merhamet
(...)
Başka sanma mevtine merhumun işrettir sebep
Durmadi ispirosuz bir gün, içerdi daima
(...)
Öldüğü tarih-i rumi Eşref'in yirmi sekiz
Derdı merhumun veremdi, etmedi kesb-i şifa"*

Bu düşkünlüğüne rağmen Eşref aslında içkiye karşıdır, fakat düşüncelerden kurtulmanın tek çaresi olarak da içkiyi görür:

*Mey içmek intihar etmek demektir gerçi bi't-tedriç
Düşünmekle verem olmaktan evlâdır dilersen iç
Velâkin hürmetinde olmasın vaki kusurun hiç
Bizimçün çünkü mey ağyâra benzer yâra dönmüştür*

Kardeşi Muharrem Hilmi'nin eşi Fadime Hanım da şairin, vefatından kısa bir süre önce Gelenbe'deki evlerinde 14 gün kaldığını, sabahlara kadar içip gün boyu uyuduğunu belirtmektedir²¹¹.

Eşref'in ölümüyle ilgili olarak yukarıya bir kısmını aldığımız Çapkın'daki yazıyı iktibas eden İkdâm "Müteveffânın kendisine has kıymet-i şairanesi umumen müsellemler olduğu cihetle irtihali zâyîâtan addedilir. Hissemize düşen teessürü izhâr ve ailesiyle beraber tekmil-i müştakân-ı irfanını taziye ederiz" diyerek ailesine ve kendisini özleyecek

²⁰⁹"Eşref'in Tercüme-i Halinden Bir Nebze", s. 56; "Memat", Çapkın, nr. 30, 21 Temmuz 1328-27 Temmuz 1912.

²¹⁰"Şair Oğulun Şair Babaya Mersiyesi", Vakıf, nr. 3767, 4 Temmuz 1928.

²¹¹Gül Gün, "Sabahlara Kadar İçer Gün Boyunca da Uyurdu", Yeni Asır, nr. 29999, 27 Kasım 1989.

olanlara başsağlığı diler²¹². “Büyük Eşref’in Vefatı” manşetini kullanan Karagöz’de ise şair için şu mersiye yer alır²¹³:

*Ağlamaktan kara gözler al al oldu kan gibi
Eşk-i çeşmim her diyarı kapladı tufan gibi
Her tarafta hüzn-i matem âşikâr olmaktadır
Ahlar çıkmaktadır eflâka bir volkan gibi
Tır-i hicvi çâk ederdî sine-i zalimleri
Parçalardı her sözü adâyı bir turpan gibi
Bir zaman vasf eylemişti şah-ı İran’ı fakat
Vasfî tesir eyledi ol şaha bir su’bân gibi
Böyle zatı binde bir görmez tarîk-i nâzenin
Tâ kıyamet dönse gerdün künbed-i devranı gibi
Cevher-i tarihi tahrir etti Karagöz
Gitti Eşref âlem-i hesfîye sermestân gibi*

Aynı gün Yeni Gazete de Eşref’in ölüm haberine ve Hakkı Tarık Us’un bir makalesine yer verir. Us, bu yazısında “Köylü’nün son gelen nüshası pek geç haber almış olacak ki iki satırcıkla bu elim ziyâ bildiriyor” diyerek Köylü’nün kayıtsızlığını eleştirmektedir.

İstibdad zamanında ve Meşrutiyetin akabinde Mısır’dan döndüğü zamanlar Eşref’in söyledikleri, neşrettiği eserler oldukça geniş yankı uyandırmasına rağmen daha sonra bu ilgi azalmış olmalı ki ölümü üzerine Tanin’de çıkan bir haber bu suskunluğa sitem eder niteliktedir²¹⁴:

“Şu kara haber, bu acıklı cümle âdi bir söz gibi zamanın dedikoduları arasına karıştı gitti. Şiire, şaire kıymet biçen, ehemmiyet veren olmasa bile, mücahidlere ve mücâhedeye hürmet besleyenler bulunduğunu gördüğümüz şu zamanda, Eşref için de çarpan kalpler, coşan kalemler çıkacağını ummuştum. Hatta hürriyet, hürriyet diye ter ter tepindiğimiz şu sırada bu hürriyet ebesinin cesedini İstanbul’a getirerek Hürriyet tepesine rekz ettirmeyi düşünenler bile bulunabileceğini tahmin eylemişim. Lakin heyhat!.. Öyle bir hürriyet kahramanı, böyle çarçabuk unutulmuş mu vermeliydi?”

²¹²“Şair Eşref’in Vefatı”, nr. 94, 16 Mayıs 1328-29 Mayıs 1912.

²¹³nr. 413, 16 Mayıs 1328/29 Mayıs 1912.

²¹⁴Mestan İsmail, “Eşref İrtihal Etti”, nr. 1349, 20 Mayıs 1328/2 Haziran 1912.

Tahirü'l-Mevlevî de şairin ölümü üzerine şöyle bir tarih düşer²¹⁵:

*Talîk-ül-lisan Eşref-i nüktedân
Ki çün o sühan-ver niyâbed besi
Gözetmezdi asla o ateş-zebân
Hakikat cihadında pîş ü pesi
Sataşmazdı erbâb-ı namusa hiç
Yaşatmazdı âsûde bir nâkısı
Birer yıldırımındır ki alçaklara
İner sade eş'âr-ı dehşet-resi
O hiç susmayan ağzı susturdu hak
Fakat yâd-ı millette hâlâ sesi
Hüda eylesin ruh-ı mağfuruna
Tenezzüh-serâ gülşen-i akdesi
Şehadetle pervâzını gösterir
(Şehid-i gazâ-ı hecâ) cümlesi*

Eşref'in ölümünden sonra Yeni İzmir'de çıkan yazıda²¹⁶ şairin eserlerini dergilerinde yayınlacakları, hayatı hakkında vesika değerinde bir özel sayı çıkaracakları ve Mustafa Şatım'ın da babasının hayatına dair yazılarının yayınlanacağı belirtilmektedir. Yine Yeni İbiş gazetesinin ilk sayısında da²¹⁷ Eşref'in hayatını, matbu ve gayri matbu eserlerini neşreceklerine dair bir haber yer alır. Yalnız bu gazetelerin diğer sayıları elimizde olmadığı için bu teşebbüslerin gerçekleşip gerçekleşmediğini bilemiyoruz.

Ayrıca Ahenk'te Eşrefzade Mustafa Şatım, Rifat Ahmet ve Hüseyin Rifat Beylerin idarelerinde kısmen edebî olarak "Eşref" isminde bir derginin neşredileceğinden bahsedilir. Dergide diğer yazıların yanı sıra Eşref'in eserlerinin üç kısım halinde neşredileceği duyurulur. Bunlar, 1- Büyük manzumeler, 2- Bir hikâye veya vakaya bağlı kıtalar ve hikâye ve menkâbeleri, 3- Eşref'in nükteli muhavere ve hazır cevaplıkları şeklinde başlıklandırılır. Ancak bu dergi muhtemelen çıkmamıştır²¹⁸.

215"Tarîh-i Vefat-ı Eşref", Ahenk, nr. 4848, 10 Haziran 1328/ 23 Haziran 1912.

216***, "Eşref", s. 11.

217"Eşref ve Şiirleri", nr. 1, 8 Şubat 1340/1924.

218Bu küptür Rifat Moralı'nın özel evrakı arasında çıktı. Gazetenin tarih ve yeri belirsiz. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında (belki 1923-24'de) çıkmış bir Ahenk nüshasıdır.

Bazı gazetelerden takip edebildiğimize göre değişik zamanlarda şairi anma törenleri de yapılmıştır. Anadolu'da yer alan haberlerden²¹⁹ C.H.P. Alsancak Ocağı'nda Eşref geceleri düzenlendiğini, bu gecelerde özellikle Remzi Zeytinoglu'nun şairin şiirlerini okuduğunu ve ona dair hatıralarını anlattığını öğreniyoruz. Bir önemli tören de yine Halkevi'nde şairin yüzüncü yıldönümü münasebetiyle yapılmıştır²²⁰. Vakit gazetesi sahibi Hakkı Tarık Us bu törende Eşref'in hayatını anlatarak şiirlerinden ve hatıralarından bazılarını nakletmiştir.

E) KARAKTERİ VE EVLİLİK HAYATI

Eşref'in ölümünden sonra muhtelif zamanlarda kaleme alınmış hatıra nev'inden yazılarda ve değişik vesilelerle yapılmış röportajlarda onun mizacına dair pek çok bilgiye, anekdota ve fıkraya yer verilmiştir. Bu bölümde öncelikle şairin eserlerinden ve kendisiyle ilgili hatıra ve röportajlardan yola çıkarak hicve olan meyli, içkiye düşkünlüğü ve cimriliği gibi çok bariz olarak karşımıza çıkan bazı karakter özelliklerinin üzerinde duracağız. Öyle ki Eşref'in pek çok fıkraya ve anekdota konu olmuş, ayrıca pek çok şiirinde de karşımıza çıkan bu özelliklerin şairin memuriyet hayatında ve yazı faaliyetinde geniş rol oynadığını görmekteyiz. Bizzat kendisinin anlattığı veya onun hakkında anlatılan nüktelerin yanı sıra daha sonra pek çok fıkranın da kendisine mâl edilmesi Eşref'in şiirleri kadar bu yönüyle de şöhret kazandığının açık bir delilidir.

Baba tarafından gelen hicve meyilli olan tabiatı, şairin daha memuriyet hayatının başında kaderini değiştirerek adeta yıllarca sürgün hayatı geçirmesine sebep olmuştur. Niçin hiciv yazdığı sorulduğunda verdiği şu cevap haksızlıklara tahammül edememesinin yanı sıra bunu bir yaşama tarzı haline getirdiğini de açıkça göstermektedir²²¹:

*Eylemem ölsem de kizbi ihtiyar
Doğruyu söyler gezer bir şairim
Bir güzel mazmun bulunca Eşrefâ
Kendimi hicv eylemezsem kâfirim*

²¹⁹"Şair Eşref Gecesi", nr. 9935, 24 Nisan 1945; nr. 10201, 31 Kânunısani 1946.

²²⁰"Kırkağaç'ta Büyük Bir Tören: Şair Eşref'in Yüzüncü Doğum Yıldönümü", Anadolu, nr. 10856, 14 Temmuz 1947.

²²¹Musavver Eşref, nr. 16, 18 Haziran 1325-31 Haziran 1909.

Eşref, çok sevdiği arkadaşlarını dahi methetmesi gerekirken bir açığını bulup hicvetmekten kendisini alamaz. Hiciv yazmakta kendisine haklılık payı çıkardığı şu anekdot bu hususta kayda değer bir örnektir²²²:

“Eşref vefat eden birkaç dostları müstesna olmak üzere, hayatında hiç kimseyi senâ etmemiştir. Kendisine bu babda itirazlar varid oldukça benim hicvim der idi, dua makamındadır. Hangi şerri hicv ettiysem ömrü arttı, mansıbı yükseldi.

İran’da meşrutiyetin ilanı üzerine Muzaffereddin Şah’a birkaç formalık uzunca bir methiye yazdı. Eseri şaha takdim etmek ve mühümce bir caize koparmak için vasıta bile buldu. Fakat kitapları alıp neşredeceği gün telgraflar şahın vefatı haberini âleme ilan etti. Eşref köpürerek İspandit Bar’a geldi. Hepimize hücum ediyordu. İşte diyordu, kimseyi medh etmezsin diyordunuz. Nasılmış bakalım, kitapların masarifini hangi hamiyetli beylerim verecek; size kapılarak mesleğimi tebdil ettim. İlk defa olarak acem şahını senâ ettim, o da ölüverdi.”

Hicivleri kadar bu hicivlerin hangi ortamlarda ortaya çıktığını anlatmanın da yararlı olacağı kanaatindeyiz. Eşref’in arkadaşlarıyla birlikte içip sohbet edebilmek için sık sık görev yerini terkederek İzmir’e geldiği ya da arkadaşlarının şairin görev yaptığı yere gittiği yine hatıralarda anlatılmaktadır. Remzi Zeytinoğlu, ekseriya rakı meclislerinde şiir söylediğini ve cebinde bir kurşun kalemin onda biri kadar küçük bir kalemin bulunduğunu, şiirlerini çoğu zaman içerken yanında bulunanlara yazdığını söylemektedir²²³:

“Şiirlerini çok defa, hatta her zaman diyebilirim, içerken yanında bulunanlara yazdırırdı. Bunda asıl fikrini son mısraya kor ve ilk defa, esas olarak onu ele alır, ondan sonra bir yudum içer, gözlerini kapar eliyle bıyığını tarayarak karşılarında bulunana: “Yaz” der ve kıtayı yazdırır.”

Hasan Rüştü’nün şu ifadeleri de şairin içkiye olan düşkünlüğünün ileri derecelere vardığını açıkça göstermektedir²²⁴:

“Bazı ehemmiyetli ve kalabalık ziyafetlerde bulunurdu. Bittâbî herkes orada Eşref’le beraber sabaha kadar rakı içemezlerdi. Bazı kimselerin evlerinde aileleri beklerlerdi. Geç vakte kadar orada kalamazlardı. Eşref bunu anlardı, ev sahibi kim ise,

²²²Hüseyin Kâmi, “Şair-i Hiciv-nüvis Büyük Eşref”, 20. Asırda Zeka, nr. 7, 28 Mayıs 1328/10 Haziran 1912, s. 110.

²²³Asım Kültür, Eşref’in Hayatına Ait Bilinmeyen Parçalar, Yeni Asır, nr. 12759, 14 Haziran 1946.

²²⁴“Şair Eşref’le Beraber Geçen Hayatımız, O Devre Ait Hatıralar”, ss. 145-146.

ona: “Beyefendi, kuzudan, baklava ve börekten bana biraz hisse çıkardıktan sonra arkadaşların yemeklerini ver” derdi. Orada bulunanlar, yemeklerini yer ve giderlerdi. Eşref kendisi gibi rakıya dayanan bir adam bulursa onunla beraber, bulamazsa yalnız başına orada kalırdı. Eşref misafir olduğu yerde kendisini bekleyecek başka bir adam bulamazsa ev sahibine: “Beyefendi, rakı binliğini şuraya, yemekleri de buraya bırakınız da siz gidiniz, istirahat ediniz” derdi.”

Ayrıca sicilinde geçen “mevadd-ı ıyş u işretle bi’l-ıtilaf ifa-yı vazife etmemesi”, “enzar-ı umumiyyede vak’-ı hükûmete noksan iras eder vaz u harekette bulunması”, “hilaf-ı nizam harekâtı”, “sû-i idare”, “işrete ibtilası”, “tabiat-ı şiiiriyesi” gibi azledilme veya nakledilme sebebi olarak gösterilen suçlama ifadeleri hep şairin hicivleri ve içkiye olan düşkünlüğü ile ilgilidir.

Eşref’in eli sıkılığı konusunda da hemen hemen bütün tanıdıkları fikir birliği içerisindedir. “Eşref nasıl bir adamdı?” sorusuna Remzi Zeytinoğlu’nun verdiği cevap şöyledir²²⁵: “Eşref, tab’an son derece pintiydi, fakat tertemiz bir adamdı. Memleketini, milletini severdi. Kesesine dokunulmamak şartıyla herkese iyilik yapmak isterdi.”

Kâmil Dursun’un anlattığı şu anekdot da bu konu üzerine anlatılmış anekdot ve fıkralardan sadece birisidir²²⁶:

“...Abdülhalim Memduh vilâyet tercümanı olarak, Müstecabizade İsmet rejide bir vazife alarak geçiniyorlardı. Bir gün bunlar ve daha birkaç arkadaşları şair Eşref’in kaymakam bulunduğu Kırkağaç’a gitmişler, şaire misafir olmuşlardı. Şair Eşref feylesof bir zat olmasına rağmen tasarruf ve iktisadı pek severdi. Misafirlerini güzelce kabul etti ve akşama doğru biraz içmek için hazırlattığı masanın başına oturmuş ve misafirlerini etrafına toplamıştı.

Yanıdaki odacıyı çağırdı ve cebinden bir tane iki kuruşluk çıkararak odacıya verdi. “Şuradan biraz rakı, peynir, zeytin, domates al getir” dedi. Kapıdan çıkmadan:

-Gel, diye bağırdı, artarsa biraz da leblebi, fıstık alırsın, dedi. Yine çıkarken odacıya:

-Artarsa taze soğan, marul da alırsın, dedi. Bunun üzerine Abdülhalim dayanamayarak:

-Gel, diye hadémeye bağırmış. Oğlum, eğer artarsa kendine bir de kostüm alırsın, demiş.”

²²⁵İrfan Hazar, “Şehirden Röportajlar-2: Bay (Dede) Remzi Zeytinoğlu İle Görüşтік”, Anadolu, nr. 9616, 28 Mayıs 1944.

²²⁶“İzmir’e Ait Hatıralar”, Anadolu, nr. 9624, 5 Haziran 1944.

Cimriliğe varacak kadar elinin sıkı oluşunu biraz da şairin zorlu geçen sergüzeşinde aramak gerekir. Memuriyet hayatında sık sık azl veya nakl edilmesi, uzun süre açıkta kalması onu bir yerde tutumlu olmaya mecbur etmiş olabilir. Yine kendi başına gelen felaketlerden olacak ki oğlunu düşünerek onun için bazı yatırımlarda bulunmuştur. Mustafa Şatım'ın şu beyitleri şairin elinin sıkılığının, gösterişe meraklı olmayışından ve biraz da mal mülk sahibi olmak isteyişinden kaynaklandığını göstermektedir²²⁷:

*Çok sıkıydı bazı yüz para verip derdi bana:
Git bununla et, kömür, sebze, rakı al Mustafa*

*Kırkağaç'ta han, dükkân, bağ alıp verdi bana
Çünkü bir parça biriktirdi tasarrufla para*

*Yok idi arayışe asla merakı, her sene
Yaptırırdı hem bana hem kendine bir kat ruba*

*Bazı yaptırmaz idi amma iki kat, o zaman
Bir takım esvabı nöbetle ederdik iktisa!..*

Ayrıca Eşref'in Kula kaymakamı olduğu sırada Yunanlıların Girit'teki katliamından kaçan Giritli göçmenlere yardım için açılan kampanyaya 100 kuruşla hatırı sayılır bir yardım yaptığını görüyoruz. Listede yardım yapan eşraf arasında ondan başka yardım yapan kaymakamın olmaması dikkat çekicidir²²⁸. Bunun dışında yine şairin, Edeb Yahu'ya verdiği şiirlerinin karşılığında kendisine zorla verilen paraları hürriyet zekatı olarak fakirlere dağıttığını daha önceki kısımlarda zikretmiştik. Bunlar Eşref'in pek de hasis olmadığını gösteren örneklerdir.

Eşref'in ailevî hayatına gelince, şaire dair kaleme alınmış biyografik yazılarda ve hatıralarda, memuriyetleri dolayısıyla ailesini beraberinde götürmemesi ve sürekli onlardan uzak kalması sebebiyle bu yönüne çok az temas edildiğini görmekteyiz. Bu konudaki bilgilerimiz oldukça eksiktir. Oğlu Mustafa Şatım'ın ifadesine göre Eşref dört defa evlenmiştir²²⁹:

*Adetiydi bir güzel görse perestiş eylemek
Dört karı almışken Eşref almak isterdi daha*

²²⁷Meşhur Şair Eşref'in Hayatı, ss. 13-15.

²²⁸İzmir, "Bir Emr-i Hayr", nr. 42, 10 Mart 1313/22 Mart 1897.

²²⁹Meşhur Şair Eşref'in Hayatı, s. 19.

İlk karısı Gelenbeli Fatma, kızı Behiye'yi doğurduktan sonra genç yaşta veremden ölür. Eşref'in kardeşi Muharrem Hilmi'nin eşinin ifadesine göre²³⁰ oldukça güzel sesi olan Behiye'ye babası "İçinden geldiği gibi söyle evlat, günahı varsa benim boynuma" dermiş. Bağda bahçede türkü söyleyen Behiye aynı zamanda Kuran ve mevlit de okumuş. Ölümünden bir kaç ay önce kör olan bu kızını kaybeden Eşref:

(...)

*Elli beşlik bir peder sağken o gitti cennete
Özlemişti gençliğinde galiba mevlâsını*

*Sağlığında gözleri görmezdi amma yavrunun
Ruh bâkîdir görür o cennet-i alâsını*

*Böyle bir mâh-ı muharremde ne alâdır ölüm
Fahr-i âlem arkadaş etsin ona Zehra'sını*

(...)

diye tarih düşer²³¹.

İlk karısının ölümünden sonra Ayşe adında Manisalı bir kızla evlenir. Bu kadından da Gülbahar isimli bir kızı olur²³². Sarhoşluk nedeniyle evlenmek zorunda kaldığı ve çok çirkin olduğu için Ayşe'yi kısa zaman sonra boşar. Eşref, nafaka almak ve tekrar varmak için kendisini pek çok üzen bu kadın hakkında "Dünya benden korktu, ben bu karıdan korktum" dermiş²³³. Ordulu bir kaymakamın kızı olan üçüncü karısı Hatice'den Mustafa Şatım dünyaya gelir²³⁴. Bu karısının üstüne hayatının sonlarında Huriye isimli Kıbrıslı bir kız alır. Bir yıl beraber yaşadktan sonra Huriye Hanım da veremden ölür. Aşağıdaki kıtayı Eşref bu son hanımı için söylemiştir²³⁵:

*Daldan dala gezmekte iken mürg ü hayalim
Geçtikçe zaman tul-ı emel bende azaldı
Macuncu fırlıdağı gibi döndü nihayet
Geçmedi biçare gönül Huriye'de kaldı*

²³⁰Gül Gün, "Sabahlara Kadar İçer Gün Boyunca da Uyurdu", Yeni Asır, nr. 29999, 27 Kasım 1989.

²³¹Mustafa Eşref, "Memât", Çapkın, nr. 30, 21 Temmuz 1328/27 Temmuz 1912.

²³²Gül Gün, "Sabahlara Kadar İçer Gün Boyunca da Uyurdu".

²³³Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref'in Hayatı, ss.19-20.

²³⁴Gül Gün, "Sabahlara Kadar İçer Gün Boyunca da Uyurdu".

²³⁵Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref'in Hayatı, s. 20

Bunların dışında Eşref'in Remzi isminde bir oğlu daha olduğunu söyleyen Mehmet Seyda Anadoluhisarın'da tanıdığı bu kişiden şöyle bahseder²³⁶:

“Anadoluhisarı'nda tanıdığım birisi, her sözü Eşref'in bir dörtlüğü ile bağlar, başını sallayıp kıs kıs gülerdi. 1945-46 yılları; Soma'nın kışları sisli, karlı, kıyametli Mumya dağlarında MTA Enstitüsü sondaj ekibi puvantörüyüm. Aşağılarda, güneyde Kırkağaç işçi yatakhaneğinde koğuş amiri Remzi Efendi ile aynı odada yatıp kalkıyoruz. Beş vakit namazında, ufak tefek bir ihtiyar; Şair Eşref'in oğlu. Kim olsa övüntür, şişinir. O ise babası üzerinde çok konuşmaz, sanki konuşmaktan kaçınırdı.”

Mustafa Şatım'ın yazdıklarından ve anlatılanlardan üçüncü hanımı Hatice'nin Eşref'ten çok çektiği anlaşılmaktadır²³⁷:

*Hem severdi, hürmet eylerdi mübarek anneme
Etti hem çok defa sarhoşluk dolayısıyla ezâ
Nefy ü habs eyler idi sık sık hükümet şairi
Ol sebepten görmedi merhum anam bir gün safa*

Yine anlatılan bir anekdota göre²³⁸ günün birinde, Manisa tahrirat müdürü Süreyya Kırkağaç'ta bulunduğu sırada, oğlu Mustafa gelerek babasına sövmüş ve “Senin kahrından anamın yüzü kaşık kadar kaldı be herif” deyince, Süreyya Bey Eşref'e: “Çocuğun terbiyesi biraz noksan görülüyor” demiş ve Eşref de derhal: “Bunun böylesi de babasına rahmet okutur” diye cevap vermiş.

Eşref'in de boşanmak hususunda bir takım güçlüklerle karşılaştığı yine kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır²³⁹:

“Evet karılarla birlikte dünyada kalmak da birlikte gitmek de pek belâdır. Bahusus benimki gibi yirmi beş, otuz senelik olursa... “Müslümanlıkta karı almak, boşamak pek kolaydır” derler. Bu söz büyük bir hatadır. Bunlar bir defa alındı mı bırakılmıyor. Ahiren ben bir tecrübede bulunmak istedim ve hatta şöyle bir kıta da söyledim:

*Bilemem devr-i teceddüd mü, tebeddül mü nedir
Komşular sivrisinekle değişirler arıyı...
Yerine taze getirdim yaparak tensikât
Kadronun haricine ben de çıkardım karıyı*

²³⁶“Romancı Günlüğü: Eşref ile Neyzen Tevfik”, Türk Dili, nr. 271, Nisan 1974, s. 581.

²³⁷Meşhur Şair Eşref'in Hayatı, s. 20.

²³⁸Asım Kültür, “Eşref'in Hayatına Ait Bilinmeyen Parçalar”, Yeni Asır, nr. 12759, 14 Haziran 1946.

²³⁹Kuyruklu Yıldız, Vakıf, nr. 3977, 3 Şubat 1929.

Fakat bunlar lafla olmuyor. Önde ehram-ı Mısır gibi dikili durmakta olan vicdan bırakmıyor. En belası ahvâl-i âlemin haricî müsadematına maruz olmadıklarından mıdır neden bilmem kırkını geçiren domuz karılar ölmüyor. Kocasının başına bela olup kalıyor. Hele bazılarının hacc-ı mükerrer kabilinden on iki on üç koca öldürdükleri vakidir. 5 mayısı savuşturursak inşallah bizim de öyle olmaz.”

Hasan Rüştü, Eşref’in evi ve ailesi hakkında şu bilgileri verir²⁴⁰:

“İzmir Gureba Hastanesi’nin üst tarafından Değirmendağı’na çıkan yokuş cadde üzerinde Yahudi mezarlığına bitişik bir evceğiz yaptırmıştı. Eşref’in o sırada iki haremi, iki kızı, bir oğlu vardı. O zaman da oğlu Mustafa Eşref Bey 12 yaşındaydı. Bilâhere Eşref üçüncü bir hanım daha edinmişti.”

Yine Hasan Rüştü bir başka yerde, memuriyet yerine tek başına gittiğini düşündüğümüz şairin Gördes’e bir aşçı kadınla gittiğini ve kiralık bir evde oturduğunu belirtir²⁴¹:

“Eşref, Manisa’dan getirdiği aşçı hanımla Gördes’te oturmayı kabul etmişti. Asım Efendi Gördes’in servet sahibi, tanınmış bir şahsı olup, o kasabada en büyük konak onun eviydi. Ayrı ve muntazam selamlığı vardı. Asım Efendi, o zaman medenî icaplara göre yaşamasını bilir ve ona göre her şeyi temin ederdi.

Eşref’in yanında aşçı hanım olmasaydı, ayrı ev kiralamaya lüzum kalmaz, şair, Asım Efendi’nin selamlığına gider ve istediği müddetçe orada müsterihane yaşardı.”

²⁴⁰“Şair Eşref’le Beraber Geçen Hayatımız, O Devre Ait Hatıralar”, s. 146.

²⁴¹a.g.e., s. 184.

SONUÇ

Eşref (1847-22 Mayıs 1912) II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemlerinde olduğu kadar ölümünden sonra da kişiliğiyle ve hicivleriyle geniş yankılar uyandırmış şahsiyetlerden biridir.

Kısa bir tahsil hayatının ardından Manisa Sancağı Tahrirat Kalemî'nde staja başlayan şair, kaymakamlık sınavına girinceye kadar Akçahisar ve Alaşehir mal müdürlüklerinde bulunur. İlk kaymakamlık göreviyle 1879'da Fatsa'ya gitmesinden 1902'de tutuklanıp mahkûm oluşuna kadar Doğu ve Karadeniz vilayetlerinde, daha sonra da Aydın vilayetinde pek çok kazada kaymakamlık yapar. Özellikle Doğu ve Karadeniz vilayetlerinde görev yaptığı sırada sık sık azledilmesi ya da nakledilmesi sıkıntılı bir memuriyet hayatı geçirmesine sebep olmuştur. Bu durum arşiv belgelerinde işrete düşkün olması, görevinde suistimal gibi tamamen şahsî ve idarî sebeplerle açıklanırken, hatıralarda ve şairin kendi ifadelerinde karşımıza çıkan sebep, onun çeşitli devlet adamları hakkında yazdığı hicivlerdir. Çalışmamızın ilgili kısmında pek çok örnekle ortaya koyduğumuz gibi ikinci sebep, yani hicivler şairin doğu vilayetlerine gönderilmesinde ve uzun seneler açıkta kalmasında daha çok etkili olmuştur. Ancak Aydın vilayetine geldikten sonra vali Kamil Paşa sayesinde ki, düzenli ve rahat bir memuriyet hayatına kavuşur. Bu dönemde sık sık görev yerini terkederek İzmir'e gelen şair, Tokadizade Şekip, Tefik Nevzat, Abdülhalim Memduh, Zeytinzade Remzi, Şeyh Nuri, Mehmet Şeref, Hasan Rüştü gibi aydınlarla İzmir kültür muhitine canlılık getirmiş ve yönetime muhalif tavrıyla dikkatleri üzerine çekmiştir.

Eşref'in basın-yayın dünyasındaki ilk eserlerine Aydın vilayetine geldikten sonra ve Şule-i Edeb, Muktebes, Ahenk gibi İzmir'de çıkan gazete ve dergilerde rastlıyoruz. Bunlar genellikle geleneksel tarzda kaleme alınmış, hiçbir siyasî îmâ taşımayan şiirlerdir. Aydın vilayetine gelmeden önce söylediğini bildiğimiz, özellikle paşaları ve II. Abdülhamit yönetimini hicvettiği manzumeleri ise daha sonra Mısır devresinde yayınlanmıştır. Bu tarzda söylediği şiirleri ve İzmir'de gizli bir cemiyet kurduğu yolunda yapılan suçlamalar 1902'de tutuklanmasına sebep olur. Bir yıllık mahkûmiyetinden sonra siyasî bakımdan daha rahat hareket edilebilen ve birçok Jön Türk'ün de faaliyette bulunduğu Mısır'a kaçar. Yurt dışında bulunduğu dört yıllık süreyi daha çok Kahire'de geçiren Eşref, kısa süreli olarak Paris, İsviçre ve Kıbrıs'ta da ikamet etmiştir. Bu yıllarda istibdat idaresinde yayınlama imkânı bulamadığı hicivleriyle birlikte yine aynı doğrultuda

kaleme aldığı manzumelerini matbu eserlerinde yayınlarak Curcuna ve Zuhuri gibi küçük ebatta gazeteler de çıkarttırır.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile tekrar yurda dönerek Kasaba kazası kaymakamlığı ve son olarak Adana vali muavinliği görevlerinde bulunan şair, hayatının son günlerinde memleketi olan Kırkağaç'a çekilir. Yurda döndükten sonra Edeb Yahu, Eşref gibi gazeteler çıkarttırarak bu gazetelerin başyazarlığını üstlenmesi ve eserleriyle pek çok yayın organında yankılar uyandırması yaklaşık iki yıl sürer. 1909 ağustosunda emekli olmasından sonra büyük ölçüde yayın dünyasından çekilmesini yaşlılıkla ve çektiği sıkıntılı hayatın yorgunluğuyla izah etmek pek doğru değildir. Bize göre yüksek makamlara getirilmemesi, isteği dışında emekli edilmesi gibi kişisel nedenlerle birlikte II. Meşrutiyet yönetiminden umduğunu bulamaması Eşref'i gücendirmiş ve kendi kabuğuna çekilmesine neden olmuştur.

Hayatının her döneminde enerjik olan şair son yıllarında da boş durmayarak ölümünden sonra yayımlanacak olan, daha çok meşrutiyeti kendi çıkarları için kullanan mebusları hicvettiği uzun manzumelerini kaleme almıştır. Eserlerinin bibliyografyası kısmında görüleceği gibi kitaplarının dışında kalan eserlerinin yaklaşık üçte ikisi ölümünden sonra muhtelif yayın organlarında neşredilmiştir. Bu durum Eşref'in sağlığında olduğu kadar ölümünden sonra da geniş yankılar uyandırdığının açık bir delilidir. Ayrıca şair üzerine anlatılmış anekdot ve fıkralardan oluşan pek çok kitabın yayımlanması da bu ilginin başka bir göstergesidir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Eşref, gerek hicivleriyle gerekse kişiliğiyle ve hayat hikâyesiyle bir bütün olarak değerlendirilmesi gereken şahsiyetlerdendir. Hakkında anlatılmış anekdotların, bizzat söylediği şiirlerin ve fıkraların yaşadığı devirle sıkı sıkıya ilişkili olmasına rağmen günümüze ve geleceğe hitap ediyor olması da şairin sanatındaki samimiyeti ve başarısını göstermektedir.

II. ESERLERİ

a) Kitap Halinde Basılmış ve Basılmamış Eserleri

- 1- Deccal, Mısır, 30 Teşrinisani 1320/13 Aralık 1904, 48 s.
- 2- İstimdad, Mısır, 27 Ramazan 1323/26 Kasım 1905, 8 s.
- 3- Şah ve Padişah, Mısır, 15 Kânunievvel 1906, Matbaa-i İctihat, 16 s.; 2. b., Ruscuk, Mart 1908, 16 s.
- 4- Deccal. İkinci Kitap, Mısır, 1907, 72 s.
- 5- İran'da Yangın Var, Mısır, 1908, 16 s.; 2. b., İstanbul, Yeni Gazete Matbaası, 1324/1908, 16 s.
- 6- Hasbihal yahut Eşref ve Kemal. Birinci Kitap, Mısır, 1908, 72 s.
- 7- Şair Eşref'in Külliyyatı. 1. c., İstanbul, 1928, Vakit Matbaası, 15+144 s. Ölmez eserlerden
- 8- Deccal. Üçüncü Kitap (Hasbihal'in sonunda Üçüncü Deccal'in çıkmak üzere olduğu belirtilmişse de kitap basılmamıştır. Hilmi Yücebaş, yayınlanmamış olan bu eserin şairin el yazısıyla kütüphanesinde olduğunu belirterek "Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları" adlı kitabında "Mısır 1907" kaydıyla yayınlamıştır.)
- 9- Dayaklı Çavuş (Hilmi Yücebaş "Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları"nda yayınlanmamış olan bu eserin dört perdelik nazım nesir karışık bir tiyatro eseri olduğunu belirtmektedir.)

b) Hayattayken Neşredilen Şiir ve Yazıları

1896

- “Görtüp ol nice hizmetle Ahenk, Terakki” (*Tarih*), İzmir, nr. 3, 3 Haziran 1312/15 Haziran 1896.

1897

- “Böyle bir derde Deli Yani değil Yunan’da” (*Tarih*), Hizmet, nr. 1082, 13 Mayıs 1313/25 Mayıs 1897.
- Nat-ı Resul, Şule-i Edeb, nr. 7, 31 Mayıs 1313/12 Haziran 1897, s. 97.
- Nat-ı Cenab Ali, Şule-i Edeb, nr. 7, 31 Mayıs 1313/12 Haziran 1897, s. 97.
- Vaka-i Kerbela Hakkında Bir Kıtadır, Şule-i Edeb, nr. 7, 31 Mayıs 1313/12 Haziran 1897, s. 97.
- Niyaz (*Muhammes-i Mütekerrir*), Şule-i Edeb, nr. 7, 31 Mayıs 1313/12 Haziran 1897, s. 97.
- Muharreme Bir Gazel, Şule-i Edeb, nr. 7, 31 Mayıs 1313/12 Haziran 1897, s. 97.
- “Derd ü gâm gönlüme mihmân oldu” (*Gazel*), Şule-i Edeb, nr. 7, 31 Mayıs 1313/12 Haziran 1897, s. 97.

1898

- Vefat Tarihi (*Tarih*), Muktebes, nr. 7, 12 Şubat 1313/24 Şubat 1898, s. 50.
- “Nedir ey saki-i gülçehre rindâna bu düşnâmın?” (*Gazel*), Muktebes, nr. 20, 14 Mayıs 1314/26 Mayıs 1898, s. 155.
- “Rücû’ etmek hatadır bir işe a’lâmdan sonra” (*Gazel*), Muktebes, nr. 21, 21 Mayıs 1314/2 Haziran 1898, s. 164.
- “Marifet kesb edegör var ise hissiyatın” (*Gazel*), Muktebes, nr. 26, 25 Haziran 1314/7 Temmuz 1898, s. 202-203.
- “Tab’ıma âlem muvâfık olmuyor ah olmuyor” (*Gazel*), (Abdülhalim Memduh ile birlikte), Muktebes, nr. 28, 9 Temmuz 1314/21 Temmuz 1898, s. 217.

1899

- “Alet-i şer olan adam şeref-âyin olmaz” (*Gazel*), İzmir, nr. 173-20, 11 Teşrinievvel 1315/23 Ekim 1899.
- “Sana ey mihr-i ümîd nâle ermez âh kâr etmez” (*Gazel*), (Bıçakçızade Hakkı ile birlikte), İzmir, nr. 174-21, 18 Teşrinievvel 1315/30 Ekim 1899.

- “Düşünüp sevk-i diyanet ile Şakir Paşa” (*Tarih*), Ahenk, nr. 980, 23 Teşrinievvel 1315/4 Kasım 1899.
- “Derd ü gamdan sanki eşkim bir Fırat ırmağıdır” (*Gazel*), İzmir, nr. 175-22, 25 Teşrinievvel 1315/6 Kasım 1899.
- “Gitmek üzere âlem-i ukbâya ben bir yolcuym” (*Kıta*), İzmir, nr. 175-22, 25 Teşrinievvel 1315/6 Kasım 1899.
- İktisada Dair (*Kıta*), İzmir, nr. 176-23, 1 Teşrinisani 1315/13 Kasım 1899.
- Hikmete Dair (*Kıta*), İzmir, nr. 176-23, 1 Teşrinisani 1315/13 Kasım 1899.
- Sarhoşluk (*Kıta*), İzmir, nr. 177-24, 8 Teşrinisani 1315/20 Kasım 1899.
- “Kerbela ahvâline vakıf olan dil-teşnegân” (*Beyit*), İzmir, nr. 177-24, 8 Teşrinisani 1315/20 Kasım 1899.
- “Mazhar-ı feyz-i ilahi olmayınca bir mürid” (*Beyit*), İzmir, nr. 177-24, 8 Teşrinisani 1315/20 Kasım 1899.
- “Şöyle dursun Eşrefâ çeşm-âşinâyân-ı zaman” (*Beyit*), İzmir, nr. 177-24, 8 Teşrinisani 1315/20 Kasım 1899.

1900

- “Bende-i âl-i âba yani bizim Ruhi Baba” (*Tarih*), Ahenk, nr. 1134, 30 Nisan 1316/13 Mayıs 1900.
- “Sırtı geldi yere Ahmet Hoca'nın âhir-i kâr” (*Tarih*), Ahenk, nr. 1134, 30 Nisan 1316/13 Mayıs 1900.
- “Hazret-i Abdülhamit Han-ı bedayi-perverin” (*Tarih*), Ahenk, nr. 1212, 30 Temmuz 1316/12 Ağustos 1900.
- Köy Bakkalları (*Mesnevi*), Ahenk, nr. 1292, 1 Teşrinisani 1316/13 Kasım 1900.
- “Rabia Hanım cihanda eyleyip ibkâ-yı nâm” (*Tarih*), İzmir, nr. 221-17, 4 Kânunievvel 1316/17 Aralık 1900.
- Köy Mektepleri (*Mesnevi*), Ahenk, nr. 1331, 16 Kânunievvel 1316/29 Aralık 1900; nr. 1340, 27 Kânunievvel 1316/10 Ocak 1901.

1901

- “Hazret-i Sultan Hamid Han'ı ilâ yevmü'l-kıyam” (*Tarih*), Ahenk, nr. 1381, 17 Şubat 1316/1 Mart 1901.
- “Bir muazzez öyle bir gündür ki bu” (*Kıta*), Ahenk, nr. 1608, 14 Teşrinisani 1317/27 Kasım 1901.

- “Bu gündü doğduğu gün Hazret-i Abdülhamit Han’ın” (*Kıta*), Ahenk, nr. 1608, 14 Teşrinisani 1317/27 Kasım 1901.

1902

- “Yirmi beş yaşındaki şu nevcivan” (*Tarih*), Ahenk, nr. 1698, 5 Mart 1318/18 Mart 1902.

1906

- “Şimdi pek çok tekyeler tembel yatağıdır bütün” (*Gazel*), Curcuna, nr. 1, 22 Kânunısani 1906.

- “Vükelâ kabrine heykel dikelim şöyle yazıp” (*Kıta*), Curcuna, nr. 1, 22 Kânunısani 1906.

- “Çok tezekkür ettiler dün meclis-i mahsusta” (*Kıta*), Curcuna, nr. 1, 22 Kânunısani 1906.

- (?) “Bihamdilillah tekessür etmede asârı ahrârın” (*Kıta*), Zuhuri, nr. 1, 10 Mart 1906.

- (?) “Niyyeti halis olunca kişinin” (*Beyit*), Zuhuri, nr. 1, 10 Mart 1906.

- Merhum Memduh Bey’in Vefat Tarihi (*Tarih*), Zuhuri, nr. 1, 10 Mart 1906.

- “Ahiren padişahım zulmü haltettin rezaletle” (*Kıta*), Zuhuri, nr. 1, 10 Mart 1906.

- “Yazılsın kanla tarih-i hususisi Hamit Han’ın” (*Kıta*), Zuhuri, nr. 1, 10 Mart 1906.

- “Bosna Girid’le Kıbrıs, Mısır, Tunus giderken” (*Kıta*), Zuhuri, nr. 1, 10 Mart 1906.

- “Hem sözü hem fikri nâsın konturol altındadır” (*Kıta*), Zuhuri, nr. 1, 10 Mart 1906.

- Doğru Söz Gazetesi Ahmed Kemal’e (*Mektup*), Doğru Söz, nr. 2, 5 Nisan 1906.

- “Böyle bir kaide olsaydı cihanda der idik” (*Kıta*), “Doğru Söz Gazetesi Ahmed Kemal’e”, Doğru Söz, nr. 2, 5 Nisan 1906.

- “Kimsenin hakkında tahkik etmeden söz söylemem” (*Kıta*), “Doğru Söz Gazetesi Ahmed Kemal’e”, Doğru Söz, nr. 2, 5 Nisan 1906.

- “Ana meyhanelerin öksüzüyüm” (*Beyit*), “Doğru Söz Gazetesi Ahmed Kemal’e”, Doğru Söz, nr. 2, 5 Nisan 1906.

- (?) “Bu tesadüften melekler oldu şad” (*Kıta*), Doğru Söz, nr. 2, 5 Nisan 1906.

- Hiç Yakışmaz (*Mektup*), Doğru Söz, nr. 5, 17 Mayıs 1906.

- “İşte mektubum oku Ahmed Kemal” (*Kıta*), “Hiç Yakışmaz”, Doğru Söz, nr. 5, 17 Mayıs 1906.

- (?) “Allah emsâliyle her saat müşerref eylesin” (*Kıta*), Doğru Söz, nr. 5, 17 Mayıs 1906.

- “Gelmez icrası elimden ihtilâl ağlar bana” (*Gazel*), Doğru Söz, nr. 7, 14 Haziran 1906.

- “Erganõnu dinlemem bir rind-i fevkâladeyim” (*Gazel*), Doğru Söz, nr. 8, 27 Haziran 1906.
- (?) Yemen Hamidiye Destanı , Doğru Söz, nr. 10, 26 Temmuz 1906.
- “Ehl-i himmet sarf-ı mal ettikçe sîm ü zerlenir” (*Gazel*), Doğru Söz, nr. 12, 13 Eylül 1906.

1908

- “Aransın hakkı varsa her kimin kimde mahâkimde” (*Kıta*), Edeb Yahu, nr. 1, 3 Teşrinievvel 1324/16 Ekim 1908.
- Kocakulak İbrahim Efendi (*Muhammes-i mütekerrir*), Edeb Yahu, nr. 1, 3 Teşrinievvel 1324/16 Ekim 1908.
- “Züğürtlükten kül olduk gayrı yandık” (*Şarkı*), Edeb Yahu, nr. 1, 3 Teşrinievvel 1324/16 Ekim 1908.
- “Kalmadı bizde esaretten eser” (*Kıta*), Edeb Yahu, nr. 1, 3 Teşrinievvel 1324/16 Ekim 1908.
- Şikâyetnâme (*Mesnevi*), Edeb Yahu, nr. 2, 10 Teşrinievvel 1324/23 Ekim 1908.
- Defter-i Amal Yahut İtiraf-ı Cürm (*Muhammes-i mütekerrir*), Edeb Yahu, nr. 3, 17 Teşrinievvel 1324/30 Ekim 1908. (29 bent olan bu şiirin daha önce Hasbihal’de 22 benti yayınlanmıştır.)
- “Haddini bildirmek üzere haddini bilmezlere” (*Kıta*), Edeb Yahu, nr. 4, 25 Teşrinievvel 1324/7 Kasım 1908.
- “Ağlamaz kendi düşen ağlarsa da beyhûdedir” (*Kıta*), Edeb Yahu, nr. 4, 25 Teşrinievvel 1324/7 Kasım 1908.
- Münaca’at (*Kıta*), Edeb Yahu, nr. 5, 1 Teşrinisani 1324/14 Kasım 1908.
- “Perdenin arkasına geçti mi bir kere Fuad” (*Kıta*), “Gazetelerde Neler Var”, Edeb Yahu, nr. 5, 1 Teşrinisani 1324/14 Kasım 1908.
- Tenbihat-ı Edebiyye (*Mektup*), Ahenk, nr. 3757, 7 Teşrinisani 1324-19 Teşrinisani 1908; Hizmet, nr. 2503, 7 Teşrinisani 1324-20 Teşrinisani 1908.
- “Arkası olsa zevi’l-erhâmın” (*Kıta*), Eşref, “Tenbihat-ı Edebiyye”, Ahenk, nr. 3757, 7 Teşrinisani 1324-19 Teşrinisani 1908; Hizmet, nr.2503, 7 Teşrinisani 1324-20 Teşrinisani 1908.
- Şitaiyye (*Kaside*), Edeb Yahu, nr. 6, 8 Teşrinisani 1324/21 Kasım 1908.
- “Müçavir kalmak üzre hacca gitmişken Ali Ruhi” (*Kıta*), Ahenk, nr. 3763, 14 Teşrinisani 1324/27 Kasım 1908.

- “Dolaşıp bâb-ı hükûmette bulursun dâd lazımsa” (*Kaside*), Edeb Yahu, nr. 7, 15 Teşrinisani 1324/28 Kasım 1908.
- “Arkasında bir cemaatle sokakta koşturan” (*Kıta*), Edeb Yahu, nr. 7, 15 Teşrinisani 1324/28 Kasım 1908.
- “Bazısı ister nizamından ziyade harcırah” (*Kıta*), Edeb Yahu, nr. 7, 15 Teşrinisani 1324/28 Kasım 1908.
- “Diktiğim günden beri kan ağlarım” (*Beyit*), Edeb Yahu, nr. 7, 15 Teşrinisani 1324/29 Kasım 1908.
- “Mîr Edhem Bey bayağı gördü de emsâlini” (*Kıta*), Hizmet, nr. 2512, 18 Teşrinisani 1324/1 Aralık 1908.
- “Nâ-sezâ işten olur ehl-i hamîyyet dil-gîr” (*Kaside*), Edeb Yahu, nr. 9, 29 Teşrinisani 1324/12 Aralık 1908.
- “Biz tabîî çıplağız bizden utansın boykotaj” (*Kıta*), Edeb Yahu, nr. 9, 29 Teşrinisani 1324/12 Aralık 1908.
- “Hepsine girdim evvel şimdi ben giymem külâh” (*Kıta*), Edeb Yahu, nr. 9, 29 Teşrinisani 1324/12 Aralık 1908.
- “Yok yere on üç sekizlik verdim ah” (*Beyit*), Edeb Yahu, nr. 9, 29 Teşrinisani 1324/12 Aralık 1908.
- “Müreccahdır sözün tesiri sihre” (*Kıta*), Edeb Yahu, nr. 9, 29 Teşrinisani 1324/12 Aralık 1908.
- “Geri aldık biiznillâh Kânun-ı Esasî’yi” (*Tarih*), Ahenk, nr. 3780, 4 Kânunievvel 1324/17 Aralık 1908.
- “Çok bile böyle müvekkiler için böyle vekil” (*Kıta*), “Mebus Alayı”, Edeb Yahu, nr. 10, 6 Kânunievvel 1324/19 Aralık 1908.
- “Bahtiyar en sonra İzmir’den giden mebuslar” (*Kıta*), “Mebus Alayı”, Edeb Yahu, nr. 10, 6 Kânunievvel 1324/19 Aralık 1908.
- “Olmadık gitti bu âlemde belâdan hâli” (*Kıta*), “Biraz da Ciddi”, Edeb Yahu, nr. 10, 6 Kânunievvel 1324/19 Aralık 1908.
- “Ey eden tasvirime atf-ı nigâh-ı iltifat” (*Kıta*), Edeb Yahu, nr. 11, 13 Kânunievvel 1324/ 26 Aralık 1908.
- “Bâb-ı Ali-i Celaledin’e kim” (*Kıta*), Edeb Yahu, nr. 11, 13 Kânunievvel 1324/26 Aralık 1908.

1909

- Tebrik-i İyd (*Kıta*), Edeb Yahu, nr. 12, 20 Kânunievvel 1324/2 Ocak 1909.

- “Öyle bir rindim ki koltuklar matâfımdır benim” (*Gazel*), Edeb Yahu, nr. 12, 20 Kânunievvel 1324/2 Ocak 1909.
- “Cihana karşı İstanbul bu asrın irtikâbından” (*Beyit*), Edeb Yahu, nr. 12, 20 Kânunievvel 1324/2 Ocak 1909.
- “Hicret etme ey gönül gamhaneden gamhaneye” (*Gazel*), Edeb Yahu, nr. 13, 27 Kânunievvel 1324/9 Ocak 1909.
- “Olduğuyçün hürmeti bence müsellemler her zaman” (*Kıta*), Edeb Yahu, nr. 13, 27 Kânunievvel 1324/9 Ocak 1909.
- “Her belde de terakki sanatça mümkün amma” (*Kıta*), “Gülelim mi Ağlayalım mı”, Edeb Yahu, nr. 13, 27 Kânunievvel 1324/9 Ocak 1909.
- Kırıntı Kırpıntı (*Mektup*), Edeb Yahu, nr. 14, 27 Kânunievvel 1324/9 Ocak 1909.
- “Tükendi her taraftan sabr u samanıyla dermanı” (*Beyit*), Faik Reşad, “Eşref’in Şairane Kehanetleri”, Muzaffer, nr. 22, 1 Kânunısani 1324/14 Ocak 1909, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 191.
- “Bir baba oldu nihayet koca Zeytinzade” (*Kıta*), Mehmed Remzi, “İstanbul’da Neler Oluyor”, Edeb Yahu, nr. 15, 10 Kânunısani 1324/23 Ocak 1909.
- “Alem-i cennet ile âlem-i işret bir iken” (*Kıta*), Mehmed Remzi, “İstanbul’da Neler Oluyor”, Edeb Yahu, nr. 15, 10 Kânunısani 1324/23 Ocak 1909.
- “Akilin mülkü cihanda hane-i viranıdır” (*Kıta*), Mehmed Remzi, “İstanbul’da Neler Oluyor”, Edeb Yahu, nr. 15, 10 Kânunısani 1324/23 Ocak 1909.
- “Biz tevarihde emsâlini pek çok gördük” (*Kıta*), “Adalet”, Edeb Yahu, nr. 15, 10 Kânunısani 1324/23 Ocak 1909.
- Mersiye (*Müseddes-i mütekerrir*), Edeb Yahu, nr. 16, 17 Kânunısani 1324/30 Ocak 1909.
- “Yed-i hürriyet ile mesh olunan âsiler” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 166, 22 Kânunısani 1324-4 Şubat 1909.
- “Bugün Kadıköyü’nde bekçilik etmekte Hırvatlar” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 167, 23 Kânunısani 1324-5 Şubat 1909.
- “Ale’l-amyâ çizerler her eserden bir takım şeyler” (*Kıta*), Hafız İsmail, “Musahabe: Hayret, Eşref!”, Edeb Yahu, nr. 17, 24 Kânunısani 1324/6 Şubat 1909.
- “Bizdeki tekneler İzmir’de vebadan korkmaz” (*Kıta*), Mehmed Remzi, “İstanbul’da Neler Oluyor”, Edeb Yahu, nr. 17, 24 Kânunısani 1324/6 Şubat 1909.
- “Geçenlerden alırlar para kuttâu’t-tarîk-âsâ” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 168, 24 Kânunısani 1324-6 Şubat 1909.

- “Hamîyyetlûyu gördü eski devletlû, atûfetlû” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 169, 25 Kânunısani 1324-7 Şubat 1909.
- “Ürkütüp güya kümeden gelmeden vakti yine” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 170, 26 Kânunısani 1324-8 Şubat 1909.
- “Döndü matbuat seyr-i fi’l-menâma anlamam” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 172, 28 Kânunısani 1324-10 Şubat 1909.
- “Nasıl mebus olurlar ibtidâî görmeden tahsil” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 173, 29 Kânunısani 1324-11 Şubat 1909.
- “Zâil olmaz aġniyâda ihtiyaç” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 174, 30 Kânunısani 1324-12 Şubat 1909.
- “Görür asayışı millet fakat ilan-ı resmîde” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 178, 3 Şubat 1324-16 Şubat 1909.
- Seyfullahü’l-meslul ala-a’datü’r-resul, (Eşref’in Deccal’in ikinci kitabında yayınlanmış olan aynı adlı kasidesinin Abdülhalim Memduh tarafından yapılmış tahrîsi. Bu tahrîste yer alan bazı beyitler Deccal’in ikinci kitabında yoktur.), Edeb Yahu, nr. 18, 31 Kânunısani 1324/13 Şubat 1909-nr. 23, 7 Mart 1325/20 Mart 1909.
- “Ey bana medyûn olan zat-ı meâli-i menkâbet” (*Kıta*), Edeb Yahu, nr. 19, 7 Şubat 1324/20 Şubat 1909.
- “Şimdi kan dökmedi Türkler diyene durub” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 182, 7 Şubat 1324-20 Şubat 1909.
- “Bu yıl kış oldu İstanbul’da fevkalâde dehşetli” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 186, 11 Şubat 1324-24 Şubat 1909.
- “Etmîş diye bir katili tahlîs-i girfân” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 188, 13 Şubat 1324-26 Şubat 1909.
- “Bizdeki sanatı taklid edemez Avrupalı” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 190, 15 Şubat 1324-28 Şubat 1909.
- “Eylesin yolculara Hazret-i Allah meded” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 192, 17 Şubat 1324-2 Mart 1909.
- “Nâme tahrîri ehîbbâyaya kolaydır amma” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 195, 20 Şubat 1324-5 Mart 1909.
- “Ben muvaffak olmadım bir rütbenin tahsiline” (*Kıta*), Edeb Yahu, nr. 21, 21 Şubat 1324/6 Mart 1909.
- “Pek inad ettin ahırda a dana” (*Beyit*), Edeb Yahu, nr. 21, 21 Şubat 1324/6 Mart 1909.
- “Çıkar mı öyle evrâk-ı havâdis kendi kendinden?” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 198, 23 Şubat 1324-8 Mart 1909.

- “Ensesi kurtulmadı gitti tokattan milletin” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 199, 24 Şubat 1324-9 Mart 1909.
- “Attıkça satır guzât-ı ahrâr” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 201, 26 Şubat 1324-11 Mart 1909.
- “Hıfz-ı sıhhat ile âlemde tedavi edecek” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 202, 27 Şubat 1324-12 Mart 1909.
- “Dün gece rüyada gördüm merdivenden inmişim” (*Beyit*), “Konferans”, Edeb Yahu, nr. 22, 28 Şubat 1324/13 Mart 1909.
- “Mazhar-ı feyz olarak, echel-i mebusanın” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 203, 28 Şubat 1324-13 Mart 1909.
- “Düşse bir hileye der müsteniden işbu sükût” (*Kıta*), Eşref, nr. 1, 5 Mart 1325-18 Mart 1909.
- “Zatı Eşref olana rütbe şerafet vermez” (*Kıta*), Eşref, nr. 1, 5 Mart 1325-18 Mart 1909.
- “Oku şu kitabı rehber-i hacdır” (*Kıta*), Eşref, nr. 1, 5 Mart 1325-18 Mart 1909.
- “Beyt-i âfide olan saltanata” (*Kıta*), Eşref, nr. 1, 5 Mart 1325-18 Mart 1909.
- “Muvaffak oldu, meşrutiyet isterdi hayatında” (*Kıta*), Eşref, nr. 2, 12 Mart 1325-25 Mart 1909.
- “Öyle sermest-i mey-i hürriyet oldu memleket” (*Kıta*), Eşref, nr. 2, 12 Mart 1325-25 Mart 1909.
- “Kalmadı lezzeti istikrazın” (*Kıta*), Eşref, nr. 2, 12 Mart 1325-25 Mart 1909.
- “Şeriat men ederken rüşveti bilmem ki hakk-guyân” (*Kıta*), Eşref, nr. 2, 12 Mart 1325-25 Mart 1909.
- “Bu zâtın pek sezâdır nâmına dense ebül-ahrâr” (*Kıta*), Eşref, nr. 2, 12 Mart 1325-25 Mart 1909.
- “İhtiyarız Kordon’a çıkmaklığa yüz kalmadı” (*Kıta*), Eşref, nr. 2, 12 Mart 1325-25 Mart 1909.
- “Gitse Azrail layıktır dese Allah’a kim” (*Kıta*), Eşref, nr. 2, 12 Mart 1325-25 Mart 1909.
- “Bir takım ehl-i nifak u küfr ü şirki hicv içün” (*Kıta*), Eşref, nr. 3, 19 Mart 1325-1 Nisan 1909.
- “Her makâmı âlem-i lâhûta aks-endâz olub” (*Kıta*), Eşref, nr. 3, 19 Mart 1325-1 Nisan 1909.
- “Musikî İzmirli Tefvîk’in bugün öz malıdır” (*Kıta*), Eşref, nr. 3, 19 Mart 1325-1 Nisan 1909.
- “Kimseler (.....)a alını yere gelmiş diyemez” (*Kıta*), Eşref, nr. 3, 19 Mart 1325-1 Nisan 1909.

- "İsterim ismin gibi zatında da" (*Kıta*), Eşref, nr. 3, 19 Mart 1325-1 Nisan 1909.
- "Mazhar olmuştur Muhammed Mustafa'nın namına" (*Kıta*), Eşref, nr. 3, 19 Mart 1325-1 Nisan 1909.
- "Bab-ı âlî böyle bir darü'l-kütüb ister idi" (*Kıta*), Eşref, nr. 3, 19 Mart 1325-1 Nisan 1909.
- "Eylemem âlemde bin cemiyet olsa intisab" (*Kıta*), Eşref, nr. 4, 26 Mart 1325-8 Nisan 1909.
- "Kahr için düşmeni bir ra'd-ı kazadır kalemim" (*Gazel*), Eşref, nr. 5, 2 Nisan 1325-15 Nisan 1909.
- "Yunus bunu demişti vaktiyle geldi çıktı" (*Kıta*), Eşref, nr. 5, 2 Nisan 1325-15 Nisan 1909.
- "İlm ü fazl erbâbına gerçi mukadderdir belâ" (*Kıta*), Eşref, nr. 5, 2 Nisan 1325-15 Nisan 1909.
- "Azl olunca gelip İstanbul'a biz" (*Kıta*), Eşref, nr. 5, 2 Nisan 1325-15 Nisan 1909.
- "Seni tekfir eder mutlak desen dünya yuvarlaktır" (*Kıta*), Eşref, nr. 6, 9 Nisan 1325-22 Nisan 1909.
- "Kadimen bildiğimhane olmuş bir yazıhane" (*Kıta*), Eşref, nr. 6, 9 Nisan 1325-22 Nisan 1909.
- "Geçen temmuz ayında hamile olmuştu hürriyet" (*Tarih*), Eşref, nr. 9, 30 Nisan 1325-13 Mayıs 1909.
- "Yutmayın yüz on üçüncü bendi ey mebuslar" (*Kıta*), Eşref, nr. 9, 30 Nisan 1325-13 Mayıs 1909.
- "Kizb ile ülfeti yoktur dilimin" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 12, 23 Mayıs 1325-5 Haziran 1909.
- "Ahrette bilmem ki n'olacaktır hali" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 13, 27 Mayıs 1325-12 Haziran 1909.
- "Tâcını tahtını hıfz etmek için" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 13, 27 Mayıs 1325-12 Haziran 1909.
- "Hal' olmamak için hakan-ı sabık" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 14, 4 Haziran 1325-19 Haziran 1909.
- "Sen ey hakan-ı mahlû' her ne derlerse aldırma" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 14, 4 Haziran 1325-19 Haziran 1909.
- "Haber aldım ki mevsûkan kalıp evvelce sünnetsiz" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 15, 11 Haziran 1325-24 Haziran 1909.

- "Eylemem ölsem de kizbi ihtiyar" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 16, 18 Haziran 1325-31 Haziran 1909.
- "Maksadın hizmetse ger mevcudu ıslah et yeter" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 16, 18 Haziran 1325-31 Haziran 1909.
- "Eyledi şems ü kamer güyâ semada ittihad" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 19, 10 Temmuz 1325-23 Temmuz 1909
- "Öyle namus-ı mücessemde şu sahib-i tercüme" (*Tarih*), Musavver Eşref, nr. 20, 16 Temmuz 1325-29 Temmuz 1909
- "Bekâ-yı namuna hâdim Kemal'in kaldı dünyada" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 20, 16 Temmuz 1325-29 Temmuz 1909
- "Oldu On Temmuz'da millet şetaret kitlesi" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 21, 23 Temmuz 1325-6 Ağustos 1909.
- "Çok değildir şarktan garba donatsam Eşrefâ" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 21, 23 Temmuz 1325-6 Ağustos 1909.
- "Anasır oldu yek-ahenk geldi nüh felek raksa" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 21, 23 Temmuz 1325-6 Ağustos 1909.
- "Kişiye zengin olan komşu mazarrat vermez" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 21, 23 Temmuz 1325-6 Ağustos 1909.
- "Az oku çok iyi belle zira" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 21, 23 Temmuz 1325-6 Ağustos 1909.
- "Elinde ihtiyacın olmamış olsaydı yelpaze" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 21, 23 Temmuz 1325-6 Ağustos 1909.
- Sermuharririmiz cenab-ı Eşref'in İran sefir-i kebirî Rıza Daniş Han hazretlerine şah-ı nev-câh hazretlerinin cülusunu mutazammın yollamış oldukları mektuptur, Musavver Eşref, nr. 21, 23 Temmuz 1325-6 Ağustos 1909.
- "Bahtiyarîlerle oldu mülk ü millet bahtiyar" (*Tarih*), Musavver Eşref, nr. 21, 23 Temmuz 1325-6 Ağustos 1909.
- "Levh-i mahfûza şakî yazmış iken bir kulunu" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 21, 23 Temmuz 1325-6 Ağustos 1909.
- "Vaka-yı Nisan'ı nisyan eyleyip bil-ittihad" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 22, 30 Temmuz 1325-13 Ağustos 1909.
- "Bir denî çıksa aleyhimde bulunsa çok mu" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 22, 30 Temmuz 1325-13 Ağustos 1909.
- "Her gönül durmaz arar ruhsâr-ı hüsn-i mutlâkı" (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 24, 13 Ağustos 1325-9 Ağustos 1909.

- “Geldi çoktî meclise vali gibi” (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 24, 13 Ağustos 1325-9 Ağustos 1909.
- “Mîr Nevzat’ın sokağa yığsalar ef’âlini” (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 24, 13 Ağustos 1325-9 Ağustos 1909.
- “Öyle mahir ki vekâlette cenab-ı Nevzat” (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 24, 13 Ağustos 1325-9 Ağustos 1909.
- “Ademle mukarin oldu Havva” (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 25, 20 Ağustos 1325-16 Ağustos 1909.
- “Tırılım öyle ki ey vali-i âlî-himmet” (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 25, 20 Ağustos 1325-16 Ağustos 1909.
- “Temayüz eyler âdem nâtıkiyetle behaimden” (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 25, 20 Ağustos 1325-16 Ağustos 1909.
- “Ne farkı var kadrodan hariç kalanlarla” (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 25, 20 Ağustos 1325-16 Ağustos 1909.
- “Yaşayan âdeme kahr altında” (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 25, 20 Ağustos 1325-16 Ağustos 1909.
- “Edebiyat-ı atıkayla cedide bir mi” (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 1-26, 3 Eylül 1325/16 Eylül 1909.
- “Hain-i devlet, mehîn-i dîn olan kâfirlere” (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 3-29, 17 Eylül 1325/30 Eylül 1909.
- “Lağv olunmaz mı muavinlik beni vali bile” (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 9-35, 29 Teşrinievvel 1325/11 Kasım 1909; Yeni Gazete, 29 Teşrinievvel 1325-11 Teşrinisani 1909.
- “Kör kader saikimiz oldukça” (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 9-35, 29 Teşrinievvel 1325/11 Kasım 1909.
- “Yine İstanbul’a geldi diye yazmış gazete” (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 9-35, 29 Teşrinievvel 1325/11 Kasım 1909.
- “Hizmet etmek isterim kayd-ı hayat ile fakat” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 436, 30 Teşrinievvel 1325-12 Teşrinisani 1909.
- “Kalanlar kadrodan hâriç kaderden iştikâ etmez” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 438, 1 Teşrinisani 1325-14 Teşrinisani 1909.
- “Toplanır Allah için dünyada zâd-ı âhîret” (*Kıta*), Yeni Gazete, nr. 443, 6 Teşrinisani 1325-19 Teşrinisani 1909.
- “Gece rüyama girerdi ne perf-peykerler” (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 11-36, 12 Teşrinisani 1325/25 Kasım 1909.

- “Gitgide kesb eylesin mahsul-i tab’ın intizâm” (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 11-36, 12 Teşrinisani 1325/25 Kasım 1909.
- “İstikâmetten udûl ettirmedî vicdanı” (*Kıta*), Musavver Eşref, nr. 11-36, 12 Teşrinisani 1325/25 Kasım 1909.

1910

- “İşittim ki satılmış yirmi beş bin merkep üç günde” (*Kıta*), Yuha, nr. 1, 2 Kânunievvel 1326/15 Aralık 1910.
- “Bizim Eşek karındaşı hükûmet geldi, celb etti” (*Kıta*), Malum, nr. 1, ? Kânunievvel 1326/ ? Aralık 1910.
- “Derin tefekküre dalmış hımar-ı Bağdadî” (*Kıta*), Malum, nr. 2, 10 Kânunievvel 1326/23 Aralık 1910.
- “Ben vücudumda olandan fazla aza istemem” (*Kıta*), Malum, nr. 3, 15 Kânunievvel 1326/28 Aralık 1910.
- “Bu günkü heyet-i nüzzara hep medyun şükr-efgen” (*Kıta*), Malum, nr. 3, 15 Kânunievvel 1326/28 Aralık 1910.

1911

- “Dün yine bir yerde tariz eylemişler merkebe” (*Kıta*), Malum, nr. 4, 19 Kânunievvel 1326/1 Ocak 1911.
- “Tanin-endâz olan akvâli sen hep saçmadır sanma” (*Kıta*), Malum, nr. 5, 21 Kânunievvel 1326/3 Ocak 1911.
- “Dün yine söyledi zevzekçe biri” (*Kıta*), Malum, nr. 6, 27 Kânunievvel 1326/9 Ocak 1911, s. 2.
- “Nâfia sanma bugünlerde birader işsiz” (*Kıta*), Züğürt, nr. 5, 15 Mart 1327/28 Mart 1911.
- “Çakıcı gezmede rahat dağda” (*Kıta*), Züğürt, nr. 5, 15 Mart 1327/28 Mart 1911.

1912

- Şair Eşref Bey Tarafından Gönderilmiştir (*Mektup*), Anadolu, nr. 80, 24 Şubat 1327-8 Mart 1912.

c) Ölümünden Sonra Neşredilen Şiirleri

1912

- “Bais oldu htisn-i hizmet nice mağdurüne” (*Kıta*), Mestan İsmail, “Eşref İrtihal Etti”, Tanin, nr. 1349, 20 Mayıs 1328-2 Haziran 1912.
- “Yaralıdır gönül kuşu yormayın” (*Mesnevi*), Mestan İsmail, “Eşref İrtihal Etti”, Tanin nr. 1349, 20 Mayıs 1328-2 Haziran 1912.
- “Her gelen gitmekte mukarrerdir bu bender-gâhtan” (*Tarih*), “Memat”, Çapkın, nr. 30, 21 Temmuz 1328-27 Temmuz 1912, s. 3.
- “Altı yüz yaşına girmekte Şerife Teyze” (*Kıta*), “Memat”, Çapkın, nr. 30, 21 Temmuz 1328-27 Temmuz 1912, s. 3.

1914

- “Ortadan kalkmada gündün güne feyz ü bereket” (*Kıta*), Mustafa Eşref, “Eşref’in Tercüme-i Halinden Bir Nebze”, Hıyaban, nr. 4, 3 Temmuz 1330/16 Temmuz 1914, s. 56.
- “Öyle bir dâr-ı sefalet ki esâfil duramaz” Mustafa Eşref, “Eşref’in Tercüme-i Halinden Bir Nebze”, (*Kıta*), Hıyaban, nr. 4, 3 Temmuz 1330/16 Temmuz 1914, s. 56.
- “Ehibbâdan biri böyle teveccüh eyledi izhâr” (*Kıta*), Hıyaban, nr. 4, 3 Temmuz 1330/16 Temmuz 1914, s. 58.
- “(Çaryâr)ın adedi çar kitaba eştir” (*Beyit*), Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. 2, İstanbul, 1333, s. 88.

1918

- “İntihar etmez o kâfir, bunda mutlak hile var” (*Kıta*), Temaşa, nr. 9, 26 Eylül 1918, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 81
- “Dahil oldu içine bilmeyerek” (*Kıta*), “Muhtıra”, Musavat, nr. 26, 5 Kânunievvel 1334/1918.

1919

- “Hizmete teşmîr-i sâk ettikçe ehl-i ittihâd” (*Kıta*), ***, “Eşref”, Yeni İzmir, nr. 3, 9 Mayıs 1335/1919, s. 11.
- “Bir kasaphaneyeye dönmüş Kasaba” (*Kıta*), ***, “Eşref”, Yeni İzmir, nr. 3, 9 Mayıs 1335/1919, s. 10.

- “Pertev-i ikbâledir herkesteki şevk ü şitap” (*Kıta*), ***, “Eşref”, Yeni İzmir, nr. 3, 9 Mayıs 1335/1919, s. 10.

1921

- “Gelen bir heyet-i mahsusa âciz kaldı hallinden” (*Kıta*), Ali İلمي Fani, “Ölmeyen Büyüklerimizden Şair Eşref”, Ferda, 5 Eylül 1337/1921, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 203.
- “Ufak işlere Eşref kayınlırdık devr-i sâbıkta” (*Kıta*), Ali İلمي Fani, “Ölmeyen Büyüklerimizden Şair Eşref”, Ferda, 5 Eylül 1337/1921, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 203.
- “Bir zaman düştük öne kavga-yı hürriyet için” (*Kıta*), Ali İلمي Fani, “Ölmeyen Büyüklerimizden Şair Eşref”, Ferda, 5 Eylül 1337/1921, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 203.

1928

- “Beni Sivrihisar’a merhamet eyle oturturma” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref’e Ait Hatıralar”, Vakit, nr. 3766, 3 Temmuz 1928.
- “Karamıştı gözüüm ye’s ü elemden” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref’e Ait Hatıralar”, Vakit, nr. 3766, 3 Temmuz 1928.
- “Bir taraf gayet sıcaktır bir taraf bâridse de” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref’e Ait Hatıralar”, Vakit, nr. 3766, 3 Temmuz 1928.
- “Sanma Divrik yalnız sâil-i mâhir çıkarır” (*Beyit*), Hüseyin Rıfat, “Eşref’e Ait Hatıralar”, Vakit, nr. 3767, 4 Temmuz 1928.
- “Lüzumu bence yokken Nuhbe-i Vehbi’yi şerhetmiş” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref’e Ait Hatıralar”, Vakit, nr. 3767, 4 Temmuz 1928.
- Tercüman-ı Millet yahut Kaside-i Hürriyet (*Tahmis*), Vakit, nr. 3768, 5 Temmuz 1928-nr. 3800 6 Ağustos 1928.
- “Gark-ı emvâc eylesin Allah mahlûkâtını” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref’e Ait Birkaç Hatıra Daha”, Vakit, nr. 3769, 6 Temmuz 1928.
- “Ebnâ-yı vatan bir ana evladı değil mi” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref’e Ait Birkaç Hatıra Daha”, Vakit, nr. 3769, 6 Temmuz 1928.
- “Bir bakışta dağıniktır şüabatı ilmin” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref’e Ait Birkaç Hatıra Daha”, Vakit, nr. 3769, 6 Temmuz 1928.
- “Ömrü hiss etmeyenin rüyadır” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref’e Ait Birkaç Hatıra Daha”, Vakit, nr. 3769, 6 Temmuz 1928.

- “Her iki koldan bizimçün tecrübe oldu nasîb” (*Kıta*), Vakit, nr. 3784, 21 Temmuz 1928.
- “Bil-vekâle kapatır hangi nezaretse açık” (*Kıta*), Vakit, nr. 3801, 7 Ağustos 1928.
- “Pek hararetle çıkışma “Bizde adam yok” diye” (*Kıta*), Vakit, nr. 3802, 8 Ağustos 1928.
- “Tarhı öğretti harita vakt-i istibdâda” (*Kıta*), Vakit, nr. 3802, 8 Ağustos 1928.
- “Vakt-i istibdâda söz söylemek memnu’ idi” (*Kıta*), Vakit, nr. 3803, 9 Ağustos 1928.
- “Her günün takvimi bir başka musibet gösterir” (*Kıta*), Vakit, nr. 3803, 9 Ağustos 1928.
- “Biri güya demirdendir, biri altından ma’mul” (*Kıta*), Vakit, nr. 3804, 10 Ağustos 1928.
- “Bir kolu âdî demirdir, bir kolu hâlis gümüş” (*Kıta*), Vakit, nr. 3804, 10 Ağustos 1928.
- “Güya elektriktir hürriyetin ziyası” (*Kıta*), Vakit, nr. 3804, 10 Ağustos 1928.
- “Öyle memurîn, alıştı şetm-i matbûâta kim” (*Kıta*), Vakit, nr. 3804, 10 Ağustos 1928.
- “Arzu ettiği eşkâle koyup manayı” (*Kıta*), Vakit, nr. 3804, 10 Ağustos 1928.
- “İttihad üzere anâsır toplanıp bir noktada” (*Kıta*), Vakit, nr. 3804, 10 Ağustos 1928.
- “Hizmet etmek devr-i istibdâd ile hürriyete” (*Kıta*), Vakit, nr. 3805, 11 Ağustos 1928.
- “Rahm-ı mâderden beri bir âşık-ı hürriyetim” (*Kıta*), Vakit, nr. 3805, 11 Ağustos 1928.
- “Olduğuyçün ismi mana-yı samimiyyetten baîd” (*Kıta*), Vakit, nr. 3805, 11 Ağustos 1928.
- “Ne sen yaptın, ne ben yaptım ne seyf ü ne varak yaptı” (*Beyit*), Vakit, nr. 3805, 11 Ağustos 1928.
- “Vakt-i hürriyette Hayret dendi nâmın “mürteci”” (*Kıta*), Vakit, nr. 3805, 11 Ağustos 1928.
- “Hadisât-ı dehri seyrettikçe adam etmeli” (*Kıta*), Vakit, nr. 3806, 12 Ağustos 1928.
- “İtiraf-ı acz edip bizden hükûmet çekti el” (*Kıta*), Vakit, nr. 3806, 12 Ağustos 1928.
- “Ben ..kimle oynarım; çünkü babam da oynamış” (*Kıta*), Vakit, nr. 3806, 12 Ağustos 1928.
- “Çırağan’a nazire yaptı ateş Babıali’de” (*Kıta*), Vakit, nr. 3807, 13 Ağustos 1928.
- “Babıali eski bir enkâz-ı istibdâd idi” (*Kıta*), Vakit, nr. 3807, 13 Ağustos 1928.
- “Lisan-ı hâl ile daim çeker enkâzı Ya Hafız” (*Kıta*), Vakit, nr. 3807, 13 Ağustos 1928.
- “Babıali gecede böyle olunca hâli” (*Kıta*), Vakit, nr. 3807, 13 Ağustos 1928.
- “Nikbin ol, sevk-i gafletle deme ceffe’l-kalem” (*Kıta*), Vakit, nr. 3807, 13 Ağustos 1928.
- “Hasret-i yâr ile akşama kadar zâr ederim” (*Gazel*) Vakit, nr. 3808, 14 Ağustos 1928.

- “Ol kadar döktüm ki yaş esna-yı istibdâta” (*Kıta*), Vakit, nr. 3808, 14 Ağustos 1928.
- Ziraat Bankaları ve Merhun Arazi (*Makale*), Vakit, nr. 3809, 15 Ağustos 1928.
- “Sanma efrâd-ı ahâlinin saadet hâli var” (*Gazel*), “Ziraat Bankaları ve Merhun Arazi”, Vakit, nr. 3809, 15 Ağustos 1928.
- “Usandım Kırkağaç’ta kayd-ı zincir-i alâikten” (*Kıta*), Vakit, nr. 3818, 24 Ağustos 1928.
- “Tegayyür eylemez ma’na, değişmiş olsa da elfâz” (*Kıta*), Vakit, nr. 3818, 24 Ağustos 1928.
- “Maarif yok, ziraatle ticaret ehli yoktur yok” (*Kıta*), Vakit, nr. 3818, 24 Ağustos 1928.
- “Acizane meclis-i hassa dua benden budur” (*Kıta*), Vakit, nr. 3825, 31 Ağustos 1928.
- “Okuyup defter-i âmâlîmi mahzun olma” (*Kıta*), Vakit, nr. 3844, 19 Eylül 1928.
- “Telâki mev’idi olmuştu her gün zen-perestâne” (*Kıta*), Vakit, nr. 3854, 29 Eylül 1928.
- “Kusuru mazhar olsun affa rindân-ı mey-âşâmın” (*Kıta*), Vakit, nr. 3863, 8 Teşrinievvel 1928.
- “Tabiat eylemiştir maye-i emrâz ile tahmir” (*Kıta*), Vakit, nr. 3863, 8 Teşrinievvel 1928.
- “Olduğuyçün halet-i nevm-i meramım tecrübe” (*Kıta*), Vakit, nr. 3863, 8 Teşrinievvel 1928.
- “Musibetle belâ, âlemde güya izdivac etmiş” (*Kıta*), Vakit, nr. 3863, 8 Teşrinievvel 1928.
- Teresiyye (*Kaside*), Vakit, nr. 3864, 9 Ekim 1928-nr. 3866, 11 Teşrinievvel 1928.
- “Çekilmez bar-ı işret ta sabah-ı haşre dek Eşref” (*Beyit*), Vakit, nr. 3871, 16 Teşrinievvel 1928.
- Esbak Adliye Nazır Rıza Paşa’ya Arzuhal (*Kaside*), Vakit, nr. 3872, 17 Teşrinievvel 1928-nr. 3874, 19 Ekim 1928.
- “Nedir bu türlü türlü sendeki efsaneler vâiz” (*Gazel*), Vakit, nr. 3881, 26 Teşrinievvel 1928.
- “Dil-i derd-aşınayı ateş-i firkatle yaktın sen” (*Gazel*), Vakit, nr. 3883, 28 Teşrinievvel 1928.
- Eşref’in Meclis-i Mebusanı yahut Mahsul-i Hayali (*Karışık manzume*), Vakit, nr. 3886, 1 Teşrinisani 1928-nr. 3919, 5 Kânunievvel 1928.
- Eşref’in Bergüzarı (*Kıtalar*), Vakit, nr. 3920, 6 Kânunievvel 1928-nr. 3962, 18 Kânunisani 1929.

1929

- Kuyruklu Yıldız (*Karışık manzume*), Vakit, nr. 3963, 19 Kânunusani 1929-nr. 4005, 28 Şubat 1929.
- Rüya (*Muhammes-i mütekerrir*), Vakit, nr. 4006, 1 Mart 1929-nr. 4012, 7 Mart 1929.
- Köy Düğünü (*Mesnevi*), Vakit, nr. 4013, 8 Mart 1929-nr. 4017, 12 Mart 1929.
- "Yaptığı bir ev için layık değildir kil ü kal" (*Kıta*), Vakit, nr. 4023, 20 Mart 1929.
- "Seyreden maymunlar olsun müstefid" (*Beyit*), Vakit, nr. 4024, 21 Mart 1929.
- "MİR Ahmet oldu mektupçu, sevenler oldu şâdî!" (*Kıta*), Vakit, nr. 4026, 23 Mart 1929.
- "Sad hezârân aferin olsun Japonlar harbedib" (*Kıta*), Vakit, nr. 4027, 24 Mart 1929.
- "Bilemem doğru mu evrak-ı havadis yazıyor" (*Kıta*), Vakit, nr. 4031, 28 Mart 1929.
- "Romatizma onun indinde oyuncak gibidir" (*Kıta*), Vakit, nr. 4034, 31 Mart 1929.
- "Ağzıma her ne gelirse söylerim" (*Kıta*), Vakit, nr. 4036, 2 Nisan 1929.
- "Nev'-i insan sevdiği bir şeyi pek çok zikreder" (*Kıta*), Vakit, nr. 4037, 3 Nisan 1929.
- "Alçakları ilâ edemez rütbe-i bâlâ" (*Kıta*), Vakit, nr. 4038, 4 Nisan 1929.
- "İlâhî zulüm memurin ile zaten yıkılmıştır" (*Kıta*), Vakit, nr. 4039, 5 Nisan 1929.
- "Mülkümüzde ne kadar etse tekessür mekteb" (*Kıta*), Vakit, nr. 4040, 6 Nisan 1929.
- "Salb ile idam ile te'dîb olunmaz eşkiya" (*Kıta*), Vakit, nr. 4065, 1 Mayıs 1929.
- "Bahsini İbnilemin'in etse Cibril-i emin" (*Kıta*), Vakit, nr. 4069, 5 Mayıs 1929.
- "Gitseler bari çırak mektebine" (*Kıta*), Vakit, nr. 4072, 8 Mayıs 1929.
- "Bademâ vermez kulak mektepteki gelgitlere" (*Beyit*), Vakit, nr. 4073, 9 Mayıs 1929.
- "Olsun etfâle saadet mektebi" (*Beyit*), Vakit, nr. 4073, 9 Mayıs 1929.
- "Kıtayı divana tercih eylerim" (*Kıta*), Vakit, nr. 4078, 14 Mayıs 1929.
- "Gitse bir hastaya Doktor Şakir" (*Kıta*) Vakit, nr. 4084, 20 Mayıs 1929.
- "Bend-i mahsus senin burnuna zincir oldu" (*Kıta*), Vakit, nr. 4088, 27 Mayıs 1929.

1931

- "Halkı evvel cem' eden cemiyet oldu bir yere" (*Kıta*), Hizmet, nr. 1846, 15 Mart 1931.
- "Bademâ arz-ı şikayetten haya etmez miyim?" (*Kıta*), Hizmet, nr. 1847, 16 Mart 1931.
- "Hamemi aheng-i matbuata tevfik eyleyib" (*Kıta*), Hizmet, nr. 1847, 16 Mart 1931.
- "Edilse her biri teşrih tavşandan yüreksizdir" (*Kıta*), Hizmet, nr. 1855, 25 Mart 1931.
- "Mutlakiyet girdi amma reng-i meşrutiyete" (*Kıta*), Hizmet, nr. 1856, 26 Mart 1931.
- "Kanaat var iken âdem denî dünyaya meyletmez" (*Kıta*), Hizmet, nr. 1857, 27 Mart 1931

- “Devr-i Adem’den beri ahval-i âlem böyledir” (*Kıta*), Hizmet, nr. 1861, 1 Nisan 1931.
- “Hicvi terkeyleyeli emr-i ehibba üzre” (*Kıta*), Hizmet, nr. 1861, 1 Nisan 1931.
- “Suya girdi diye İsa’yı havarilerle” (*Kıta*), Hizmet, nr. 1863, 3 Nisan 1931.
- “Bilmeyen kalmadı âlemde bezik cümbüşünü” (*Kıta*), Hizmet, nr. 1863, 3 Nisan 1931.
- “Nâzeninim gül-izârın başkadır, gül başkadır” (*Kıta*), Hizmet, nr. 1864, 5 Nisan 1931.
- “Menşeyinde Hakkı’nın etmek reva mı ihtilâf” (*Kıta*), Hizmet, nr. 1864, 5 Nisan 1931.
- “Bizde ahbabı ziyarette tekellüf yoktur” (*Kıta*), Hizmet, nr. 1865, 6 Nisan 1931.
- “Sen hiram ettikçe karşımda gönül mamur olur” (*Gazel*), Hizmet, nr. 1867, 8 Nisan 1931.
- “Benimçün kûşe-i meyhanede dem hemdem olmuştur” (*Gazel*), Hizmet, nr. 1870, 12 Nisan 1931.
- “Fazilette tefavvuk eyledik bilcümle akvâma” (*Kıta*), Hizmet, nr. 1876, 19 Nisan 1931.
- “Kuvvet-i kanun yoktur korkulur isyandan” (*Kıta*), Hizmet, nr. 2370, 24 Teşrinievvel 1932.
- “Eşrefâ meydan-ı hicvin Haydar-ı Kerrarıyım” (*Kıta*), Hizmet, nr. 2373, 27 Teşrinievvel 1932.
- “Bildiğimçün bizdeki ahval-i cemiyyeti ben” (*Kıta*), Hizmet, nr. 2374, 28 Teşrinievvel 1932.
- “Ali’den isterim kevser, şefaath fahr-i âlemden” (*Kıta*), Hizmet, nr. 2380, 4 Teşrinisani 1932.
- “Kabızü’l ervah bir gün nezd-i Hak’ta söylemiş” (*Kıta*), Hizmet, nr. 2395, 22 Teşrinisani 1932.
- “Asrımızda kim ki eyler ise izhâr-ı hulûs” (*Kıta*), Hizmet, nr. 2411, 11 Kânunievvel 1932.
- “Farkolunmazsa müzekkerle müennes çok mudur” (*Kıta*), Hizmet, nr. 2413, 13 Kânunievvel 1932.
- “Nâbehengâm ey bana mihman olan” (*Kıta*), Hizmet, nr. 2415, 15 Kânunievvel 1932.
- “Gelemez yanımıza şimdi kaza vasıtasız” (*Kıta*), Hizmet, nr. 2416, 16 Kânunievvel 1932.
- “Gurbet elde bir temaşa etse cananım beni” (*Kıta*), Hizmet, nr. 2421, 22 Kânunievvel 1932.
- “Nice yıldır gelip rahmana secde etmemiş kimse” (*Kıta*), Hizmet, nr. 2424, 26 Kânunievvel 1932.

- “Bir dumandan gitti üstadın Zola” (*Kıta*), Hasan Rüştü, “Şair Eşref’le Beraber Geçen Hayatımız O Devre Ait Hatıralar”, Yeni Anadolu, 1932, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 147.
- “Eşref’e artık şarab-ı nâbe oldum tövbekâr” (*Beyit*), Hasan Rüştü, “Şair Eşref’le Beraber Geçen Hayatımız O Devre Ait Hatıralar”, Yeni Anadolu, 1932, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 150.
- “Bin reca ile alır bir aylık” (*Kıta*), Hasan Rüştü, “Şair Eşref’le Beraber Geçen Hayatımız O Devre Ait Hatıralar”, Yeni Anadolu, 1932, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 157.
- “Birtakım baykuşların virânesi” (*Beyit*), Hasan Rüştü, “Şair Eşref’le Beraber Geçen Hayatımız O Devre Ait Hatıralar”, Yeni Anadolu, 1932, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 160.
- “Yıkmaya pek çok çalıştı rüzgâr” (*Kıta*), Hasan Rüştü, “Şair Eşref’le Beraber Geçen Hayatımız O Devre Ait Hatıralar”, Yeni Anadolu, 1932, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 182.
- “Herkesin dünyada bir günâ şeref davası var” (*Beyit*), Hasan Rüştü, “Şair Eşref’le Beraber Geçen Hayatımız O Devre Ait Hatıralar”, Yeni Anadolu, 1932, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 185.
- “Akıbet kaybeyledi Asım kenef davasını” (*Beyit*), Hasan Rüştü, “Şair Eşref’le Beraber Geçen Hayatımız O Devre Ait Hatıralar”, Yeni Anadolu, 1932, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 185.

1933

- “Servet-i ecdâdımı mahvetti ey Remzi felek” (*Kıta*), Hizmet, nr. 2435, 8 Kânunısani 1933.
- “Hayli dem olmuş iken eşraf-ı şehre dalkavuk” (*Kıta*), Hidayet Keşfi, “Feylesofa Göre (30) Sene Evvelki Tilkilik Alemleri”, Anadolu, nr. 5513, 16 Kânunısani 1933.
- “Bakamaz artık mektepteki (gel git)lere” (*Beyit*), Hidayet Keşfi, “Feylesofa Göre (30) Sene Evvelki Tilkilik Alemleri”, Anadolu, nr. 5513, 16 Kânunısani 1933.

1934

- “Seksene bâliğ olursa ger zer” (*Beyit*), Hüseyin Rıfat, “Ölülerle Mülakatlarım: Külâh-ı Mevlevi Gazeli”, Anadolu, nr. 5838, 14 Şubat 1934.
- “Gavur İzmir’de sokaklar dardır” (*Kıta*), Mehmet Şeref, “İzmir’de İlk Fikir Hareketleri”, Anadolu, nr. 5867, 21 Mart 1934.

- "Lâzım ve melzumdur dava vekili, mahkeme" (*Beyit*), Mehmet Şeref, "İzmir'de İlk Fikir Hareketleri", Anadolu, nr. 5870, 25 Mart 1934.
- "Gelecek olduğunu bilse idi neslinden" (*Kıta*), Mehmet Şeref, "İzmir'de İlk Fikir Hareketleri", Anadolu, nr. 5874, 2 Nisan 1934.
- "Taliimden bademâ arz-ı şikayet eylemem" (*Beyit*), Mehmet Şeref, "İzmir'de İlk Fikir Hareketleri", Anadolu, nr. 5875, 3 Nisan 1934.
- "Az zaman içre olurdu meşcere rû-yi zemin" (*Kıta*), Mehmet Şeref, "İzmir'de İlk Fikir Hareketleri", Anadolu, nr. 5878, 6 Nisan 1934.
- "Kilisede Yahudi, Rum olur Havra sokağında" (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, "Ölülerle Mülakatlarım", Anadolu, nr. 5886, 16 Nisan 1934.
- "Köftehorun içi elbette dışından iyidir" (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, "Ölülerle Mülakatlarım", Anadolu, nr. 5886, 16 Nisan 1934.
- "Seyr-i mehtaba kanaat etme" (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, "Ölülerle Mülakatlarım", Anadolu, nr. 5886, 16 Nisan 1934.
- "Çıkar haksız nihayet kim ki dinsiz derse Nevzat'a" (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, "Ölülerle Mülakatlarım", Anadolu, nr. 5886, 16 Nisan 1934.
- "Katl-i mahudu kapatmak var mı Carmakyan için" (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, "Ölülerle Mülakatlarım", Anadolu, nr. 5886, 16 Nisan 1934.
- "Halimi, mevkiimi bilmeden etme târiz" (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, "Ölülerle Mülakatlarım", Anadolu, nr. 5886, 16 Nisan 1934.
- "Bademâ tanzim-i eş'âra merakım kalmadı" (*Kıta*), Mehmet Şeref, "İzmir'de İlk Fikir Hareketleri", Anadolu, nr. 5892, 23 Nisan 1934.
- "Yalan söyler ol rütbe (.....) Bey" (*Kıta*), Mehmet Şeref, "İzmir'de İlk Fikir Hareketleri", Anadolu, nr. 5893, 24 Nisan 1934.
- "Yol bulup gitsem Çırağan'a desem" (*Kıta*), Mehmet Şeref, "İzmir'de İlk Fikir Hareketleri", Anadolu, nr. 5904, 6 Mayıs 1934.
- "Her gelen zulm ile icrâ-yı hükûmet eyler" (*Kıta*), Hüseyin Avni, İzmir Şairleri Antolojisi, İzmir, 1934, s. 42.

1943

- "Hakkı'yı zengin eden mesleğidir zannetme" (*Kıta*), Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref'in Hayatı, İzmir, 1943, s. 4.
- "Zir-i destanına hain bu mezalim nolacak" (*Kıta*), Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref'in Hayatı, İzmir, 1943, s. 5.

- “Padişahım verdiğin valilik olsa istemem” (*Kıta*), Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, İzmir, 1943, s. 5.
- “Padişahım! Vaka-i Nemrud’ı bir derhatır et” (*Kıta*), Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, İzmir, 1943, s. 5.
- “Acıya hâl-i sabâvette alıştırmak için” (*Kıta*), Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, İzmir, 1943, s. 6.
- “Dostum rinde adüvv-i zahidim” (*Beyit*), Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, İzmir, 1943, s. 6.
- Hafiye Kasidesi, Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, İzmir, 1943, s. 6-9.
- “Alçaklar içere şimdi asrındi sensin” (*Kıta*), Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, İzmir, 1943, s. 10.
- “Biz getirdik şarka son nevzad-ı meşrutiyeti” (*Kıta*), Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, İzmir, 1943, s. 11.
- “Kimseyi bizce ziyarete tekellüf yoktur” (*Kıta*), Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, İzmir, 1943, s. 11.
- “Kime arz eylesem ahvali gûş etmez atar çifte” (*Kıta*), Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, İzmir, 1943, s. 13.
- “Bize gurbet değilken dar-ı dünya dar-ı ukbada” (*Kıta*), Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, İzmir, 1943, s. 13.
- “Herkesin kerhane-i âlemde bir kavgası var” (*Gazel*), Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, İzmir, 1943, s. 15.
- “Gelen mihmanı bir suretle defeyler kapısı” (*Kıta*), Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, İzmir, 1943, s. 16.
- “Bekâ-yı namına hâdim Kemal’in kaldı dünyada” (*Kıta*), Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, İzmir, 1943, s. 17.
- “O kadar döktüm ki yaş esnâ-yı istibdatta” (*Kıta*), Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, İzmir, 1943, s. 18.
- “Daldan dala gezmekte iken mürğ-i hayalim” (*Kıta*), Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, İzmir 1943, s. 20.
- “Bir zamanlar ben çobanlık eyleyip çaldım kaval” (*Beyit*), Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, İzmir, 1943, s. 21.
- “Bu mihnet-gehde envâ-ı belâya mübtelâ vardır” (*Gazel*), Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, İzmir, 1943, s. 22.
- “Görse der idi İmam-ı Azam” (*Kıta*), Mustafa Şatım, Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, İzmir, 1943, s. 23.

- “Geç gelir bezme ekâbir denilir; isbatı” (*Kıta*), Hakkı Tarık Us, Elli Yıl, İstanbul, 1943 (?), s. 39.

1944

- “Bir zamanlar sayda olduk mübtelâ (*Kıta*), İrfan Hazar, “Şehirden Röportajlar- 2: Bay (Dede) Remzi Zeytinoğlu İle Konuştuk”, Anadolu, nr. 9616, 28 Mayıs 1944.

- “Pây-ı mâr ü çeşm-i mûr ü nân-ı mollâ kesnedid” (*Kıta*), İrfan Hazar, “Şehirden Röportajlar- 2: Bay (Dede) Remzi Zeytinoğlu İle Konuştuk”, Anadolu, nr. 9616, 28 Mayıs 1944.

- “Dün akşam hâbe dalmıştım çemende” (*Kıta*), İrfan Hazar, “Şehirden Röportajlar- 3: Bay (Dede) Remzi Zeytinoğlu İle Konuştuk”, Anadolu, nr. 9618, 30 Mayıs 1944.

- “Bârekâllah tabân-keş olarak” (*Kıta*), İrfan Hazar, “Şehirden Röportajlar- 3: Bay (Dede) Remzi Zeytinoğlu İle Konuştuk”, Anadolu, nr. 9618, 30 Mayıs 1944.

- “İsterim bin yaşa ey vali-i âli-himmet” (*Kıta*), İrfan Hazar, “Şehirden Röportajlar- 3: Bay (Dede) Remzi Zeytinoğlu İle Konuştuk”, Anadolu, nr. 9618, 30 Mayıs 1944.

- “Lutfedip zamm-ı maaş ile kapat yareleri” (*Kıta*), İrfan Hazar, “Şehirden Röportajlar- 3: Bay (Dede) Remzi Zeytinoğlu İle Konuştuk”, Anadolu, nr. 9618, 30 Mayıs 1944.

- “Pehlivanlık ile meşhur idi Doktor Ethem” (*Kıta*), İrfan Hazar, “Bay (Dede) Remzi Zeytinoğlu İle Konuştuk- 4”, Anadolu, nr. 9620, 1 Haziran 1944.

- “Çıkma mümkün mü içinden ki (bakır) çaldı bize” (*Kıta*), İrfan Hazar, “Bay (Dede) Remzi Zeytinoğlu İle Konuştuk- 4”, Anadolu, nr. 9620, 1 Haziran 1944.

- “Derd ü belâ yeş kaşem” (*Kıta*), Kâmil Dursun, “İzmir’e Ait Hatıralar”, Anadolu, nr. 9646, 27 Haziran 1944.

- “Fesi yırttı külâhı giydi millet” (*Beyit*), Kâmil Dursun, “İzmir’e Ait Hatıralar”, Anadolu, nr. 9648, 29 Haziran 1944.

- “Ben değil nokta-i serhadd-i Acem ey vükelâ” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Şair Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref Memurluklarda”, Vakit, nr. 9626, 7 Teşrinisani 1944.

- “Hastalık mı bendeki, sevk-i tabîi mi nedir” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref’te Hürriyet Aşkı”, Vakit, nr. 9644, 26 Teşrinisani 1944.

- “Şeref yok hem kaçıp hem bayrak açmakta; bugün erlik” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref’te Hürriyet Aşkı”, Vakit, nr. 9644, 26 Teşrinisani 1944.

- “Akınca âb-ı çeşmim düştü tarih” (*Beyit*), Hüseyin Rıfat, “Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref’in Tarihçiliği”, Vakit, nr. 9651, 6 Kânunievvel 1944.

- “Olsa da akli başında (düşman-ı hürriyet)in” (*Beyit*), Hüseyin Rıfat, “Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref’in Tarihçiliği”, Vakit, nr. 9651, 6 Kânunievvel 1944.

- “Kaydederken cevherin tarihini geldi ecel” (*Beyit*), Hüseyin Rıfat, “Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref’in Tarihçiliği”, Vakit, nr. 9651, 6 Kânunievvel 1944.
- “Beşiktaş’tan çıkardım bir (ay) yazdım bu tarihi” (*Beyit*), Hüseyin Rıfat, “Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref’in Tarihçiliği”, Vakit, nr. 9651, 6 Kânunievvel 1944.
- “İstedim bir temiz ilde yine memuriyet” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref’te Görüş, Mazmun ve İfade”, Vakit, nr. 9655, 10 Kânunievvel 1944.
- “Böyle dişler bin domuz yerse cihanda çok mudur” (*Beyit*), Hüseyin Rıfat, “Eşref, Hayatı ve Eserleri: Külâh-ı Mevlana”, Vakit, nr. 9658, 13 Kânunievvel 1944.
- “Bu dünyada ırağ olsun Hüseyinim her belasından” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref’te Hayal Sükutu”, Vakit, nr. 9662, 17 Kânunievvel 1944.
- “Dinleriz her yerde, bundan sonra at kantarları” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref’te Hayal Sükutu”, Vakit, nr. 9662, 17 Kânunievvel 1944.
- “İktidarın yoksa isbat etmeye” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref’te Hayal Sükutu”, Vakit, nr. 9662, 17 Kânunievvel 1944.
- “Koptu mu bir fırtına ardından bin bir ra’di var” (*Beyit*), Hüseyin Rıfat, “Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref’te Hayal Sükutu”, Vakit, nr. 9662, 17 Kânunievvel 1944.
- “Açıldı bademâ ikbal-i mensubin-i matbuat” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref’te Hayal Sükutu”, Vakit, nr. 9662, 17 Kânunievvel 1944.
- “Kollarından bağlamış zincir ile divân-ı harp” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref’te Hayal Sükutu”, Vakit, nr. 9662, 17 Kânunievvel 1944.
- “Lal edermiş bu zamanlarda lisan-ı kâli” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref’in Eserlerine Toplu Bir Bakış: Halley Kuyruklu Yıldızı İle Eşref Karşı Karşıya”, Vakit, nr. 9672, 27 Kânunievvel 1944.
- “Yaklaşınca beş mayıs evham ile şaşkınlasıp” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref’in Eserlerine Toplu Bir Bakış: Halley Kuyruklu Yıldızı İle Eşref Karşı Karşıya”, Vakit, nr. 9672, 27 Kânunievvel 1944.

1945

- “Derununda olurdum aç, susuz can vermeğe razı” (*Beyit*), Mithat Cemal Kuntay, “İhtilalsiz İhtilal Şairi Eşref”, Son Posta, nr. 5464, 21 Teşrinievvel 1945.
- “93 vakasını eylemesin de tanzir” (*Beyit*), Hüseyin Rıfat, “Eşref, Hayatı ve Eserleri: Meclis-i Mebusan”, Vakit, nr. 9700, 24 Kânunısani 1945.
- (*Mektup*), (Ahmet Celalettin Paşa’ya), Ahmet Bedevi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul, 1945, ss. 213-214.

- (*Mektup*), (Ahmet Celalettin Paşa'ya), Ahmet Bedevi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul, 1945, ss. 214-215.

- "Büyüktür kıymetin, kadrin indimde Mevlana" (*Kıta*), Ahmet Bedevi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul, 1945, s. 214.

1946

- "Tiryakiye bir günlük oruç katle ...bedeldir" (*Beyit*), Asım Kültür, "Ege'nin En Büyük Şairleri: Eşref'in Hayatına Ait Bilinmeyen Parçalar", Yeni Asır, nr. 12759, 14 Haziran 1946.

- "Devr-i ademden beri mutadın oldu inkılâp" (*Kıta*), Asım Kültür, "Ege'nin En Büyük Şairleri: Eşref İnanılmayacak Kadar Hasisti", Yeni Asır, nr. 12761, 16 Haziran 1946.

1947

- "Benim zu'mumca memurin-i devlet doğrudur amma" (*Beyit*), Hakkı Tarık Us, "Kırkağaç'ta Büyük Bir Tören: Şair Eşref'in Yüzüncü Doğum Yıldönümü", Anadolu, nr. 10856, 14 Temmuz 1947.

- "Köprübaşında kuru eşcârı etmek meyvedâr" (*Beyit*), Hakkı Tarık Us, "Kırkağaç'ta Büyük Bir Tören: Şair Eşref'in Yüzüncü Doğum Yıldönümü", Anadolu, nr. 10856, 14 Temmuz 1947.

- "Görse hemcinsini aç, âdem vicdanı sıkar" (*Kıta*), Hakkı Tarık Us, "Kırkağaç'ta Büyük Bir Tören: Şair Eşref'in Yüzüncü Doğum Yıldönümü", Anadolu, nr. 10856, 14 Temmuz 1947.

- "Öyle müstağrak-ı derya-yı düyündür ki" (*Beyit*), Hakkı Tarık Us, "Kırkağaç'ta Büyük Bir Tören: Şair Eşref'in Yüzüncü Doğum Yıldönümü", Anadolu, nr. 10856, 14 Temmuz 1947.

- "Uzak düştükse de senden beş on gün âh gâvur İzmir" (*Kıta*), Hakkı Tarık Us, "Kırkağaç'ta Büyük Bir Tören: Şair Eşref'in Yüzüncü Doğum Yıldönümü", Anadolu, nr. 10856, 14 Temmuz 1947.

1948

- "Hayret ettim aldırınca resmimi" (*Kıta*), Abdülkadir Karahan, "Bizde Hiciv ve İzmirli Şair Eşref", Fikirler, yeni seri, nr. 9, mart 1948, s. 20

1957

- “Ne yaman pinti köpektir hele Doktor Cevdet” (*Kıta*), Refi Cevat Ulunay, “Hicivler ve Küfürler”, Milliyet, nr. 2581, 21 Ocak 1957.
- “Kevser içeriz humar yoktur” (*Kıta*), Süleyman Nazif, “Ukbâdan Bir Seda”, Süleyman Nazif’ten Hatıralar, (Haz. Hilmi Yücebaş), İstanbul, 1957, s. 94.

1964

- “Hükm-i vicdanımdan ayrılmam kıyamet kopsa da” (*Kıta*), (Derl.: H. Hüsnü İdemen), Ege Ekspres, nr. 4136, 16 Ocak 1964.
- “Emr-i hizmetlerini canıma minnet bilerek” (*Kıta*), (Derl.: H. Hüsnü İdemen), Ege Ekspres, nr. 4147, 27 Ocak 1964.
- “Beyim surette gerçi bir Rıza’sın” (*Kıta*), (Derl.: H. Hüsnü İdemen), Ege Ekspres, nr. 4155, 4 Şubat 1964.
- “Nev-edîbân döndürüp dâriüşşifaya âlemi” (*Kıta*), Refi Cevad Ulunay, “Şair Eşref’ten Anılar”, Milliyet, nr. 4976, 5 Nisan 1964, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 212.

1965

- “Alem-i duçarı beht ü hayret etti Talat’ın” (*Kıta*), Mahmut Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, cüz: XIII, İstanbul, 1965, s. 1963.

1978

- “Hasretinle gönlümü incitme Allah aşkına” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 9.
- “Yok duhuliyem elimde cennete girmek için” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 10.
- “Surete etme nazar, sirete bak ârif isen” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 10.
- “Hüznüm, kederim, değil mi belli” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 11.
- “Hükümüne bizler daha hayran olduk demekten” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 12.
- “Bu bağda gül-i maksud açılmadı Eşref” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 13.

- “Ben ölünce seng-i kabrim çalmasın kimse diye” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 19.
- “Bildim ey zâir ki geldin kabrime” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 19.
- “Ne ekâbir ne ricâlde ne de bizde var huzur” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 22.
- “Padişahım yap bana da bir konak” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 22.
- “Edeyim bir iki yıl şöyle rahat” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 22.
- “İmam sordu musallada yatandan” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 22.
- “Durup şöyle o musallada garip masum idi” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 22.
- “Koydular cümle musallaya tutup bir ölüyü” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 22.
- “Hırsız tedib ederler sille-i kanun ile” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 23.
- Bahariye (*Kaside*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, ss. 26-29.
- “İmtihan vermediğim mektebe üç yıl sonra” (*Beyit*), Refi Cevad Ulunay, “Muallim”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 69.
- “Ne İtalyan ne Yunandır ne Frenk” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 88.
- “Bil-bedâhe söyledim tasvirini işkembeden” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 88.
- “Bir kelb ile bir kelbi helâk eyledi Allah” (*Beyit*), Hıfzı Bursalı, “Bitlis Valisi, Adliye Nazırı ve Şair Eşref”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 187.
- “Eşref-âsâ olmasın mesken “Kula” hiçbir kula” (*Kıta*), Hüseyin Rifat, “Eşref’in Hicivleri Arasında”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 215.

- “Ays u işret lekesiz âdem için bir lekedir” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref’in Hicivleri Arasında”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 215.
- “Ey veli nimetim istersen eyle imtihan” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref’in Hicivleri Arasında”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 215.
- “Akhisar’ı, Soma’yı isterim eltâfından” (*Kıta*), Hüseyin Rıfat, “Eşref’in Hicivleri Arasında”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 215.
- “Cam-ı cem meyhanede kıymetli malımdır benim” (*Gazel*), (Mustafa Şatım ile birlikte), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 256.
- “Fakirim ol mertebe ki hâlîme sâman ağlar” (*Gazel*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 257.
- Şehinşah-ı muazzam Hazret-i Abdülhamid Han’ı” (*Tarih*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 271.
- “Avam ü nâs ile kanun-ı hilkatte müsaviyken” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 291.
- “Her biri bir başka suretle şehit olmaktadır” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 291.
- “Hasan Paşa geberdi hazır olsun darp için ervâh” (*Tarih*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, ss. 291-292.
- “Biri cennette âsûde, biri düzah-nişîn oldu” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 292.
- “Alet-i zulm etmede din-i mübini her biri” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 292.
- “Hava almaz güneşsiz bir yerin mahsûlüdür amma” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 293.
- “Hak selamet versin ey Deccal yol verdim sana” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 293.
- “Bu mecmua değildir, makes-i ah-ı figanımdır” (*Beyit*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 293.
- “Şimdilik yaver olup talih-i harp” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 294.

- “Hâl-i dehşet bâis-i keşf-i zîntın oldu bana” (*Gazel*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 294.
- “Ağniya derd-i belâ-yı fıkara’yı bilmez” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 295.
- “Söyle ey zalim içinde havf-ı Mevla yok mudur?” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 295.
- “İşim çok rütbe istihsaline vakt ü zamanım yok” (*Beyit*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 295.
- “Herkes mebzûl olan bir imtiyazı istemem” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 295.
- “Para toplanmazdı eytam sandığında bir zaman” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 297.
- “Biziz ol gezmeden seyyah, bir şey bilmeden âlim” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 298.
- “Bilmeyenler de bilenler de maarif diyeli” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 298.
- “Oldu âlemde esaret memnû” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 298.
- “Ben nasıl şimdiki insanlara düşnâm etmem” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 300.
- “Bir işe girmek için bilmem ki” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 301.
- “Haşredek etse sezadır o zavallı eyvah” (*Beyit*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 301.
- “Yatan arslana gezen tilki müreccah derler” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 302.
- “... için hükmüm yürür kadı-ı mülk-i şehvetim” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 302.
- “Bir nişan eyledim ihdâs demir halka gibi” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 303.
- “Yarıda kalmıştı bir lugati ikmalî” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 303.
- “Zenne meyl eyleme âlemde olursan rüsvâ” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 303.

- “Eskiden Konya’ya bağlı idi Garbi Karaağaç” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 304.
- “Bî-meze bezmimize gelse hezâran mihman” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 304.
- “Sikkesiz gezmesi takdir-i ilahidendir” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 305.
- “Biiznillah olursun mazhar-ı afv-ı şehinşâhi” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 305.
- “Çok mu eylersem şikâyet tâli-i nâ-sazdan” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 306.
- “Kadızafe palamut öşrtüne defter mi tutar” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 306.
- “Biri üç ayda doğan oğluna nam etti taleb” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 306.
- “Etme izzetlü efendim sû-i zan” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 307.
- “Mersin dallarıyla çergeler donat” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 307.
- “Sıhhatinden bir haber çoktan beri” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 308.
- “Temâyül eylemez Asım karıya” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 309.
- “Saadet’le “Târik” kizb-i mizân-ı irtikâp eyler” (*Kıta*), “Üçüncü Deccal”, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 309.
- “Ermeni Hilmi ile Sabri Efendi birleşip” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 339.
- “Gördüğüm rüya mı bilmem başka bir âlem midir” (*Gazel*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 365.
- “Alem-i aşkın dilim vüs’atli bir hâmûnudur” (*Gazel*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 366.
- “Ey gönül ah etme, her derdın selamettir sonu” (*Gazel*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 367.
- “Hilkaten ben bir esir-i şahid-i hürriyetim” (*Gazel*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 368.

- "Bir gün elbet de biter Eşref bu zincir-i hayat" (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 369.
- "Nâ-be-mevsim nevbahar ister gönül" (*Şarkı*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, ss. 370-371.
- Külah-ı Mevlevi (*Gazel*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, ss. 371-372.
- "Yâd edip İspanya maziye ağlasın" (*Murabba-ı Mütekerrir*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, ss. 372-373.
- Gördes Sergisinde (*Gazel*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 375.
- "Aleksiyef- Bahr-ı esferden bütün fekkeyledik biz lengeri" (*Mesnevi*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 375.
- "Bu câ-yi dil-güşâ bir zat-ı âlinin makamıdır" (*Kaside*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 382.
- "Yağlasın kız neyini hazret-i pîr" (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 382.
- "Beyn-i bâlâna vurup afyonunu patlatırım" (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 383.
- "Yükseliş çaresidir geçmişe sövmek saymak" (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 383.
- "Feylesofâne bakınca safahat-ı dehre" (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 384.
- "Saadetten gerisin, izzetlûden berisin" (*Karışık Manzume*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 387.
- "Budur tarihçesi Abdülhamid'in" (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 387.
- "Terk-i silk eyle, bul başka yol" (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 388.
- "Vakayı arz ettiğiyçün eskiden casus olan" (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 388.
- "Binbaşı fikr-i denâetle dolu maskaranın" (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 388.
- "Ecânipten kız almak bizde ayinen değil memnû" (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 389.

- “Kanma Kürt’e dese de (ez râstem)” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 389.
- “Geç gelir bezme ekâbir denilir, ispatı” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 389.
- “Öldürülmüş Çakıcı âmennâ” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 390.
- “Cahil ikbâl-i saadetle yaşar dünyada” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 390.
- “Ellerinden hapı bir kerre yutan kurtulamaz” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 390.
- “Oku eş’ârımı bir kere benim” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 391.
- “Sana zalim demiş Yervant çok görme, kabul eyle” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 393.
- “Bu harp anında rahatsızlığın şevketli hünkârım” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 394.
- “Çıkmak isterken gönül bâlâ-yı eflâk üstüne” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 394.
- “Heyet-i mahsûsanın oldu önünde aleti” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 394.
- “Ben züğürt ölsem dahi kalmaz cenazem ortada” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 395.
- “Şehremin-i sâbıkı ol mazhar-ı nemrûd-beden” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 395.
- “Padişahım yedine mühr-i sadaret alanın” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 395.
- “Gitti bir hıs ile ateş gibi Beyrut’a” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 395.
- “Şimdilik yaktı Frenk gümrüğünü nâr-ı harik” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 395.
- “İntizar eyler hitam-ı mâha erbab-ı maaş” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 396.
- “Bir hurma ile Arap yaşarmış” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 396.

- “Bâb-ı âli’yi yakan alet mutlak sobadır” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 396-397.
- “İhtiyarlıktan ağarmış demeyin saçlarıma” (*Karışık Manzume*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 397.
- “Regizisyon denilen yağmacılık” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 397.
- “Rehnümâdırmiz önde romörkör yerine” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, ss. 397-398.
- “Sinni yüzü müteceviz ne eder bir vali?” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 398.
- “Doymadan ömrüne biçareyi mahvetti ecel” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 398.
- “Salfibi ittihad ettirdi âhir ayla, yıldızla” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 398.
- “Yediğin sille senin, aşkla mecâziden idi” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 398.
- “Ruh-ı İskender’i hayrette bıraktı azme” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 401.
- “Doğduğum günden beri matem yakamdan düşmedi” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 402.
- “Budur hükm-i rûyet, bütün muhâssırat” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, ss. 402-403.
- “Bizim Doktor Hüsnü Bey terk-i işret eylemiş duyduk” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 403.
- “Çaresâz olmaz ise encümen-i mebusan” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 403.
- “Üçümüzü birer birer soydular” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 403.
- “İstemez olmayı eğlencesi mebusanın” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 403.
- “Bana pîr oldu diye etme hakaretle nazar” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, ss. 403-404.
- “Saftır sine-i künyesi ayna gibi” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 404.

- “Ne mizahî, ne siyasisi verir sadra şifa” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 404.
- “Göçtü enkazı ile koca kulak ahirete” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 404.
- “Bir kulaklar var idi kim şu yatan biçarede” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 404.
- “Geleli âleme bin türlü musibet gördüm” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, ss. 404-405.
- “Hayri müsvedde-i tezvirini yazmış çfıtın” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 405.
- “Sever elbette Kıbrıslı olanlar vali paşayı” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 405.
- “Bin müzeyyen kasr-ı âliden daha âli gelir” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 405.
- “Farkı yoktur aydan zerre kadar” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 405.
- “Ah kör olsa da Doktor Horuni bir görsek” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 406.
- “Etmesinler beni gözlükle görenler târiz” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 406.
- “Kabza mani mi aceb bizdeki faaliyet” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 406.
- “Dökülmekte semadan kar, şitâ eyyâmıdır şimdi” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 406.
- “Vatanda kalmadı farkım uğursuz bir muhacirden” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 406.
- “Zaptiye nazırı oğlanları sürdürmüş imiş” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 407.
- “İstemem çatmak, darıltmak dostları” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 407.
- “Oku şu kıtamı dikkatle hahambaşı için” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 407.
- “Korkusundan Hüsnü camide lerzan etti” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 407.

- “Eyledi terfi-i rütbe dâiyandan bir emin” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, ss. 407-408.
- “Günahım çok benim, aff-ı umumî isterim Eşref” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 409.
- “Ah Eşref Hazret-i Allah’ı görmek isterim” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 409.
- “Başiboş gezmeyi sanma hürriyet demek” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul, 1978, s. 410.
- Bu kadar serveti dünyada koyup (*Tarih*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 410.
- “Sen karıştın Ermeni’den bir familya halkına” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 410.
- “Feylosof olup Bodur Kâmil, diyor ki nefesine” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 411.
- “Elimden gerçi bir şey gelmez siyasi” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 412.
- “Ben alıştım âlemin vaktiyle, habs ü nefyine” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 412.
- “Ekrem’in elifini hakket de eliften sonra” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 412.
- “Sıktı ruh-ı milleti artık bu istikraz işi” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 414.
- “Döndü keremin âlem-i işretteki vaade” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 415.
- “Ahâli akl u hikmetçe müsâvi” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 415.
- “Akıllandım, feragat eyledim hicv-i edâniden” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 416.
- “Ben seni ...sin eşekler derdim ey eşek herif” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 416.
- “Hamid-i Saniyim ki kadrime bilsin zaman sonra” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 417.
- “Bu günlerde sakın Eşref İstanbul’a ayak basma” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 418.

- “Rapor tanzim ederken hanesinde Mösyö Babikyan” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 419.
- “Gittiği için Baba Eşref’le veda eylemeden” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 419.
- “Kalmamış şân-ı recûliyetten asla behresi” (*Kıta*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 419.
- “Kaza ilen kaza olmuş Acıpayam kazası” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 420.
- “Hayli istidâdı var kim milletin deyyusluğa” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 420.
- “Ketm ederler keyf için keyfiyet-i mâlûmeyi” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 420.
- “Ahali, memleket tezvire daldı” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 420.
- “Ne selamlıkta işim var ne kapımda uşağım” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 420.
- “Bir zaman sagar be-kef takip ederken muğbece” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 421.
- Birtakım evham ile dolmuş içi (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 421.
- “Semer pür-zîb-i zînettir teninle” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 421.
- “Olmaz ihsan-ı kerem bundan öte” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 421.
- “Denizlililer delikten ol kadar mahzuz olurlar kim” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 422.
- “Kasvet-âver ziri de balâsı da” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 422.
- “Ahalisi hem kısadır hem köse” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 422.
- “Akçanın fıkdanıdır dür eyleyen senden beni” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 422.
- “Ne gelirdim dehre ne çekerdim gamı” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 422.

- “Doğduğumdan beri kesilmedi bir gün kederim” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 422.
- Yıkıldı sakf-ı Bodrumî temelden ta harap oldu (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 422.
- “Bir elinden tuttu Şah, bir elinden Vahdeti” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 422.
- “Nefyolunmak şimdi âciz kârıdır” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 423.
- “Padişahım hele bir kere geber çek elini” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 423.
- “Anası her kocanın îâşesi” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 423.
- “Heykel-i şanın dikilse Bayezit meydanına” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 423.
- “Vaad eyleyip yalandan aldatma mûr u mâri” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 424.
- “Tarha’ya kar yağar, Soma’ya kırağı” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 424.
- “Beylik talebinde bulunmuş bir alay “Hay”” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 428.
- “Nereden aldın fişek ile martini?” (*Beyit*), Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları (Haz. Hilmi Yücebaş), 2. b., İstanbul 1978, s. 428.

1986

- “Böyle görmek dilerim hepsini mebusanın” (*Kıta*), Mehmed Asaf, 1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları, Ankara, 1986, s. 20.

1988

- “Aç bırakmaz kulunu hazret-i Hak” (*Kıta*), Alpay Kabacalı, Çeşitli Yönleriyle Şair Eşref, İstanbul, 1988, s. 107.
- “Zevkini, mihnetini bilmelidir dünyanın” (*Kıta*), Alpay Kabacalı, Çeşitli Yönleriyle Şair Eşref, İstanbul, 1988, s. 107.
- “Doyurup karnımızı şükrederiz Mevlaya” (*Kıta*), Alpay Kabacalı, Çeşitli Yönleriyle Şair Eşref, İstanbul, 1988, s. 107.

- "Attı at anı, o da dūzaha attı cânın" (*Tarih*), Alpay Kabacalı, Çeşitli Yönleriyle Şair Eşref, İstanbul, 1988, s. 213.
- "Ben ölünce demeli ahbablar" (*Kıta*), Alpay Kabacalı, Çeşitli Yönleriyle Şair Eşref, İstanbul, 1988, s. 217.

1989

- "Vefa: Elimde sâgir isterim" (*Murabba-ı Müzdevic*), Gül Gün, "Şair Eşref'in Bilinmeyen Şiirlerini Nasıl Buldum", Yeni Asır, nr. 29998, 26 Kasım 1989.
- "Rahm-i maderden nasıl çıktıysa, hâlâ öyledir" (*Kıta*), Gül Gün, "Nazım Bey'in Torunu Nazım Usuloğlu Büyük Amcası Şair Eşref'i Anlatıyor", Yeni Asır, nr. 30000, 28 Kasım 1989.
- "Şüpheli eşya bile etmem kabul" (*Kıta*), Gül Gün, "Nazım Bey'in Torunu Nazım Usuloğlu Büyük Amcası Şair Eşref'i Anlatıyor", Yeni Asır, nr. 30000, 28 Kasım 1989.
- "İki dükkân bir fırın" (*Kıta*), Gül Gün, "Nazım Bey'in Torunu Nazım Usuloğlu Büyük Amcası Şair Eşref'i Anlatıyor", Yeni Asır, nr. 30000, 28 Kasım 1989.
- "Hastalık geldi sen aldın meydan" (*Kıtalara*), Gül Gün, "Nazım Bey'in Torunu Nazım Usuloğlu Büyük Amcası Şair Eşref'i Anlatıyor", Yeni Asır, nr. 30000, 28 Kasım 1989.
- "Şehinşah-ı cihan Abdülhamid'in" (*Tarih*), Gül Gün, "Nazım Bey'in Torunu Nazım Usuloğlu Büyük Amcası Şair Eşref'i Anlatıyor", Yeni Asır, nr. 30000, 28 Kasım 1989.

1991

- "Ey Surûrî hâk-i Mevlana nasib oldu sana" (*Kıta*), Tahiru'l-Mevlevî, Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri, İstanbul 1991, s. 30.

Tarihsiz

- "Bin üç yüz on dokuzda bir çocuk doğdu Şekip Bey'den" (*Kıta*), Edebi Abideler, seri: 2 (Haz. Numan Kıyat,), t.y., s. 7.
- "İntihabın bizdeki eşkâl-i hun-âlûduna" (*Kıta*), Edebi Abideler, seri: 2 (Haz. Numan Kıyat,), t.y., s. 16.

Faydalandıığımız Kaynaklar

- AKKÖY, Aysevil. İzmir Edebiyat Tarihine Dair Hatıralar II (Kâmil Dursun ve Hasan Rüştü'nün hatıraları), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisan Tezi, İzmir, 1987.
- AKÜNAL, Dündar. "Jön Türk Basını", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c. 3, İstanbul, 1985, ss. 850-856.
- AVRAM Galanti. Küçük Türk Tetebbuları, İstanbul, 1925.
- Aydın Vilayeti Salnamesi, H. 1317/1899.
- "Biraz Olsun Haya Edelim", Anadolu, nr. 78, 6 Mart 1912.
- BURSALI Mehmet Tahir. Aydın Vilayetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Teracim-i Ahvâli, İzmir, 1324.
- _____. Osmanlı Müellifleri, c. 2, İstanbul, 1333.
- "Büyük Eşref'in Vefatı", Karagöz, nr. 413, 16 Mayıs 1328/29 Mayıs 1912.
- ERGUN, Sadettin Nüzhet. Türk Şairleri, c. III, İstanbul, 1944.
- "Eşref Bey ve Edeb Yahu", Geveze, nr. 24, 27 Kânunısani 1324/9 Şubat 1909.
- "Eşref ve Şiirleri", Yeni İbiş, nr. 1, 8 Şubat 1340/1924.
- GÖÇGÜN, Önder. Şair Eşref, Ankara, 1988.
- GÖLCÜK, Şerafettin-YURDAGÜR, Metin. "Gelenbevî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 13, ss. 552-555.
- GÜL Gün. "Sabahlara Kadar İçer Gün Boyunca da Uyurdu", Yeni Asır, nr. 29999, 27 Kasım 1989.
- "Gülelim mi Ağlayalım mı?", Edeb Yahu, nr. 13, 27 Kânunievvel 1324/9 Ocak 1909, s. 3.
- HANCIZADE Mehmet Sabri. "Ziyâ-ı Azîm", Çapkın, nr. 20, 12 Mayıs 1328/25 Mayıs 1912.
- HANIOĞLU, M. Şükrü. Doktor Abdullah Cevdet, İstanbul, 1981.
- _____. Bir Siyasî Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, İstanbul, 1985.
- HAZAR, İrfan. "Şehirden Röportajlar-2: Bay (Dede) Remzi Zeytinoğlu İle Görüştük", Anadolu, nr. 9616, 28 Mayıs 1944.
- HÜSEYİN Avni. İzmir Şairleri Antolojisi, İzmir, 1934.
- HÜSEYİN Rıfat. "Eşref'e Ait Hatıralar", Vakıf, nr. 3765-3769, 2 Temmuz 1928-6 Temmuz 1928.
- _____. "Ölümlerle Mülakatlarım", Anadolu, nr. 5824, 29 Kânunısani 1934.
- _____. "Eşref'le İlk Tanışma", Vakıf, nr. 9617, 29 Teşrinievvel 1944.

- _____. "Eşref'in Çocukluğu ve Gençliği", Vakıf, nr. 9621, 2 Teşrinisani 1944.
- _____. "Eşref ve Hayatı: Eşref Babasının Oğlu", Vakıf, nr. 9624, 5 Teşrinisani 1944.
- _____. "Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref Memurluklarda", Vakıf, nr. 9626, 7 Teşrinisani 1944.
- _____. "Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref Memurluklarda", Vakıf, nr. 9631, 12 Teşrinisani 1944.
- _____. "Eşref, Hayatı ve Eserleri: Eşref Nasıl Yazardı", Vakıf, nr. 9648, 3 Kânunievvel 1944.
- _____. "Eşref, Hayatı ve Eserleri: Seyfullahî'l-meslûl Manzumesi", Vakıf, nr. 9684, 8 Kânunısani 1945.
- IDRİS Şinasi. "Mülk-i Manevî ve Şair-i Şehir Eşref Bey", Ahenk, nr. 3771, 23 Teşrinisani 1324/6 Aralık 1908.
- İLAYDIN, Hikmet. "Eşref'in Dedeleri", Fikirler, yeni seri, nr. 2, Ağustos 1947, ss. 20-27.
- İNAL, Mahmut Kemal. Son Asır Türk Şairleri, cüz: 2, İstanbul, 1931; cüz: 10, İstanbul, 1940.
- INKAYA, Muzaffer. İzmir Edebiyatına Dair Röportaj ve Hatıralar III, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, İzmir, 1990.
- "İstanbul Matbuatı", Edeb Yahu, nr. 18, 31 Kânunısani 1324/13 Şubat 1909.
- İZCİ, Hüseyin. Eşref'in Eşref, Yeni Edirne ve Hizmet'te Yayınlanan Şiir, Fıkra ve Makaleleri, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, İzmir, 1997.
- KABACALI, Alpay. Yergi, Nükte ve Fıkralarıyla Şair Eşref, İstanbul, 1983.
- _____. Şair Eşref, İstanbul, 1988.
- KAMİ, Hüseyin. "Şair-i Hiciv-nüvis Büyük Eşref", 20. Asırda Zeka, nr. 7, 28 Mayıs 1328/10 Haziran 1912, ss. 110-111.
- KAMİL Dursun. "İzmir'e Ait Hatıralar", Anadolu, nr. 9619, 31 Mayıs 1944; nr. 9624, 5 Haziran 1944.
- KARA, Muzaffer. İzmir Edebiyat Tarihine Dair Hatıralar I (Necip Türkçü ve Mehmet Şeref'in hatıraları), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, İzmir, 1987.
- KARAKAŞ, Şuayb. Süleyman Nazif, Ankara, 1988.
- KAVAL, Leyla. Edeb Yahu Gazetesinde Eşref, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, İzmir, 1991.

- KESKİN, Habibe. İzmirli Yazarlara Dair Hatıra ve Röportajlar, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, İzmir, 1986.
- “Kırkağaç’ta Büyük Bir Tören: Şair Eşref’in Yüzyüncü Doğum Yıldönümü”, Anadolu, nr. 10856, 14 Temmuz 1947.
- KIYAT, Numan. Edebî Abideler: Eşref, seri: 2, t. y.
- KUDRET, Cevdet. Eşref’ten Hicviyeler, İstanbul, 1953; 2. b., İstanbul, 1955; Eşref Hicviyeler adıyla genişletilmiş 3. b., Ankara, 1970; 4. b., İstanbul, 1977.
- KURAN, Ahmet Bedevi. İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul, 1945.
- _____. İnkılap Tarihimiz ve İttihad ve Terakki, İstanbul, 1948.
- KUTAY, Cemal. Tarih Sohbetleri, İstanbul, 1966.
- KÜLTÜR, Asım. “Eşref’in Hayatına Ait Bilinmeyen Parçalar”, Yeni Asır, nr. 12759, 14 Haziran 1946.
- KÜLTÜR, İsmet. “Bir Başmuharrirle Konuşma”, İzmir Kültür, nr. 12, 15 Nisan 1943.
- MEHMET Asaf. 1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları, 2. b., Ankara, 1986.
- MEHMET Süreyya. Sicill-i Osmanî, c. 1, İstanbul, 1996.
- MEHMET Şeref. “İzmirde İlk Fikir Hareketleri”, Anadolu, nr. 5861-5905, 13 Mart 1934-7 Mayıs 1934.
- MESTAN İsmail. “Eşref İrtihal Etti”, Tanin, nr. 1349, 20 Mayıs 1328/2 Haziran 1912.
- MİRZA ELEKBER Sabir. Hophopname, Bakü, 1980.
- MUSTAFA Eşref. “Memat”, Çapkın, nr. 30, 27 Temmuz 1912.
- _____. “Şair Oğulun Şair Babaya Mersiyesi”, Vakit, nr. 3767, 4 Temmuz 1928.
- _____. “Eşref’in Tercüme-i Halinden Bir Nebze”, Hıyaban, nr. 4, 3 Temmuz 1330, s. 56-58.
- _____. Meşhur Şair Eşref’in Hayatı, İzmir, 1943.
- ONAN, K.. Hiciv Üstadları Neyzen Tevfik-Şair Eşref, İstanbul, 1961.
- Ölümünün 52. Yılında Şair Eşref, Manisa, 1964.
- ÖZERDİM, Sami Nabi. Eşref, Ankara, 1953; 2. b., Ankara, 1956; 3. b., Ankara 1959.
- PAKALIN, Mehmet Zeki. “Resmî Siciline Göre Şair Eşref”, Akademi Fikir Hareketleri, nr. 4, 15 Haziran 1946, s. 19-21.
- “Ra’d-ı Kaza, Şair Eşref”, Yeni Gazete, nr. 166, 22 Kânunısani 1324-4 Şubat 1909.
- RUŞENAY, Doğan-IŞILAV, Necati. Şair Eşref’ten Seçme Hicivler: Eşref Antolojisi, 1943.
- SAMUR, Ali. Eşref’in Ahenk, İzmir, Eşref ve Vakit’teki Şiirleri ve Hakkında Yazılanlar, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir, 1991.

- SEYDA, Mehmet. "Romancı Günlüğü: Eşref ile Neyzen Tevfik", Türk Dili, nr. 271, Nisan 1974, ss. 579-583.
- SİLİSTRE, Güniz. Ölülerle Mülâkatlarım, İzmir'den Röportajlar, Yeni Portreler, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, İzmir, 1988.
- SÜNER, Aydan. Şair Eşref ve Matbu Eserleri, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, İzmir, 1986.
- "Şair Eşref Gecesi", Anadolu, nr. 9935, 24 Nisan 1945; nr. 10201, 31 Kânunısani 1946.
- "Şair Eşref'in Vefatı", İkdâm, nr. 94, 16 Mayıs 1328/29 Mayıs 1912.
- "Şair-i Şehir Eşref Bey", Geveze, nr. 21, 15 Kânunısani 1324/28 Ocak 1909.
- ŞİŞMAN, Ahmet. En Güzel Neyzen Tevfik ve Şair Eşref Fıkraları, İstanbul, 1983.
- TAHİR'Ü-L Mevlevî. "Tarih-i Vefat-ı Eşref", Ahenk, nr. 4848, 10 Haziran 1328/23 Haziran 1912.
- TOKADİZADE Şekip. "Şair Eşref İçin", Ahenk, nr. 9285, 19 Temmuz 1339/1923.
- US, Hakkı Tarık. "Eşref", Yeni Gazete, nr. 1353, 16 Mayıs 1328-29 Mayıs 1912.
- _____. Elli Yıl, 1943 (?).
- _____. Doğumunun 100 üncü Yılında Anılırken Şair Eşref, 13 Temmuz 1947.
- _____. "Şair Eşref", Aylık Ansiklopedi, c. IV, İstanbul, 1948, ss. 1205-1207.
- UZUN, Fahri. Hiciv Edebiyatı Örnekleri-1: Şair Eşref, İstanbul, 1945.
- _____. Bütün Eşref, İstanbul, 1964.
- YÜCEBAŞ, Hilmi. Şair Eşref: Hayatı, Hatıraları, Şiirleri, İstanbul, 1958.
- _____. Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları, 2. b., İstanbul, 1978; 3. b., Ankara, 1984.
- ***, "Eşref", Yeni İzmir, nr. 3, 9 Mayıs 1335/1919, ss. 10-11.

ÖZET

Mehmet Eşref, 1847'de Manisa'nın Kırkağaç ilçesine bağlı Gelenbe bucağında doğmuştur. Öğrenimini Manisa'da Hatuniye Medresesi'nde tamamladıktan sonra Manisa sancağı tahrirat kaleminde staja başlar (1870). İki yıllık bir staj devresinden sonra Turgutlu kasabası tahrirat katipliğine geçer (1872). Ancak on ay sonra istifa ederek Manisa muhasebe kaleminde tekrar staj görür. Stajını tamamladıktan sonra Akçahisar kazası mal müdürlüğü (1874), ardından Alaşehir kazası mal müdürlüğü (1875) görevlerine getirilir ve üç aylık bir süre de kaymakamlığa vekalet eder.

1878'de görevinden istifa ederek İstanbul'a gelen şair bir imtihandan geçmek suretiyle üçüncü sınıf kaymakamlık rütbesi kazanır. Devlet büyüklerine yazdığı hicivlerden dolayı tayini doğuya çıkar. Uzun yıllar Doğu ve Karadeniz vilayetlerinde olan Fatsa (1879), Çapakçur (1882), Hizan (1885), Ünye (1887), Tirebolu (1888), Garzan (1890) kazalarında kaymakamlık yapar. 1893 'de Aydın vilayetinde olan Garbi Karaağaç kazası kaymakamlığına tayin edilen Eşref, bir süre de Kırkağaç (1899) ve Gördes (1900) kazalarında kaymakamlık yapar. Aralık 1902'de Gördes kaymakamıyken yazdığı hicivlerden dolayı ve gizli bir cemiyet kurduğu yolunda yapılan suçlamalardan tutuklanarak bir yıl hapis cezasına mahkûm edilir. Cezaevinden çıkınca Mısır'a kaçar (1904). II. Meşrutiyet'in ilanına kadar daha çok Kahire'de bulunan şair, kısa aralıklarla Fransa, İsviçre ve Kıbrıs'da da ikamet eder.

Yurt dışında bulunduğu bu sürede Curcuna ve Zuhuri adında iki gazete çıkarttırmış, Deccal (2 cilt), İstimdat, Şah ve Padişah, İran'da Yangın Var, Hasbihal -yahut- Eşref ve Kemal isimli kitaplarını neşretmiştir. Yurda döndükten sonra da İzmir'de Edeb Yahu, İstanbul'da Eşref gazetelerini çıkarttırarak bu gazetelerin başyazarlığını üstlenmiştir. Bu arada Kasaba (Turgutlu) kazası kaymakamlığı (1908), Adana vali Muavinliği (1909) görevlerinde bulunan şair Ağustos 1909'da emekli olarak 22 Mayıs 1912'de Kırkağaç'taki evinde vefat eder.

ABSTRACT

Mehmet Eşref was born in Manisa in 1847. After he has completed his education at Hatuniye Medresesi in Manisa, he begins the apprenticeship at official document in Manisa (1870). After a two years old his apprenticeship, he is appointed to general secretary in Turgutlu (1872). But, ten months later he resigns from there. Again, he does the apprenticeship accountancy department. After he has completed his apprenticeship, he does the property directorship in Akçahisar (1874) and in Alaşehir (1875). For three months, he deputizes for the district.

In 1878, he resigns from his work and then he goes to İstanbul. As long as he wins the exam, he gains the third class district degree. In spite he has written the satires for statesmen, he is appointed to the west. For many a long year, he does the district in Fatsa (1879), Çapakçur (1882), Hizan (1885), Ünye (1887), Tirebolu (1888), Garzan (1890). In 1893, Eşref is appointed to Garbi Karaağaç district in Aydın. For a moment, he does the district in Kırkağaç (1899) and Gördes (1900). In 1902, because he has written the satire and he has established a secret association in Gördes, he is committed to prison for a year. When he leaves from the prison, he runs away Egypt in 1904. Until the Second Constitution is declared, the poet who has been in Cairo with short times resides in France, Sweeden and Cyprus.

While he has been at abroad, he publishes two newspaper which called "Curcuna" and "Zuhuri". He publishes the kinds of books. These are "Deccal" (two volume), "İstimdat", "Şah ve Padişah", "İran'da Yangın Var", "Hasbihal -or- Eşref ve Kemal". After he comes back to his country, he publishes "Edeb Yahu" in İzmir, "Eşref" in İstanbul and he becomes head author of these newspapers. Meanwhile, he does the district of Kasaba (Turgutlu) (1908) and he does the assistant of vali in Adana. He retires on august 1909 and dies in Kırkağaç on May 1912.

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

TEZİN ADI:

Türkçe: ŞAİR EŞREF'İN HAYATI VE ESERLERİ ÜZERİNDE BİR İNCELEME

Yabancı Dil: A RESEARCH ABOUT THE LIFE AND THE LITERARY WORKS OF ŞAİR EŞREF

TEZİN TÜRÜ :

Yüksek Lisans	Doktora	Doçentlik	Tıpta Uzmanlık	Sanatta Yeterlilik
☒	☐	☐	☐	☐

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ:

Üniversite: : EGE ÜNİVERSİTESİ

Fakülte :

Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA:

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN No :

TEZ YÖNETİCİSİNİN:

Soyadı, Adı : HUYUGÜZEL, Ömer Faruk

Ünvanı : Prof. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL:	TEZİN SAYFASI:
TÜRKÇE	125

TEZİN KONUSU (KONULARD):
Şair Eşref'in biyografisi ve eserlerinin bibliyografyası

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

1. Şair Eşref
2. II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet Dönemi
3. Mısır'daki Jön Türkler
4. Yeni Türk Edebiyatı
5. İzmir Gazeteleri

Başka vereceğiniz kelimeler varsa lütfen yazınız:

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER: (Konunuzla ilgili yabancı indexs, abstrakt ve thesaurusları kullanınız.)

1. Şair Eşref
2. The Period II. Abdulhamit and II. Constitution
3. Young Turks in Egypt
4. New Turkish Literature
5. Newspapers of Izmir

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız:

1. Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum.
2. Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir.
3. Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir.

Yazarın İmzası

Tarih

23.9.1999

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Tez No:

Konu:

Üniv. Kodu:

Not: Bu bölüm merkezimiz tarafında doldurulacaktır.

Tezin Yazarının:

Soyadı : BAŞ

Adı : Şerife

Tezin Türkçe Adı : ŞAİR EŞREF'İN HAYATI VE ESERLERİ ÜZERİNDE BİR İNCELEME

Tezin Yabancı Dilde Adı : A RESEARCH ABOUT THE LIFE AND THE LITERARY WORKS OF ŞAİR EŞREF

Tezin Yapıldığı:

Üniversite : Ege Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yılı : 1999

Tezin Türü :

Yüksek Lisans

Doktora

Tıpta Uzmanlık

Sanatta Yeterlilik

Dili : Türkçe

Sayfa Sayısı : 125

Referans Sayısı : 85

Tez Danışmanının:

Ünvanı : Prof. Dr.

Adı : Ömer Faruk

Soyadı : HUYUGÜZEL

Türkçe Anahtar Kelimeler

1. Şair Eşref
2. II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet Dönemi
3. Mısır'daki Jön Türkler
4. Yeni Türk Edebiyatı
5. İzmir Gazeteleri

İngilizce Anahtar Kelimeler

1. Şair Eşref
2. The Period II. Abdulhamit and II. Constitution
3. Youngs Turks in Egypt
4. New Turkish Literature
5. Newspaper of Izmir